

VLADIMIR KOLAR

ISTARSKA SVITANJA

ZAPISI O RATNIM BRIGADAMA

7

**Odgovorni urednik
potpukovnik
MENSUR SEFEROVI**

VLADIMIR KOLAR

ISTARSKA SVITANJA

**PRVA ISTARSKA NARODNOOSLOBODILA KA
BRIGADA »VLADIMIR GORTAN«**

**»NARODNA ARMIJA«
Beograd, 1968.**

*Brigada je odlikovana:
Ordenom narodnog oslobođenja
Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem*

*Svitanje oboji obale s peskom,
kuće i doline u dnu Uke gore.
Pogledaj, oslušni: ruše se s treskom
naprsli me aši, survani u more.*

Gvido Tartalja

MOTIVI I SJECANJA

*Trinaest vijekova i jedan trenutak — Poslije dvije i po
decenije — Crni istarski zidovi — U rodnoj ku i Vla-
dimira Gortana — Zakletva pred grobom istarskog
junaka*

Jedna radio-vijest je saopćila: rat je završen.

Istrao sam iz velike kuće na imanju bivšeg bogataša u Premanturi i stao na kamenu obalu. Jugo je prestajao, tišina je obuzimala grad.

I što sada? Cijeli rat ini mi se zadatkom koji je završen. Završne operacije su prošle kao trenutak i novi pojmovi, što su godinama u svijesti ležali kao želja i nadanje, htijenje i snažan poriv na žrtve i krv, sada su postali stvarnost s kojom se ratnik teško saživljava.

Negdje kod Arsenala još vezu rafali. Poneka eksplozija. Zadržiti prostor u svejanoj tišini i neka udna nostalgija obuzima borca, neko neobično pitanje lebdi na usnama — zar više nikad ne u slušati rafale i eksplozije? Zar više nema pokreta, zasjeda i borbenih znakova, patrola i kolona?... Eh, kakav je uvijek kada godinama ratuje.

Bio je to deveti maj hiljadu devetstotina i trideset pete. Poželio sam da budem sam. Da sam doživim ovaj trenutak koji pripada mojoj zemlji, ovom tlu na kome stojim. Ovoj crvenoj zemlji što se lijepi za izme, ovom bokoru ružmarina i rascvjetanom kamenu.

To je, dakle, taj trenutak, taj rafal što odumire u tišini, što odlazi zauvijek. Munjevito naviru sje a-

nja, rezime prošlih dana. S tim posljednjim rafalom iz pulskog Arsenala otišao je rat, dobijen je rat, a na njegovo mjesto stupila je pobjeda. Ja se ne osjećam kao pobjednik, još nisam svjestan tog trenutka. Taj surovi rat bio je zadatak svijesti; bile su to godine žrtvovanja hiljada i stotina hiljada onih što su ginuli. Prije nekoliko dana poginuo je kod Pazina operativni oficir naše brigade Ignjatovi, pokosila ga mina iz bacača. Poslije četiri godine borbe. Na njegovim grudima sjala je Spomenica. Pao je na pragu slobode. Padali su borci kroz četiri godine i mene obuzima tuga što i oni ne dijele radost s nama živima. Zato je u meni nešto prazno i volim što sam tužan u trenutku pobjede, što sam usamljen u miru, što razmišljam u prvom danu slobode.

Ovdje, na krajnjem jugu, na rtu što se utapa u Jadran, gdje Istra otvara svoje kapije svijetu, do e- kao sam kraj rata. Valovi udaraju, jugo cvili, vjetar kovitla oblake i sve je nekako svečano u prvim trenucima mira, u sjećanju na Istru i njenu prošlost, u prelomnom času koji je stigao. Istoriju stvaraju ljudi, njihova svijest i žrtve. Živjeli su ovdje prije nas Iliri i Kelti. I Rimljani. Hrvati i Slovenci naselili su ove krajeve u sedmom vijeku. A od tada su znali za patnje na mletačkim galijama, germanske feudalce, Habsburgovce, dvije Napoleonove okupacije, Meterniha i godinu 1848. Za prvi svjetski rat i sramni mir u Rapalu. Za vladavinu rimskih sjekira — najteže dane Istre. I najsvjetlije — borbu protiv fašizma, buđenja, ustanak, ete, bataljone, brigade i divizije.

četiri godine oslobodila se borbe. I prvi dani, kada su se kroz žito, preko ograda i vrtova kućama, kroz Zminj i Karojbu, ulicama Rijeke i Pule pronosile lozinke, direktive i letci. Četiri godine Komunisti i partije, munjevito se širio šapat o presudnom času. Tako je nova istorija Istre počela prije velikih datuma rata — naša brigada i komiteta, u prkosnim rijekama ima istarskih heroja Gortana, Budoveca, Maruša a pred fašističkim

tribunalom, u pokretu narodnjaka koji su uvali jezik u školama, na ognjištu ku a za dugih godina terora. **I sada** u prvim trenucima slobode, sje am se posljednjeg marša istarskih brigada i susreta sa selima, s ku ama, s ljudima; opet vidim suze što kapaju na šinjel borca. I staru, upola istrulilu hrvatsku trobojku, zakopan u **jednom** selu kod **Zminja**. Razvio ju je starac pred Gortanovom brigadom i ispri ao kako ju je 25 godina držao pod zemljom i uvao za ovaj dan. uvao da s njom do eka oslobodioce. Detalji pišu istoriju. Dokumenti su gra a za veliku novu ku u, a dvije omladinke, Lina i Marija, strijeljane skojevke, jedan su od mnogih ukrasa na novoj ku i slobode. I zato, da se ne zaboravi, skupljamo i otiskujemo na vje ni pergament sva sje**anja** da ih vrijeme nikad ne zbriše, da ih kiše ne speru, a oblaci zaborava ne odnesu.

Prije dvadeset i tri godine devetog maja stajao sam, tako, na stjenovitoj istarskoj obali s osje anjem praznine i radosne tuge, u kovitlacu osje anja što iznena uju ratnika kada postane svijestan da je s posljednjim rafalom otišao i jedan strašan, ali pobjedonosan rat.

Automobilom, poslije dvije i po decenije, putujem Istrom. No je i farovi se probijaju kroz mrak, osvjetljavaju siluete zvonika na zavojima i kamene ku e što ekaju teža ki dan. Crvena zemlja po iva, uspavana svirkom zrikavaca, a zvonici budno stražare, uz lavež pasa koji više ne smeta partizanskim kolonama u no nom maršu. Ugasio sam motor i farove. Ho u da doživim istarsku no , da vratim prošle istarske no i. Tišina i zrikavci samo, nema straža i patrola, nema šapata i vodi a. Tinja svjetlo u kamenom okviru prozora. Da pokucam na staklo... Druže odborni e,... brigada je pred selom, ovdje e no iti jedan bataljon. Treba smjestiti borce... Ustaju uku ani, cijelo selo, u mraku se lica ne raspoznaju, ali su bliska, naša... I sada bih, rado, po-

kucio na prozor i ponovio rije i iz prošlih dana, podsjetio nekog na njih. Znam da bismo poslije prišli do jutra. O svemu što je bilo, ega se sje amo, O svemu što pomalo ve i zaboravljamo.

Tuda je prošla Gortanova brigada. Jedne no i, kad su išli u napad na Svetu Nedjelju. U toj no i je zagrmio top, znali su svi seljaci da je to »Jurina« progovorio, taj omiljeni mali top, koji su vukli na to kovima samo po ravnici, a uzbrdo su ga borci nosili na rukama da se ne ošteti. A njegov »zrman« (ro ak) »Franina«, ostao je negdje zakopan, jer nije bilo dovoljno granata za obojicu... Ugasio sam farove automobila u selu Grožnjanu da bih se privukao velikoj ku i kod crkve i pod malim zidom ostao neko vrijeme. Opet u slušati glas komandanta brigade: »Fašisti, predajte sel!« Sagnuo sam se i pripio uza zid kao nekad, kad su male ofanzivne bombe padale kroz prozor kasarne i rasprskavale se u blizini, gotovo po našim le ima.

Sve podsje a na dane rata. Kada uski, još uvijek prašnjavi putevi skrenu sa obale i odvedu u unutrašnjost poluotoka, ostavljaju i za sobom kupalište i hotele Pore a, Vrsara, Rovinja, kada se na blagim brežuljcima, kroz terase vinograda, ponovo ugledaju siluete istarskih sela, sve opet vra a misli na dane kolona i zasjeda, na nasmijana lica omladinki, na stara ke suze. Na »našu vojsku«, kako su obi avali govoriti seljaci kada su sa pragova ku a gledali kako kolona promi e kroz selo.

I sada, poslije više od dvije decenije, skre em sa širokih puteva uz more, ostavljam kolone automobila i turisti ke kampove, ulazim u kolibe pastira i okre ene ku ice, sjedam na kamene klupe uskih uli ica starih gradova. Da ujem staru rije , da se okrijepim ponovnim susretima s ljudima, da upijem Istru u sebe, ponovo i nikad dovoljno, da zagledam u lice Zminju, Lupoglavu i Gra iš u, mnogim selima i starim gradovima.

Na putu par krupnih bijelih volova s ogromnim rogovima, ije vrhove krase dvije metalne kuglice. Vuku kola s djetelinom. Spustili su glave, nemarno bacaju noge i ljujaju krupna tijela. Stari poznanici iz ratnih dana. Lijevo, pod jarmom, skrenuo je, podigao glavu i zamukao. Uli smo ih tako i onih zimskih dana etrdeset etvrte, kada su iskršli iz magle u Gorskom kotaru. Dovedi su ih omladinci i omladinke iz Istre, probijaju i se kroz šumu i zasjede neprijatelja, da bi pomogli borcima u Gorskom kotaru.

Fran esko je iz sela Šušnjevice. Pri a kako je zapaljen Kras. Bilo je strašno, selo u plamenu, vidjelo se daleko kako gori Lipa. Pri a o žetvi na epi u i žitu što se u ratu nosilo na Planik i U ku.

I tu negdje u i ariji, na Krasu, u jednom od brojnih sela, što umiru jer ljudi iz njih odlaze na rad, još poneko ostaje na mrtvoj straži. Da pri a unu adi, što dolaze iz grada, kako su Brgudac, Dane, Mune i Vodice postali crni zidovi... Na Krasu sam bio onih martovskih dana kada se u šumi iznad Vodica održavala Prva konferencija antifašistkinja Istre.

- Sje aš se, Ema? — upitao sam ženu na polju.
- Sje am se ...
- Dobro se sje aš, Ema.. ?
- Kako ne, bila sam delegat...

Ema je nastavila da okopava krumpir na malom polju, ogra enom kamenim zidom u blizini Vodica, sela u kojem zidovi ku a više nisu crni, ali su one ostale nepokrivene, jer u njima nikog nema. Mla i su otišli u gradove, ostali u Armiji, ili plove na našim brodovima.

U selu Beram, iznad Pazina, ulazim u mra nu **prostoriju**. Na stropu a ave, gotovo sasvim crne grede. Nad ognjištem visi kotli oka en verigama, **ali** je ognjište hladno, vatra na njemu ne plamsa. **Nakrivljen** sto, stara klupa s naslonom, **drveni** san-

duk na utabanoj zemlji, tri poklopca i nekoliko drvenih tanjura na zidu. To je rodna kuća Vladimira Gortana. Sada je to muzej, koji podsjeća na daleke dane otpora.

Pred specijalnim sudom za zaštitu države u ime Emanuela, miloš u božjom i voljom naroda kralja Italije, smrtnu presudu Vladimiru Gortanu pročitao je predsjednik fašističkog suda, Guido Kristini. Smrtna presuda je izvršena 17. oktobra 1929. godine, u šest sati na jednoj livadi u okolini Pule. Plotun koji je tog davnog dana pokosio jednog borca i narodnog tribuna ponavljao se kasnije isto. Padale su mnoge žrtve, mnoga imena postala su simbol otpora i borbe. »Sto bude vrijeme više odmicalo, to će oko njegove mučenice glave jače blistati vijenac neprolazne slave«, pisao je književnik Viktor Car Emin za Vladimira Gortana. I stvarno, što je fašistički teror bio suroviji, to su se Gortanova žrtva i ime sve više useljavali u težnje i misli Istrana. »Krv mu čine sjeme pobjede« govorili su stari Istrani kad bi pominjali Gortana, a vrijeme je prolazilo, a uspomena je bila sve jača.

— Ovdje se rodio. Vlado je bio seljak, volio je svoju zemlju — priča Zivko Gortan, sjećajući se tih dana. Sjećajući se njegove Katarine, tihe i vrijedne žene povezane crnom maramom. Odlazila je u Pulu iz Berama, do zatvora, da Vladi odnese zavežljaj. Rekoše joj jednog dana u svanuće da je presuda izvršena.

— Plakala je Kate, lomila prste za Vladom, a karabinijeri su dolazili i kopali po zidovima, tražili oružje.

Na rijeci kod mostu Vladimir Gortan je pokazao stražaru lažnu legitimaciju. U trenutku kada je htio da pređe granicu, prepoznao ga je Kamilo Mrak i pokazao karabinijerima. Bio je to po etak kraja jednog revolucionara. Prokazao ga je izdajnik — Mrak, kakve li koincidencije u prezimenu?

Beram je na brežuljku kao i ve ina istarskih sela. Tu je i mala kapela s uvenim freskama i glagoljskim rukopisima iz XIV vijeka.

*»Nosimo u srcu i smrt Vladimira
i povorku dragu ustani kih lica
hiljade pokli a pobune, nemira,
ponosnih imena s plamenih grobnica«.*

Tako je u pjesmi ostao Vladimir, nošen u srcima svoje Istre u nove, uzbudljive dane.

Godine su prošle. I mnoge proslave. Na proplan-ku pored Berama uzdiže se bijeli obelisk od kamena. Vijore se zastave na vjetru. Na travnjaku velikog platoa postrojena je brigada. Mlada lica pod vojni -kom kapom, utegnuti pojasevi, stroj kao pod konac utana en. Na elu ratna zastava, poblijedjela od vje-trova i kiša, sunca i mrazeva. Na toj crvenoj svili vezle su istarske omladinke zlatna slova: »Prva bri-gada Vladimira Gortana 43. istarska divizija«. Sljed-benici ratne brigade, mladi vojnici u stroju koji se nekada zvao Brigada »Vladimir Gortan«. Nije to bilo obi no polaganje zakletve. Mladi i iz svih krajeva Jugoslavije zakljinjali su se pred grobom Vladimira Gortana palim junacima i narodu što živi ovdje, na zapadnim granicama zemlje. Hiljade ljudi je prisu-stvovalo sve anom inu. U ovom stroju nove gene-racije uva se jedna tradicija, jedan borbeni put, jedna preuzeta dužnost uvaju se s koljena na ko-ljeno, iz generacije u generaciju. Oko stroja, oko oružja okupila su se djeca. Svojim velikim o ima gledaju ih s divljenjem. Svojim malim rukama do-diruju ih sa strahopoštovanjem. Dok i oni ne polože zakletvu. Vrijeme prolazi, ali smisao ostaje. Ostaje i sje anje na jednu borbu, koje nadživljuje vrijeme.

Ka brežuljku gdje se odvija sve anost, penje se postariji ovjek u tamnom odijelu i s crvenim ka-ranfilom. Sa njim je još jedan, nešto mla i. Uzb-

eni su. Zivko Gortan kaže Viktoru Baću, kad su se popeli na plato i ugledali vojsku:

— Da je onda, kad smo mi pucali, bila takva vojska tu, Viktoro?

— Sve bi crnokošuljaše vrug ponio, moj Zivko ...

Prije četiri decenije u Beram je stigla vijest da je strijeljan Vladimir Gortan. Njegove kosti sada pokriva istarska zemlja. Zivko Gortan i Viktor Baća sjedili su zajedno s njim na optuženičkoj klupi. Ali ostali su živi, osuđeni svaki na po trideset godina robije, koju nisu izdržali. Tada su bili upravo kao ovi dječaci u stroju, možda samo nešto stariji.

Nad tim grobom, u vrijeme rata, zaklinjali su se partizani. Ime heroja što je utisnuto u kamen, ponijela je u borbe prva naoružana istarska četa. Iz male čete nastala je brigada i ona je preuzela ime. Njeni bataljoni su oslobodili Beram i Pazin i poslije dugih mjeseci borbi pronijeli svoju ratnu zastavu do granice Korduna. Zatim su se vratili i ostali na istarskom tlu. I vrijeme prolazi, ratna zastava je prešla u ruke mladih, a brigada je danas savremeno opremljen i naoružan puk. Najmlađi i koji su tek došli u ovaj puk, polažu vojnički zakletvu pred sjenima mrtvih i licima živih, pred svojim starješinama i narodom koji je došao na ovaj proplanak da u estvuje u svečanosti i da se prisjeti svega što je bilo od pogibije ovog heroja do današnjih dana.

Sa svake strane četvororeda, postrojavaju se, po četiri u redu, djevojke. Nasmijane su, u rukama drže cvijeće. Taj susret nije slučaj, nije ni simboličan; prirodan je i spontan kao što su bili spontani i prirodni i susreti omladine i boraca, vojske i naroda u danima rata. Iza djevojaka, još jedan stroj. Omladinska brigada koja odavde, sa groba narodnog heroja, polazi na dug partizanski marš do vrha Učke, do onog zelenog proplanka u bukovoj šumi gdje su bile partizanske baze. Dva stroja. Vojnici stoje mirno. I djevojke stoje mirno. Vjetar raznosi vojničke ri-

je i: »Uvijek u biti spreman da se borim za slobodu i čast domovine, ne žaleći da u toj borbi dam i svoj život...«

Postrojeni borci su dobili voljno. Rasuše se četvororedi vojnika i djevojaka, čije je iz djevojačkih ruku prešlo je u ruke vojnika.

I Živko Gortan hvata se u kolo, Viktor Bačić za njim. Poskakuju i pjevaju: »Druže Tito, mi ti se kujemo...«, a nad Beranom se prostrlo ono proljetno veće što se uvijek svake godine ponavlja.

DOŠAO JE CAS

Prvi letak: »U borbu!« — Marš-rute istarskih kurira — Pismo komandanta 61. legije — U partizanske logore stiže prvo zaplijenjeno oružje — Slovanova grupa na visovima U ke — Glas o prvoj eti širio se Istrom — Izvještaj rije kog prefekta — Prva partijska konferencija za Istru

Aprilski dani godine 1941. donijeli su u istarska sela strah i gorko razaranja. Kapitulirala je Jugoslavija, srušena je i porobljena pri prvom udaru fašističkih država. Horizonti su postali još crnji. Tako je iz istarske perspektive izgledao slom stare kraljevine. Poslije 23 godine ugnjetavanja, fašizam ne samo da nije poražen, već doživljava trijumf. Ubija i pali po cijeloj Jugoslaviji.

Ali, ne zadugo. Po etak kraja robovanja i patnji došao je s vijest u da je Njemačka napala SSSR. Ljudi Istre više su to osjećali ali ne što su znali. Ovo je prekretnica. Sada ili nikada ...

Ustanak što se širi jugoslavenskim teritorijem zahvata i Istru. Kao iskra, lagano, po elu je da tinja tiha priprema za oružanu borbu.

Prvi dani prošli su se po prvim akcijama u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Puteljcima i preko livada stizali su neznani kuriri u istarska sela i prišli o kastavskom punktu i tuhoći kod logora, o partizanima.

Komunistička partija mobilizirala je svoje ljude. Oni skupljaju oružje i odlaze u šumu. Nastale su nove

prilike. Sve one koji vole svoju zemlju i mrze fašizam treba skupljati i slati u šume.

U geografskom i strategijskom pogledu, Istra je bila nepogodna za operativne akcije ve ih razmjera. Brojni fašisti ki garnizoni i veoma gusta mreža puteva onemogu avali su, naro ito u po etku oslobodila kog rata, formiranje ve ih partizanskih jedinica. Zato je, u saglasnosti sa CK KPH i uz pomo Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje, osnovna orijentacija partijskih radnika i rukovodstva u Istri bilo stvaranje što povoljnijih politiki uvjeta za masovnu mobilizaciju Istrana i njihovo organizirano upu ivanje u jedinice Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije na teritoriju Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Like i Korduna. U tim jedinicama, u prvom redu u Trinaestoj primorsko-goranskoj diviziji, diviziji bratstva i jedinstva, našli su svoja borbena mjesta istarski partizani. Tako su ve od samog početka rata aktivno, hrabro i s velikim žrtvama u estvovali u ra anju i stvaranju nove Jugoslavije.

Po elo je na Sušaku. Okružni komitet KPH održao je sastanak onog istog dana kada je Njema ka napala Sovjetski Savez. Aktivisti Partije odlu ili su da narod Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeke i Istre pozovu na oružanu borbu. Komunisti se povla e u ilegalu. Partijska elija sluša rije i Marka Oreškovi a, instruktora Centralnog komiteta KPH. Došlo je vrijeme da se podigne oružani ustanak. U skrivenom kutu jedne suša ke ku e na mašini za umnožavanje otkucava se prvi letak: »U borbu!«. Ilegalci ga iznose i rasturaju. Ulicama Rijeke uju se rije i Partije, a ilegalci prelaze staru granicu preko mosta na Rje ini. Osnovan je Narodni odbor koji e rukovoditi borbom.

Prilike za ilegalni rad i širenje ideje NOB-a u Rijeci nisu bile povoljne. Ali, bilo je proleterske tradicije me u radnicima koji nisu bili organizirani. Ko-

munisti Sušaka nisu imali svoje veze sa one strane bivše granice. Po elo se bez baze, ali po elo se sa hrabroš u i vjerom da treba zapaliti prvu iskra i razgorjeti je u plamen ustanka.

Direktiva Partije u tim prvim danima ustanka bila je: formirati u Rijeci partijsko rukovodstvo i organizaciju koja e biti jezgro za podizanje ustanka i širenje oslobodila kog pokreta rije kih narodnih masa. Komunisti Sušaka i Kastava slali su u Rijeku svoje kadrove i prodirali u sam grad. Unutar starog grada, iza tornja na kome je visila ogromna liktorska sjekira, u radni kim stanovima, održani su prvi sastanci. Okupljali su se ljudi i prenosili uputstva. Rad je još bio pojedina an. No u, u vrijeme policijskog sata, skrivaju i se od ugla do ugla, pretr avaju i prazne ulice grada, zastajkuju i pred zaklju anim kapijama ku a kada bi u tišini odjeknuo bat koraka vojnih patrola, obilazili su punktove i sa ugovorenim lozinkama sretali ljude i prenosili rije i Partije. Josip Mr elja — Emerik i Lovro Mileni — Silvo bili su prva imena rije ke ilegale.

Prve iskre ustanka prenosili su u brodogradi-lištu Lojzo Peri i , u fabrici torpeda Josip Radovan, u fabrici špiritusa Emilio Stan i , u rafineriji nafte Slavko Brozina, u garaži »Gratoni« Guerino Bratos, a u starome gradu sestre Olga i Darinka Draš i .

Jedne ljetne no i, dok je grad spavao, a u mraku se bijelila velika slova po zidovima ku a »Vinceremo« i »Roma doma« (»Pobijedit emo« i »Rim vlada« — fašisti ke parole iz drugog svjetskog rata), ilegalci su prosuli boju i preko fašisti kih parola o pobjedi i dominaciji Rima nacrtali srpove i eki e. Tako su saop ili okupatoru da su prisutne nove snage i da se priprema otpor. Septembra 1941. godine dolazi u Rijeku student Marijan Bariši , iji su roditelji živjeli u gradu, sa zadatkom da pomogne pri formiranju prve rije ke partijske organizacije. U prvom partijskom aktivu na Rijeci Bariši je sekretar, a prvi

lanovi — u enik trgova ke akademije Rije anin Mario Spiler, radnici Josip Radovan i Silvio Kopajti .

Tako je po elo. Da je to bila živa stvarnost o kojoj su morali po eti da voac ra una fašisti, pokazuje i jedan od brojnih izvještaja iz tog vremena koji je svojoj višoj komandi poslao komandant 61. legije crnih košulja Antonio Riko: »U mnogo gorim politiki prilikama, u nacionalno-fašisti kom smislu, živi Rije ka provincija sa slovena kom sjeveroisto - nom obalom Istre, neprijateljski raspoložene zone U ke, a isto tako i slovena ki teritorij Ilirske Bistrice, žestoko protivni ki prema Italiji. Situacija ove zone sada se još pogoršava pripajanjem hrvatskih teritorija novom okupacijom ...«.

Centralni komitet upu uje u Istru jednog od suša kih prvoboraca Mošu Albaharija. Iskusni revolucionar odlazi u Labin da uspostavi vezu sa rudarima Raše. U selu Šumber, u blizini rudnika, održan je prvi sastanak sa raškim rudarima, koji su u svijesti i srcu nosili tradicije svoje prve rudarske republike.

U ljeto ustani ke godine Istrom ve kruže glasovi o prvim akcijama primorskih partizana. Kod Gornjeg Jelenja zapaljen je kamion i ubijena etiri fašista, uništen vlak na pruži Plaše — Fužine. U kastavski i tuhobi ki logor stižu prve puške i bombe zaplijenjene u akcijama. Borci Bribira, iznad Crikvenice, formiraju svoju etu i logor na planini Viševici. Skojevci iz kastavskih sela prenose oružje, hranu i štampu, promi u pored straža u samoj blizini garnizona.

Glas ustanika širi se u svim pravcima. Istarska sela o ekuju prve glasnike. Iz Zagreba dolaze bivši istarski emigranti i njihovi sinovi. aci istarskog internata u grupama se vra aju u rodni kraj. Omladinci i omladinke im do u u Istru, javljaju se Davoru Trinajsti u, a on ih povezuje u prve udarne grupe. Stižu i Ljubo Markovi , Branko Leginja, Miro Grakali i Dušan Mavar.

Do kraja ustani ke godine formiraju se prve borbene grupe u kastavskom i suša kom logoru, duboko u šumama Tuhobi a i Travnika. eli e se ve u prvim okršajima s neprijateljem.

Istovremeno, na jugu Istre, u okolini Pule, u Premanturi, Ližnjanu, Valturi i Šišanu, kao i u samom gradu, aktivisti Istrani iz Zagreba prikupljaju antifašiste i formiraju prve organizacije po selima. Na dan oktobarske revolucije i Pula je osvanula u parolama koje pozivaju na ustanak. Preko Slavice Poropat, koja je donosila iz Rijeke i prve brošure, letke i proglase, uspostavljena je veza između organizacija u Puli i Rijeci. S gradom Buzetom u centralnoj Istri prva grupa aktivista uspostavila je vezu preko Antuna i Anke Cerovac iz sela Muna.

Novembra 1941. godine, po direktivi Partije, iz Splita se u oblast Pazina prebacuje i rukovodi radom prve antifašisti ke grupe Ljubo Drndi , rodom iz Karojbe. Njegov otac Edo, stari istarski rodoljub i prvoborac, okuplja u svojoj ku i u Karojbi aktiviste. Nešto kasnije na teren oko Pazina stiže i njegov drugi sin Ante Drndi , profesor iz Šibenika.

Tako se, kao kad se mali potoci poslije kiše slivaju i ine ve e, a zatim i nabujalu rijeku, Istrom širio pokret, uprkos represalijama fašista. Narod je, ina e mudar i oprezan, a sada i ohrabren dolaskom novih ljudi i povezivanjem s prvoborcima ovog kraja, po eo i sam da se okuplja, da sluša i pomaže.

Ali, Istra još nema svoje ve e oružane formacije. Sve akcije su svedene na rušenje komunikacija, na pojedina no hvatanje i likvidiranje špijuna i višenijih fašisti kih vo a. Puške i bombe su još skrivene u podrumima ku a. U selima se ljudi okupljali i slijedili partijske direktive. Ali put do organiziranog otpora je težak. Talijanski okupator poduzimao je sve da na teritoriju Istre sprije i oružani ustanak. Partija je nastojala da se oružane akcije Pete operativne zone, koja je operirala u primorju

i Gorskotarskom kotaru, približe što je moguće više bivšoj talijanskoj granici. Tu akciju povezivanja izvršila je organizacija iz Kastava. Borbene grupe omladinaca iz Kastava i okoline rasturale su letke, punile zidove parolama, sjekle telefonske linije i kablove otpremale u šumu. Ove su akcije bile od posebne važnosti. Glas o njima se proširio po cijeloj Istri, a ona je najnaprednija omladina tako je bila organizirana u udarne grupe, koje su poduzimale slične diverzije.

Bilo je ljeto, negdje u julu 1942. godine. Na Uki su se okupili prvi partizani. Vodio ih je radnik iz Krasa Ivan Brozina Slovan. U Slovanovoj grupi bilo je i desetak boraca koji su pobjegli iz talijanske vojske. Grupa se povezala s borbenim grupama slovenskih partizana, koji su se borili u okolini Ilirske Bistrice i ovdje su akcije, kao i kastrovske, imale veliki odjek u Istri. Slovanova grupa na Uki bila je jezgro za stvaranje oružanih jedinica i potpuno organizirane borbe na teritoriji Istre. Grupa je željela da se poveže s Ilirskom Bisticom i da napada duž bivše talijanske granice. Partijsko rukovodstvo se nije složilo sa takvom taktikom. Okružni komitet je po kuriru poslao rukovodiocu partijskog rada na Rijeci pismo u kojem se poručuje:

»Ne slažemo se s planom o formiranju pograničnih eta. To bi značilo front prema granici, eta bi bile stalno pod silnim udarom neprijatelja, što bi nam onemogućilo kontakt sa istarskim stanovništvom, dizanje ustanka i stvaranje partizanskih jedinica u samoj Istri. Akcije treba poći iza granice, neprijatelju iza leđa, a ne voditi s njim frontalnu borbu. O svemu se tome dogovarajte s vašim vojnim rukovodstvom, koje ima zadatak da proširi partizanske borbe i na teritorij Istre«.

Ovo energično pismo ispravilo je vojnu koncepciju, koja bi razvoj oružanog ustanka u Istri odvijala pogrešnim putem. Ubrzo zatim stigla je Mošičeva važna direktiva: »Uredite sve da se što

prije povežete s onim partizanskim jedinicama koje se u Istri ve nalaze«. Bila je to i Slovanova grupa na U ki. Moša Albahari, po nalogu štaba Drugog partizanskog odreda, odlazi u logor istarskih partizana da bi sa njima uspostavio vrš e veze.

Revolucionar Moša Albahari, koji je od prvog dana ustanka imao važnu ulogu u izvršenju mnogih akcija suša kog partijskog komiteta, krenuo je na taj opasan put zajedno s istarskim studentom iz Zagreba, omladincem Miroslavom Grakali em rodnom iz Medulina kraj Pule. Sa ekali su no i pod zaštitom mraka, vješti konspirativci su prešli prugu i cestu, bivšu talijansku granicu. Probili su se do sela Ku eli, iznad Rukavca. Tu su našli vezu i smjestili se u ku u Stanka Jurdana. Bio je sedmi jul 1942. godine. Da li ih je neko pokazao ili nije teško je re i, ali fašisti su naišli u selo i opkolili Jurdanovu ku u. Posle neravne borbe doma in je uspio da pobjegne, a Mošu i Mira teško ranjene su fašisti uhvatili. Odveli su ih u Rim gde im je sudio specijalni fašisti ki sud za zaštitu države. Dvadeset drugog novembra 1942. godine obojica su strijeljani. Moša Albahari je pošao u Istru pod lažnim imenom i s lažnim dokumentima, pa je strijeljan kao Viktor Ble i . Za Okružni komitet u Sušaku i Istri, koji je oskudijevao u kadrovima, pogibija Albaharija i Grakali a bila je težak udarac.

Ali, udarci otvaraju o i, bude svijest i vuku naprijed u još odlu nije akcije.

U ka, planina što kao stražar uva Istru, kao stražar koji decenijama s ežnjom gleda na Kvarnerski zaliv, otoke Krk i Cres, a preko njih na masiv Velebita i Jugoslaviju. Njeni obronci, pokriveni šumom, njen stjenoviti, ali na samom vrhu ipak obli masiv, bili su idealno sklonište ustanika. Zato je narod u selima oko epi kog polja pogledavao na tamna ple a planine, o ekuju i da e sa tih visina uti glas legendarnog Velog Jože, junaka Nazorovih

pri a. Oni su ga vidjeli u svojoj mašti, pri ali o nje-
mu uz ognjišta. Div žuljevitih ruku, istarski seljak
i ora , spava u njedrima U ke, vezan teškim lancima.
Duboko u svijesti, ljudi su osje ali da je došao trenutak
da Veli Jože ustane, da istarski narod povede u bor-
bu. I svaki tutanj mine i bombe, svaki pucanj puške
osluškiivali su seljaci s radoš u. »To Veli Jože kida
lance«, govorili su. Mladi i i djevojke slušali su le-
gendu i ekali povoljan trenutak da i sami nešto
urade.

Tako se, godine etrdeset druge, legendom i tra-
dicijom mržnje prema tu inu, organizirana radom
Partije, Istra budila i kretala u borbu.

Slovanova grupa na U ki ekala je da stignu
Moša i Mirko, ali ih nije do ekala. Odlu ili su da
si u sa U ke i da krenu prema Kastavštini. Mala
eta, još samo grupa naoružanih boraca, prešla je
gotovo istim putem granicu i došla na kastavski te-
ritorij, gdje je uspostavila vezu sa Drugim primor-
sko-goranskim odredom. U odredu je ve bilo Istra-
na, koji su ranije, kao emigranti, živjeli u Jugoslaviji.
Zajedno s odredom, Slovanovi partizani su otišli
dublje u šumu negdje u Gorskom kotaru pod Ris-
njakom, u drugoj polovini avgusta formirali su etu
kojoj su dali ime Prva istarska eta »Vladimira Gor-
tana«. Ona je odmah krenula u akcije kao Peta eta
Drugog bataljona Drugog primorsko-goranskog od-
reda.

Bilo je ljeto. Kroz šumu i urvine kamenitog
Risnjaka mala kolona je krenula u prve akcije. Imala
je svoje ime, bila je eta, bila je Prva. Na njenom
elu išao je komandir Antun Raspor, Istranin i špan-
ski borac. Na za elju, tako e Istranin, politkomesar
August Vivoda — Arsen. A Istrom, od Lana i Muna,
preko Lupoglava, Gra iš a do Vodnjana, Pazina,
Karojbe, Buzeta i Umaga, proširila se vijest da Istra
ima svoju etu. U Beramu još nije bilo groba. Kost
revolucionara Vladimira Gortana po ivale su pod

nekim neznanim humkom na polju iza Pule. Ali, Gortan je živio, njegovo ime je nosila eta koja je imala svoju udarnu snagu.

Ve krajem avgusta Gortanova eta, predvo ena iskusnim vodi ima — kuririma, prešla je dobro kontroliranu i žicom uvanu bivšu granicu. Žurila je u Istru. Neprijateljevi bunkereri se nisu oglasili. Za njihovu posadu bila je i to obi na no na straži. Ali za Istru i njenu borbu bio je to veliki trenutak. Negdje u zoru, Gortanova eta je stigla na Planik i tu osnovala svoj logor. Tako je jedan od obronaka U ke postao partizansko uporište, a to je bio gotovo do kraja rata.

Logor na Planiku nalazio se nepuna pola asa hoda od planinarske ku e »Pavlovi « u koju su esto svra ali karabinijeri. Najbliže selo bilo je Brgudac. Vlasnik planinarske ku e Tone Bor i , iz sela Tumpi a, služio je logoru kao veza. On je javljao za dolazak karabinijera ili vojske, primao je i prenosio poruke, upu ivao kurire i slao hranu. Odmah po dolasku ete na Planik, u logor je stigao Stanko Jurdana i ispri ao kako su u njegovoj ku i uhva eni Moša Albahari i Mirko Grakali . Drugi borac koji je stigao bio je Boris Zdrišnjak iz Lovrana.

Po eo je nov život prve partizanske jedinice u Istri. Za njen dolazak na Planik uli su i rukovodioci partijskih organizacija i politi ki radnici na terenu. Željeli su odmah da uspostave vezu. Osam dana po dolasku na Planik, stigao je iz Pule i Josip Matas — Abesinac, revolucionar i politi ki radnik koji je aktivno djelovao u oblasti Pule. S etom je uspostavio vezu preko organizacije u Labinu. Matas je kasnije postao i jedan od njenih politi kih rukovodilaca. Uz logorske vatre, koje su vješto skrivane u škrapama oko logora, borci su se vježbali u rukovanju oružjem, istili puške i automate, slušali izlaganja politkomesara o ciljevima borbe, itali vijesti o razvoju rata u svijetu i Jugoslaviji. Stizali su kuriri,

donosili pisma i hranu. Ali, eta se nije pomjerala. Logor na Planiku zvao se »Vojna baza 01«.

Sa sedam istarskih vojnih punktova, me usobno povezani stalnim kurirskim vezama, redovno su u vojnu bazu 01 stizale ve e koli ine hrane, odje e i obu e, pa i oružja. Preko svojih narodnih odbora, omladine i organizacije žena, narod Istre je slao sve što je bilo potrebno njegovoj vojsci. Bogatiji krajevi Istre su na isti na in pomagali narodu siromašnog Krasa, a posebno nesebi nom Brgudcu, da što lakše savlada probleme koji su se javljali sve masovnijom mobilizacijom istarskih partizana. Front i pozadina su bili tako spojeni da granice izme u njih nikad i nije bilo, niti se ona mogla ikad i u bilo emu osjetiti. Pored brojnih fašisti kih garnizona u gradovima, pored asfaltnih i bijelih cesta i saobra aja po njima, živjeli su i radili organizirani punktovi oslobodila kog pokreta, vojno-pozadinske stanice, partijska rukovodstva, narodni odbori i organizacije žena i omladine. Oni su organizirali masovno prikupljanje odje e, obu e, hrane i oružja. Samo njima poznatom mrežom puteva sigurno su se kretale kolone istarskih partizana. Narod Istre je stvarao »državu u državi« i, rukovo en Partijom, organizirano išao u susret svom plebiscitarnom i nabujalom ustanku.

Za prvo vrijeme stigla je direktiva da eta ne ulazi u ve e vojne akcije. Dejstva Gortanove ete imala su politi ki karakter. Njen je zadatak bio da bude prisutna i pokretna. Da odlazi u sela, da je narod vidi, da uspostavi veze sa njim. Borci su objašnjavali ciljeve borbe i, naravno, obe avali akcije. Tako je ova mala naoružana jedinica NOVJ, pored partijskih organizacija u mnogim selima poluotoka postala jezgro vojne i politi ke djelatnosti.

Tako je izme u ete i stanovnika brojnih sela pod U kom uspostavljena vrsta veza. Preko Kastava, kuriri su iz primorja donosili štampu, biltene, brošure, koje su borci Gortanove ete dijelili narodu. Rezultat

politi kog ra a ete bilo je osnivanje narodnooslobodilačkih odbora u selima Brgudac, Brest, Raspori, Trstenik, Podga e, Dane, Vodice, Mala i Vela U ka i Skrapno. Odbori su dalje sijali sjeme ustanka i pripremali narod na sveop u oružanu borbu.

U oktobru, kada se ve jesen spustila na obronke U ke i njene crvene šume, u selu Semi i su se odbornici potužili borcima ete da im u radu mnogo smetaju dvojica uljeza. Interesiraju se oni za borbu, za sastav ete, za njeno brojno stanje... Zaklju ili su da su špijuni, da javljaju neprijatelju kretanje jedinice i akcije odbornika. Jednog dana borci su uhvatili doušnike i likvidirali ih. Bila je to, u stvari, prva oružana akcija partizanske ete u ovom kraju. Nedjelju dana kasnije, 28. oktobra, eta se prikrala do pruge kod sela Juši i i minirala je. Odletio je u vazduh vojni transportni vlak. Poginulo je 150 talijanskih vojnika i oficira.

Glas o Prvoj eti širio se Istrom...

Veze su uspostavljene s Labinom i Pulom, Lovranom, a u selu Štinjan i s prvoborcima iz Pore kog kraja Joakimom Rakovcem i Jožom Šuranom. Za komesara ete imenovan je iskusni ilegalac i partijski radnik Josip Matas.

Mreža se širila, postajala sve guš a. U srcu Istre oko Pazina, u kome je bio jak fašisti ki garnizon, uveliko je bila u akciji grupa aktivista koji su se okupljali u Karojbi i drugim selima oko Pazina. Uz narodne odbore, organizirane su i žene u prve odbore AFŽ, koji je uveliko radio na terenu me u stanovnicima. S političkim radom po ele su poznate aktivistkinje sestre Lea i Nada Raner, Marija i Silva Kopitar i omladinka Olga Ban. Pazin je uspostavio i vezu s Mjesnim komitetom na Sušaku. Tu je vezu održavao profesor suša ke gimnazije i ilegalac Vladimir Švalba — Vid, kome su bili predani i prvi opširniji izvještaji o političkom radu na terenu Motovuna, Pazina i Pore a.

Braća Drndići, koja su stigla iz Dalmacije, uspostavila su veze sa Pulom i Rijekom. Ljubo Drndić je otišao u Pulu i uspostavio prekinute veze s organizacijom u gradu. Tu je Ljubo upoznao ilegalca Matu Štemberga i u okolini Pazina zakazao sastanak, kome su prisustvovali članovi organizacije iz Labina i komesar Prve istarske brigade Josip Matas. Ante Drndić je otišao na Rijeku i tamo se sastao s Vladimirom Svalbom. Dogovorili su se da održavaju stalnu vezu. Posredstvom profesora Švalbe, odlazio je kurirskom vezom u centralnu Istru i donosio štampani materijal na hrvatskom i talijanskom jeziku. U to vrijeme istarske organizacije još nisu imale vlastitu tehniku.

Iako još nije bilo velikih vojnih akcija, krajem 1942. godine sam neprijatelj je osjetio da se Istra pokreće. To se vidi i iz izvještaja zloglasnog riječkog prefekta Temistokla Teste koji je u to vrijeme poslao fašističkim vlastima u Rim: »Pogoršanje situacije u Hrvatskoj i starim teritorijima, kao i u samim našim provincijama, prouzrokovat će ozbiljne teškoće i da se sa uva ova situacija zbog opasnosti infiltracije i zbog primjera. Ova je zona u prošlosti bila odviše nemirna, a da ne bi osjetila zlokobni uticaj susjednih zona«.

Bila je nemirna i to je postajala sve više. Organizirana i spremna čekala je svoje vrijeme i pripremala narod na sveopći ustanak. U to vrijeme mnogi su se Istrani javljali u oružane jedinice, ali ih zbog trenutne situacije nije bilo moguće zadržavati na teritoriju Istre, gdje zbog velike gustine neprijateljskih garnizona, nisu postojali uvjeti za kretanje velikih vojnih formacija. Pod vodstvom požrtvovanih i iskusnih kurira, koji su dobro poznavali teren, Istrani su prelazili opasna mjesta preko komunikacija između Trsta i Rijeke i odlazili u jedinice Pete operativne zone u Gorskom kotaru i Primorju, gdje ih se već borilo nekoliko stotina.

Tako je bilo krajem etrdeset druge u Istri. Ono što se pripremalo ustani ke godine etrdeset prve, imalo je svoje zna ajne rezultate u slijede oj godini rata. A sve što je ura eno etrdeset druge bilo je baza za velike dane koji su nailazili sa godinom etrdeset tre om.

Istra se borila, nadala i vjerovala. Od prvog dana rušenja i sloma stare Jugoslavije iz domovine joj je pružana ruka pomo i. Ta pružena ruka pomo i preko stare granice bila je Komunisti ka partija.

Ono što se dešavalo preko granice u »novopripenim krajevima«, sada se proširilo i na »talijansku Istru«. Zavarani krivim uvjerenjem da je to akcija partizana »s one strane« — fašisti su poja ali budnost na granici i postavili jake zasjede uz njenu liniju. O ekivali su da e uhvatiti vinovnike akcije kada se budu vra ali u svoje baze na Kastavštini. I dok su, uprtih o iju u mrak i u prazno, bataljoni talijanske vojske u zasjedi o ekivali partizane, borci Prve istarske ete vratili su se mirno u svoju bazu na Planik. Neprijatelj je tri dana uzalud ekao. A po selima Istre uveliko se prepri avao dogaj na pruzi. Seljaci su uve e sjedili pred ku ama i odmarali se od teškog posla na polju. I dijalozi su se ponavljali: »Malo jih je, zrman moj mili, a a su storili... Jih je malo, ali su vre vela forca ...« (»Zrman« — ro ak ..., »vre vela forca« — zaista velika snaga.)

I bilo ih je malo. Svega etrnaest. Ali njihova mobilizatorska snaga bila je ogromna.

»Ova je etica upalila iskru ustanka u Istri...« pisao je prvoborac Ante Drndi . Iskra je bila vidljiva i najavljivala je požar.

Ta se iskra zvala »Vladimir Gortan« u koloni istarskih boraca.

Jesen je prošla. Došla je zima. Bure su kovitlale oblake, svijale bukove grane. U ka je dobila svoju bijelu kapu. Snijeg je pokrio i logor prvih istarskih partizana na Planiku. Tanki pramenovi dima dizali

su se iz ogoljele bukove šume, a na snijegu su ostajali tragovi straža i patrola. I kurirski putevi do logora. Po etkom decembra 1942. godine jake talijanske snage su napale etu na Planiku i primorale je da se po grupama probije u sastav Soškog i Drugog primorsko-goranskog odreda.

Dolje u Istri, kuda je svakodnevno silazio pogled stražara sa Planika, kuda su silazile želje boraca, nije bilo snijega. Zima je bila jaka, ali, i kad su jake, istarske zime su sun ane i podnošljive. Oko Pazina je nastavljen rad. Veze izme u sela, uspostavljene krajem etrdeset druge, ja ale su. U tom kraju su radili ilegalci Jože Šuran i Joakim Rakovac. Jedne no i, u tišini zime, sastao se Ante Drndi s Jožom Šuranom. On je Antu, koji je sa bratom Ljubom stigao u selo Karojbu, povezao sa Joakimom Rakovcem. Dogovorili su se da održe prvi ve i sastanak. Mjesto je izabrano: dolac na imanju Jože Surana pogodan je za postavljanje straža. Vrijeme — no , 28. januar 1943. godine. Seljaci su stizali, a straže su ih prihvatale i odvodile na mjesto sastanka. Seljak Jože Šuran, prvoborac Istre, dizao je svoju štalsku lampu i davao signale. Lozinka je tiho izgovarana. Bio je to prvi ve i politi ki skup u Istri, koji je u svom dolcu organizovao Jože Šuran. Sastankom je rukovodio Ante Drndi . Istarskim seljacima izloženi su ciljevi borbe, potreba za mobilizacijom što ve eg broja mladih ljudi — sposobnih za borbu.

Zaklju ak ovog skupa, na kome su seljaci slušali rije i svog »zrmana«, istarskog rodoljuba, i u njih vjerovali, iako su u po etku, kada su se uspostavljale prve veze, bili nepovjerljivi, kako to seljak ve zna da bude — svodio se na jednu jedinu re enicu: »Došla je ura...«. Došao je as kada treba ustati i udariti na okupatora.

Bile su to prve ozbiljnije pripreme za 10. mart.

U Istri tada nije postojalo jedinstveno partijsko rukovodstvo, a Okružni komitet za Istarsko primorje, uslijed slabih i teških veza, nije mogao uspješno da rukovodi pokretom u Istri. Zato je 10. marta 1943. godine u selu Karojbi, kod Motovuna, održan prvi sastanak političkih radnika, na kojem je izabrano privremeno partijsko rukovodstvo za Istru. Osnovan je ve i broj novih partijskih organizacija i narodno-oslobodilačkih odbora, a stvorene su i organizacije Skoja i USAOH-a. Istrani su od tada u sve ve em broju stupali u primorsko-goranske jedinice. U toku marta i aprila stupilo je u jedinice NOV oko 370 boraca s teritorija Labina, Poreča i Pazina, kao i iz sela na Krasu, a u maju i 40 Talijana iz Rovinja.

U takvom raspoloženju, s u vršenom vlašću u naroda i njenom mobilizatorskom sposobnošću, do ekan je 10. mart, a s njim i značajan događaj u Karojbi.

Malo istarsko selo Karojba izgledalo je te ve eri sasvim obično i mirno. Ljudi su se umorni vraćali svojim siromašnim imanjima preko kojih se, upravo tu, u blizini Karojbe, neprimjetno provlači i vijugava i udna granica »bijele« i »crvene« Istre, granica između u juga i sjevera poluotoka koji je, prema boji zemlje, podijeljen na dvije zone.

Na raskršću, pored esme, stajala je kolona seljaka s upregnutim volovima. U suton svakog dana stanovnici Karojbe su dolazili na esmu da za-grabe svježe vode. Nebo je bilo crveno i vedro, što, po narodnom iskustvu, znači da će dan biti lijep. U zraku se osjećao dah proljeća koje se bližilo. Okolni brežuljci su ve bili ozelenili.

Sve je izgledalo obično i svakodnevno. Ipak, u toj jednoličnoj i pitomoj atmosferi istarskog sela bilo je neeg neobično. Bijelom cestom u selo su ulazili nepoznati ljudi iz raznih pravaca, neprimjetno i oprezno, stizali su iz Istre budući članovi njenog prvog partijskog rukovodstva.

Silaze i sa Planika gdje je ostavio svoju eticu nekoliko dana, stigao je u Karojbu Josip Matas. Još prije rata, kao tekstilni radnik, bio je zapažen u revolucionarnom pokretu zagreba kog proletarijata. Ve u prvim danima ustanka, kada je Partija pozvala Istrane da se vrate u svoj rodni kraj, u buntovnoj Labinštini našao se i Josip Matas. S Planika je sišao u Istru i krenuo prema Karojbi još jedan borac Prve istarske ete. Bio je to omladinac Vlado Juri i . Od pravca Pore a i Rovinja stigao je Božo Kal i , koji je ve mnoge napredne ljude iz tog kraja pridobio za borbu. U zakazano vrijeme stigao je na sastanak i delegat CK KP Hrvatske Lovro Mileni , koji je nosio posebna uputstva i poruke.

I dok su se ti neobi ni ljudi prikupljali u selu i ulazili u ku u u kojoj e se održati sastanak, Matija Pilat, iji preci su oduvijek bili zvonari, spremao se da odzvoni »Ave Mariju« koja e oglasiti po etak prve partijske konferencije za Istru.

Ljubo i Ante Drndi i njihov otac, stari narodnjak Edo, bili su posebno uzbu eni i ponosni što se ova zna ajna konferencija održava u ku i njihovog djeda po majci, starog rodoljuba Petra Uj i a. U selu je bila karabinijska stanica, pa su izvršene sve pripreme i mjere predostrožnosti. U ku i je bilo živo. Stizali su drugovi i sjedali za stol u sobi na spratu ku e. Stigli su komunisti Istre na jedan zna-ajan dogovor. U esnici su iznosili brojne primjere povezivanja i masovnog pristupanja Istrana oslobodila koj borbi. I, negdje pred zoru, delegat Centralnog komiteta Lovro Mileni , saop io je skupu da je Centralni komitet donio odluku o formiranju prvog partijskog rukovodstva za Istru, u iji sastav treba da u u prisutni drugovi. Lovro je zamolio da izme u sebe izaberu i prvog partijskog sekretara. Svi su se zgledali, zastali za trenutak a onda, spontano i gotovo istovremeno, izgovorili ime druga Josipa Matasa.

Konferencija je trajala i itav idu i dan. Mnogo toga je dogovoreno i odlučeno. Od posebnog značaja bilo je sagledavanje potrebe za jačanjem borbenog jedinstva Hrvata i Talijana Istre. Ta je odluka kasnije pokazala svoju punu snagu i opravdanost. Tako je u jednom malom selu u srcu Istre, u vrijeme fašističke okupacije Evrope, kad su snažne jedinice NOV i POJ vodile ve pobjedonosne bitke širom Jugoslavije, na njenim zapadnim granicama visoko podignuta zastava proleterskog internacionalizma i solidarnosti.

TUDE NE EMO — SVOJE NE DAMO

Istarski borci u Gorskom kotaru — Pismo Ljube Drndića — U udarnim grupama 1.500 omladinaca — Burni septembarski dani 1943 — Velika neprijateljska ofanziva — Brigade su razbijene — Surov obračun okupatora s golorukim stanovništvom — Zločin u Lipi — Brigade ponovo na Uki

Život je bujao. Borba se razgarala. U proljetne dane godine 1943. cijela Istra bila je nalik na košnicu.

Sa svih strana grupe novih boraca odlazile su u partizane. Ljudi su osje ali da je došao čas.

Stiglo je i ljeto, bremenito voćem i žitom. Na nepokojem polju žeteoci slažu snopove i pjevaju partizanske pjesme. A stotine tona žita omladinke i žene odnose na Kastavštinu i dalje, u Gorski kotar, gdje se u novoformiranoj Trinaestoj primorsko-goranskoj diviziji bore stotine sinova Istre. No u su kolone dobrovoljaca prelazile prugu i javljale se u mobilizacijske punktove, odatle su ih raspoređivali u jedinice Trinaeste divizije. Pod okriljem noćnog putuju borci i — hrana, tu i tamo zablješti rafal iz bunkera. Neprijatelj se uvukao u garnizone. Okupatorske vlasti osjećaju da se Istra diže, ali u samoj Istri nema veštih akcija, jer bi one u ovom trenutku smetale pripremama za sveopći ustanak. Krajem avgusta Okružnom komitetu na Rijeci stiže pismo Ljube Drndića: »Pokret u Istri se širi i jedva da mu držimo uzde. Mobilizacija poprima sve veće razmjere. Nismo u stanju da je zaštitimo. Postavljaju nam

zasjede, a mi smo esto prisiljeni da pratimo po 50 ljudi sa svega dva pištolja. Mnogi politi ki radnici ne uzimaju na sebe odgovornost, a i kuriri se bune. Da nam propadne takav jedan transport to bi zna- ilo ozbiljan udarac. Mobilizacija bi bila otežana, baze bi nam propale, a što je najgore dali bismo materijal reakciji da udari na nas. Pitanje jedne desetine koja bi obezbijedila mobilizaciju za nas je vrlo važno. Ali, to moraju biti iskusni borci, koji e sutra biti sposobni da komanduju našim doma im trupama. Mi smo jedan front i zašto se ne bismo koristili dvogodišnjim iskustvom borbe u Jugosla- viji. Narod ovdje traži borbu, ho e akciju. Samo tu treba biti na elu«.

Bilo je jasno da su u vremenu neposredno pred slom fašisti ke Italije bile neophodne ve e vojne jedinice koje bi bile u stanju da zaštite mobilizaciju i da osiguraju razvoj pokreta u tom presudnom trenutku.

Istovremeno sa ovim ne ujnim, ali velikim kre- tanjem po cijeloj Istri, u selima se u vrš uje i vrlo je aktivna narodna vlast. Uprkos špijuna, karabi- nijerskih stanica i upada ja ih snaga koje su vršile pretrese po selima, narod je slušao svoje predstavi- nike koje je sam izabrao. A odbornici su danono no radili, izvršavali brojne zadatke u okupljanju ljudi, transportu dobrovoljaca i hrane, u prikupljanju oružja, u pomaganju politi kim aktivnostima u obja- šnjavanju ciljeva borbe.

Bilo je i manjih akcija. Prvokatora je bilo sve manje, uprkos naporima fašista da u svakom na- selju imaju svoje doušnike. Bilo je okršaja s patro- lama u kojima su karabinijeri i fašisti bili prinu eni da bježe.

Da bi se otpo elo sa izvo enjem akcija u Istri, održan je u selu Kare i , u Pazinskom kotaru, sa- stanak Partijskog rukovodstva za Istru, na kome je odlu eno da se formiraju udarne grupe. U drugoj

polovini avgusta udarne grupe su otpo ele napade na željezne ke pruge i na veze neprijatelja. Posljednjeg dana avgusta na cijeloj teritoriji Istre omladinci, članovi USAOH-a, spremali su veliku akciju rušenja telefonskih stupova. Te no i je oko 1.500 omladinaca izišlo potajno na ceste s pilama i sjekirama. Omladinci, koji su sa injavali glavnu snagu postoje ih udarnih grupa, odli no su izvršili zadatak. U kotaru Pazin, Pore i Labin, duž ceste od Pule do Buzeta i od Pore a do Opatije, ležalo je posje eno preko hiljadu telefonskih stupova. Gotovo u cijeloj Istri telefonske linije su bile prekinute. Uz ceste i na poljima seljaci su sjekli bakarnu žicu i odnosili je ku ama. Dobro im je poslužila kao modra galica za prskanje vinograda. Svuda se pri alo o toj akciji. Po istarskim cestama jurile su, u oklopljenim automobilima i na motociklima, patrole neprijatelja u potrazi za partizanima. U kasarnama je vojska bila u pripravnom stanju. Neprijatelj je mislio da su jake partizanske snage prodrle u Istru. On nije ni slutio da su izvršioc i ove akcije mladi i i djevojke koji mirno obra uju svoja polja, prskaju vinograde i budno prate pokrete neprijatelja.

Uo i septembarskih dana doga aji u Istri razvijali su se velikom brzinom. Glavni cilj u to vrijeme bio je usmjeriti sve napore na formiranje ja ih partizanskih odreda, koji e o uvati ve u vrš enu vlast i širiti ustanak. Kao munja, pronijela se Istrom osmog septembra vijest da je fašisti ka imperija doživjela slom. Italija je kapitulirala!

Kako su se u Istri odvijali doga aji u vrijeme kapitulacije Italije najbolje govore sje anja jednog od prvoboraca iz tog kraja i lana partijskog rukovodstva Ljube Drndi a. On se u to vrijeme nalazio u vojnoj bazi 01 u blizini sela Brgudac.

»U bazi je bilo vrlo živo i prometno. Tek što je svanulo, stražari su najavili dolazak novomobiliziranih boraca. Me u došljacima je bilo i talijanskih

antifašista iz Labina, Pule i Rovinja. Susret je bio dirljiv, stisak ruku vrst... Pozdravljamo ih partizanskim pozdravom: »Smrt fašizmu!«. Mnogi, još nenaviknuti na to naše partizansko geslo, odgovaraju odlučno: »Smrt, smrt!« Razgovaramo iskreno, neposredno. Novi borci su veoma znatiželjni. Pripreme za prihvat novодоšlih mladića i djevojaka bile su na vrijeme izvršene. Odbornici iz sela Brgudac, žene i djevojke, s pažnjom i gostoprimstvom pomažu novодоšlim borcima. Ako treba nekom nešto zakrpati — to se brzo čini, ako su potrebne vunene čarape, ruksak, torba ili cipele — sve se to lako pronalazi. Narodnooslobodilački odbor Brgudca i ostalih sela Krasi djeluje kao organizirana i afirmirana narodna vlast. Međusobno su u stalnoj vezi, izmjenjuju iskustva i, oslanjajući se na najširu podršku naroda, pomažu jedni drugima u rješavanju svakodnevnih problema koje nagli razvoj borbe donosi.

Tog dana, 8. septembra 1943. godine, poslije neophodnog odmora, održali smo s novomobiliziranim borcima više sastanaka i razgovora. Ukazali smo im na sve teškoće naše borbe, ali i na sigurnu perspektivu pobjede. Isticali smo kako narod Istre nije sam, jer ima svestranu podršku oslobodilačkih snaga svih naroda Jugoslavije. Govorili smo i o tome kako naša borba predstavlja sastavni, nerazdvojni dio celog fronta antifašističkih snaga svijeta. Apelirali smo na njih da budu izdržljivi i hrabri, da gdje god stignu dostojno predstavljaju narod Istre i da, sinovima svih naroda Jugoslavije s kojima se budu zajednički borili, pričaju o vjekovnim težnjama i žrtvama koje je Istra dala u prošlosti za stvar slobode, kao i o sadašnjem oslobodilačkom pokretu koji se razgara istarskim poluotokom. Dan je brzo izmicao. U suton su kuriri već bili spremni, a kolona postrojena. Približavao se čas rastanka. Zaželjeli smo im da stignu sretno i da se sretno vrate u Istru. Na žalost, mnogi od njih, koji su preko vojne baze na Učini krenuli

svjesno u razne krajeve Jugoslavije, nisu se nikad vratili u svoj rodni kraj. Dali su svoje živote da bi Istra mogla do ekati oslobo enje.

Na vojnoj bazi je zavladao mir. Upaljene su karbidske i petrolejske lampe. Sjedamo pored vatre koja tinja. Kraj mene je drug Raspor. Bio je to snažan i jednostavan ovjek, škrt na rije ima, ali nepokolebljiv na životnom putu koji je izabrao. Volio sam mnogo druga Raspora — Španca. Ostao je duboko u mom sje anju kao simbol dosljednog komuniste i hlabrog partizana. Prvi komandant istarske ete hlabro je pao u borbi, ali živi u narodu Istre kao njen heroj.

Sjedio je tu, sa nama pored vatre, i Berto Plovani , proslavljeni kurir i partijski radnik. Živ, okretan i pun humora. Iz najtežih situacija znao je da na e izlaz i povede partizanske kolone naprijed. Imao sam uvijek osje anje da njegove o i prodiru i kroz tamu.

Bili su sa nama te ve eri i Milka Mileni iz Kastava, neumorna aktivistkinja koju je Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje uputio u Istru na politiki rad. Ostali su sa nama na vojnoj bazi i odbornici iz Brgudca, omladinka Ema Berta Ivan i i nekoliko aktivista iz drugih sela. San je ve padao na o i i umor po eo da nas savladava, kad iznenada do nas dopre snažan glas stražara: »Stoj! Tko ide...«

Hvatamo oružje i nastaje komešanje. Ali, kroz gusto grmlje ujemo i odgovor: »Mi smo, iz Brgudca, družje! Imamo nešto važno da vam kažemo!«

Nisu ni sa ekali dozvolu stražara, ve su, zadihani i u trku, zajedno sa stražom stigli u bazu. Bez ikakvog uvoda, i s izrazom radosti na licu kakva se rijetko doživljava, izgovorili su jednostavne rije i: »Drugovi, Italija je kapitulirala!«

Kiša naših pitanja sru ila se na ove vjerne Brgud ane: »Kako? Gdje? Tko je javio? Kako ste saznali...?«.

Stvarnost je bila tu, veselje neizmjereno. Me utim, radost je uskoro zamijenilo osje anje odgovornosti. Što poduzeti, što uiniti?

Misli se nekako sreću, postajemo svjesni da je neodložno potrebno organizirano stupiti u akciju. Ponovno smo sjeli oko vatre što se razgorila. Spavanja nema i sretni smo što ga nema. Inicijativa, sugestija i prijedloga bilo je u izobilju. Svako od prisutnih htio je nešto da kaže i doprinese donošenju i ostvarenju zajedničke odluke. A ona je glasila: sutra ujutro razoružati vojni garnizon Lanište! Odbornici i ostali aktivisti Brgudca zadužuju se da ve u zoru probude cijelo celo i pripreme mještane za pohod na Lanište. Odbornici se rano ujutro, kao predstavnici narodne vlasti, a po ovlaštenju vojne partizanske komande, stupiti u kontakt sa talijanskom vojnom posadom, objasniti joj novonastalu situaciju i zatražiti da položi oružje. Istovremeno joj pružiti garanciju da će svim pripadnicima talijanske vojske biti omogućen slobodan odlazak kućama. Tko od njih želi, može da nam se pridruži u zajedničkoj borbi protiv Nijemaca.

No je prošla tako brzo da nismo ni zapazili. Vojna baza se uskoro ispraznila i svi, osim stražara, krenusmo za Brgudac ...«

Grupa aktivista iz vojne baze 01 na Planiku, sa Ljubom Drndićem, stigla je u Brgudac ve rano ujutro. U selu su istaknute crvene zastave, mještani su se prikupljali za pokret ka Laništu. Bijela cesta bila je puna ljudi, koji su usred dana krenuli ka talijanskom garnizonu. Žene, djeca, starci, omladina, a na čelu povorke komunisti, naoružani partizani i aktivisti iz Brgudca.

Na ulazu u Lanište odjednom se razleže gromoglasno »ura!« i pucnjevi. Za tren oka kasarna je bila opkoljena. Ljudi iz Laništa spojili su se sa narodom koji je stigao iz Brgudca. Talijanski vojnici su zbunjeni. Komanda garnizona odlučila se na predaju tek

kada je razbješnjeli narod srušio vrata i jurnuo u kasarnu. Po inju pregovori i karabinijerima se daje mogućnost da slobodno napuste Lanišće.

Nepokorni ljudi istarskog Krasa brzo su grabili oružje. Poneki su zadjenuli za pojas po desetak bombi, ponijeli po dvije puške, pištolj i mnogo municije. Bilo je to oružje slobode.

Tako je 9. septembra 1943. godine prvi talijanski garnizon u Istri pao u partizanske ruke.

U pismu koje je tog dana Ljubo Drndić uputio Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje, između ostalog, napisano je: » eka mo rezultate. Naše je mišljenje da je ovo što smo poduzeli pravilno. Neka se dogodi što bilo, neka se događaji razvijaju i u vratolomnim skokovima, jedna je činjenica jasna: narod je dobio oružje u svoje ruke. Dobio je oružje koje bi sutra na njega pucalo«.

Predvečer novoformirane jedinice kreću u napad. Razrađen je detaljan plan. Položaji se zauzimaju prema utvrđenom rasporedu. Slijedeće jutro upućeni je komandi garnizona u Lupoglavu pismeni zahtjev za bezuvjetnu predaju. Komandant garnizona se kolebao. Imao je za to mnogo razloga. Bio je poznat ovom narodu po zlu glasu. Imao je do posljednjeg trenutka u nadi da će odnekud doći i spas. Ali, kada se nije desilo i spasa nije bilo. Tek naoružane i oduševljene jedinice opkolile su Lupoglav. Ta noć u 4 sata Anton Raspor Spanac dao je naredbu za paljbu. Prvi rafali ispaljeni su u zrak, jer je u Lupoglavu narod već izašao iz kuća. Prvi bataljon, zajedno s narodom, jurišao je na kasarnu. Poslije jake vatre po kasarni, na jednom prozoru se zabijelila zastava. Posada se predala, a zaplijenjena je velika količina oružja, municije, nekoliko kamiona i prva borna kola. Te iste večeri naoružan je i Drugi bataljon. U ime partijskog rukovodstva za komandanta Drugog bataljona postavljen je Berto Plovanić. Dobio je naredbu da odmah krene za

Šušnjevicu, razoruža tamošnju karabinijersku posadu i obezbijedi dalju mobilizaciju boraca.

Razjareni narod zahtijevao je da se izvrši najstroža kazna nad komandantom garnizona u Lupoglavu i još nekim fašisti ki nastrojenim oficirima. Sazvan je hitno miting i narodu je objašnjeno zašto se mora držati zadata partizanska rije koja je vrednija od života jednog bijednika. Ljudi su prihvatili obrazloženje, imali su povjerenja u Partiju i rukovodstvo pokreta, iako nije bilo lako složiti se s time da odu nekažnjeni oni koji su kaznu i te kako zaslužili. Me utim, mnogi od talijanskih vojnika iz garnizona u Lupoglavu izrazili su spremnost da se pridruže našim jedinicama. Pojedinci su i ostali, ali pošto se pokret brzo širio, nisu se mogle iskoristiti i ostvariti sve mogu nosti.

Partizanske jedinice zaposjele su na željezni koj stanici i kompoziciju vlaka i brzo ga okitile zastavama i Titovom slikom. Pun boraca i naroda, bez voznih karata i kontrole konduktera, krenuo je, po partizanskom voznom redu i uz snažan zvižduk lokomotive, prvi partizanski vlak u pravcu Cerovlja i Pazina.

Sve što se doga alo na Krasu i ispod njega nije bilo ništa izuzetno. Sli ni doga aji odigravali su se u cijeloj Istri. Ustanak se brzo i istovremeno svuda širio.

U Lupoglav je stigla vijest da je pod komandom zaslužnog u esnika borbe i dobrog komuniste Toni a Cerovca razoružan garnizon Re i da partizanske snage kre u na Buzet. Talijanske posade u Trsteniku, Slumu i na U ki ve su bile razoružane. Istog dana javljeno je Joakimu Rakovcu da sa novomobiliziranim borcima ne kre e prema U ki, ve da zajedno sa njima pokuša da zauzme garnizon u Cerovlju. Taj su zadatak brzo i uspješno obavili. U okolini Pazina, u vojnoj bazi broj 2, nalazili su se Vlado Juri i i Lovro Mileni . Vlado Juri i , lan prvog Partijskog

rukovodstva za Istru i hrabar borac prve istarske ete, zajedno sa Lovrom Mileni em, iskusnim revolucionarom, izradio je plan napada na Pazin. Obojica su rukovodili operacijama oslobo enja Pazina u kome je bilo oko hiljadu neprijateljevih vojnika. U oslobo enju Zminja i Pazina aktivno je sudjelovao i prvoborac Istre Ivan Motika.

U Labinštini je operacijama razoružanja neprijatelja rukovodio sekretar istarskog rukovodstva Partije Josip Matas, zajedno sa španskim borcem Antonom Liculom. U partizanske ruke su pale vojne posade u Svetoj Nedjelji, Vinežu, Podlabinu, Rapcu, Raši i Labinu, a ve desetog septembra formiran je prvi bataljon, na elu s Antonom Liculom.

U okolini Pore a razoružani su svi vojni garnizoni. Ovim operacijama su rukovodili lanovi partijskog rukovodstva za Istru Božo Kal i , Tone Šuran, Mirko Jurcan, Gašpar Zivkovi i drugi. Clan rukovodstva Ante Drndi — Stipe, koji je u središte Okružnog komiteta za Hrvatsko primorje bio upu en sa zadatkom da pripremi prve brojeve »Glasa Istre«, zatekao se 9. septembra u Hrvatskom primorju, gdje je, uz pomo grupe partizana, na željezni koj stanici Zlobin, zaustavio tri kompozicije pune talijanskih vojnika i oficira. Namjeravali su da se probiju do Rijeke. Ali, u Zlobinu su bili razoružani. Liburnijski dio Istre tako e je oslobo en, a jedinice Trinaeste primorsko-goranske divizije izvršile su uspješan desant na Cres i Lošinj, razoružale garnizone i razbile etnike.

Talijansko stanovništvo Istre koje je živjelo u gradovima bilo je, u ve ini, antifašisti ki nastrojeno. Još 25. jula, kada je došlo do uspostavljanja Badoljovog režima, Rovinj organizira masovne manifestacije koje je vodila poznata antifašistkinja Fran eska Bodi. Ona je kasnije pala u ruke Nijemcima, koji su je zvjerski mu ili i spalili u krematoriju trš anskog zatvora. Demonstranti su demo-

lirali sjedište fašisti ke stranke i spalili Musolinijeve slike. Sli no se dešavalo u Puli i na Rijeci.

Devetog septembra stanovništvo Rovinja je stupilo u akciju. Akcijom su rukovodili komunisti Pino Budi in, Mario Hrelja, Aldo Rizmondo, Antun Brajkovi, Marija Šrema, Gista Maserota i veliki broj radnika. Kasarne su zauzete, a grad je osloboen. Narodni odbor formiran još 1942. godine, preuzeo je vlast. U danima ustanka posebno istaknuta li nost u pokretu Rovinja bio je komunista Pino Budi in, koji se bio vratio sa dugogodišnje robije po talijanskim zatvorima. U blizini Rovinja formiran je i posebni bataljon u ijem se sastavu nalazio veliki broj grana talijanske narodnosti. Njegov komandant bio je Mario Cerin, jedan od najsposobnijih rukovodilaca u vrijeme ustanka. Herojski je pao u blizini U ke u sukobu s njema kim motorizovanim kolonama.

U Puli su 9. septembra ujutru organizirane masovne demonstracije. Hiljade grana je bilo na ulicama. Radnici pulskog Arsenala tražili su da talijanska vojna komanda preda kasarne i oružje narodu. Ali, komanda nare uje da se na demonstrante otvori vatra. Šesnaest demonstranata je ranjeno, a trojica su poginula. Tu je pao i poznati komunista uzepe Zahtila, koji je 15 godina proveo u fašisti kim zatvorima. Iz Pule i Rijeke, gdje su komandanti talijanske vojske kukavi ki predali garnizone Nijemcima, mnogi grani su izišli iz grada i uvrstili se u jedinice NOV. Rije ani su formirali i svoj vlastiti bataljon, ije je središte bilo u Klani.

Tako je cijela Istra, osim Pule i Rijeke, bila oslobo ena.

Za vrijeme ustani kih dana, kada je razoružano oko 15 hiljada neprijateljevih vojnika i zaplijenjene ogromne koli ine oružja, u oslobo eni Pazin stiže komandant Operativnog štaba za Istru Savo Vukeli, sa komesarom Jožom Sko ili em i zamjenikom ko-

mesara Dušanom Dimini em. Sekretar prvog partijskog rukovodstva Josip Matas postaje operativni oficir štaba.

Iz ve postoje ih eta, bataljona i odreda, iz vojne snage ustanka, koja je obuhvatala oko 15.000 novomobiliziranih boraca, Operativni štab formira tri brigade — Prvu, Drugu i Treću u brigadu, odred »Uka« i Kastavsko-riječki odred. Narod Istre je dobio svoju vlastitu oslobodilačku vojsku, koja odmah po formiranju stupa u žestoke okršaje s Nijemcima i talijanskim fašističkim formacijama.

Njemačka motorizovana kolona, koja se iz Trsta probijala prema Puli, sukobila se kod Višnjana, 13. septembra, s partizanskim jedinicama kojima je rukovodio Božo Kalinić. Nijemci su rovinjski partizani dočekali u blizini Limskega kanala. Tog dana je poginulo šesnaest omladinaca.

Prva brigada »Vladimir Gortan«, tek formirana, vodi žestoke borbe kod Vodnjana i uspješno odbija napade prodore Nijemaca iz Pule. Druga brigada, pod komandom Vitomira Sirole — Paje, poduzima snažnu ofanzivu na sjeverozapadni dio Istre i oslobađa Umag, Izolu, Kopar i prodire do samog Trsta. U koprarskom zatvoru oslobađa preko 200 političkih zatvorenika, od kojih mnogi odmah stupaju u redove brigade. Jedinice Treće brigade držale su položaje nad Rijekom i Opatijom, kao i na Krasu. Njen komandant je bio Srđan Uzelac, a politički komesar Vlado Jurić.

Partizanske snage dočekale su 13. septembra njemačku motorizovanu kolonu, koja je iz Pule krenula prema Labinu s ciljem da zauzme rudarski bazen. Na cesti koja iz Raše vodi za Labin raški rudari su odbili napad i prisilili neprijatelja na povlačenje. U tom okršaju palo je 48 labinskih rudara, među kojima i poznati sindikalni rukovodilac Šerpi. Akcijama je rukovodio istarski komunistički talijanski narodnik Aldo Negri. Riječki bataljon je izvršio uspješan na-

pad na elektri nu centralu i kasarnu u Matuljima. U tim borbama je iz stroja izba eno 70 Nijemaca, a bataljon je izgubio svog komandanta Mirka ubrega i poznate borce Oskara Marota i Dovani Marasa. I ovdje kao i na mnogim drugim mjestima, zajedni ki su se borili i ginuli Hrvati i Talijani Istre.

Sa raspoloživim potencijalom u Trstu, Rijeci i Puli kome su se pridružile i neke talijanske fašisti ke jedinice, njema ka komanda nije bila u stanju da skrši otpor istarskih i slovena ko-primorskih brigada i odreda. Zato sa fronta u Italiji prebacuje snažne motorizovane divizije, vrši njihovu koncentraciju i po- duzima na Istru i Slovena ko primorje ofanzivu vrlo širokih razmjera.

Dijelovi oklopne SS divizije »Adolf Hitler«, 44. i 71. pješadijske divizije okomili su se na vojnu snagu istarskog ustanka. Time je po ela operacija »Folkenbruh«. U sedmodnevnim teškim i neravnim borbama s daleko nadmo nijim ne- prijateljem, novoformirane i još nedovoljno isku- sne jedinice pretrpjele su osjetne gubitke, a brigade i odredi razbijeni. Istra je izgubila preko 2.500 bo- raca, hiljade gra ana je zvjerski ubijeno, a mnogi odvedeni u nacisti ke logore. Bilo je to vrijeme kada je narod Istre proživljavao tešku agoniju.

Jednomjese ni period slobode koji su vojne sna- ge ustanka uspjele da osiguraju omogu io je politi ku stabilizaciju u Istri. Ona dostiže svoju kulminaciju 25. septembra 1943. godine. Tog je dana u srcu Istre, u slobodnom Pazinu, održano zasjedanje od izuzetnog zna aja. Sastao se Prvi istarski Sabor, kome prisu- stvuju predstavnici naroda, Hrvati i Talijani. Sabor potvr uje odluku o priklju enju Istre Hrvatskoj i Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, koju je donio ve 13. septembra 1943. Narodnooslobodila ki odbor za Istru. Posebnim proglasom, obaviješten je narod Istre da je 25-godišnjem robovanju došao kraj, da se svi talijanski fašisti ki zakoni stavljaju van snage

i da je formiran Pokrajinski narodnooslobodilački odbor, jedino pravo političko predstavništvo istarskog naroda, s ciljem da narod Istre vodi u borbu do potpunog oslobođenja.

Ova historijska odluka, koju je prihvatio i potvrdio ZAVNOH, poprimila je karakter jugoslovenskog zakona na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, 29. novembra 1943. godine. Time je borba za cjelovito i konačno ostvarenje odluka pazinskog sabora i njeno međunarodno priznanje postala obaveza revolucionarnog pokreta svih naroda Jugoslavije.

Za vrijeme njemačke ofanzive bilo je mnogo primjera herojstva i požrtvovanja. Među njima i po hiljade boraca, koliko ih je poginulo u vrijeme jesenje ofanzive, bilo je mnogo komandanata i istaknutih političkih radnika i aktivista. Oni su stajali na čelu svojih jedinica, vodili ih u okršaje i ginuli. Tako je juna komandant smrtno poginuo i komandant Kastavskorije kog odreda Ante Pilepi. Olgu Ban, omladinku iz Zareja, prvoborca Istre, skojevku koja je ostvarila niz hrabrih akcija, uhvatili su Nijemci. Ova krojačica radnica, koja je okupljala omladinu i vodila je u akcije, strijeljana je sa još trinaest boraca. Kada su je doveli pred zid, jedan fašista je pokušao da je spasi. »Nemojte da je strijeljate, takva se djevojka može popraviti...«. Bila je lijepa i mlada. Ali, ona prkosno odgovara: »Skojevka se nikad ne mijenja...«. Sa tim riječima je pošla u smrt. Kada su je strijeljali, imala je sedamnaest godina i tri mjeseca.

Okupator se surovo okomio na goloruku stanovništvo. U malo selo Kresinu kod Zminja Nijemci su ušli u ranim jutarnjim satima 7. oktobra. Pucali su iz tenkova po ženama i djeci. Zatim su se sa revolverima u rukama razišli po kućama. Samo u jednoj kući ubili su tri žene i petoro djece. U drugoj su zapalili sve ukućane. Na polju pred selom zatekli su sedamdesetogodišnjeg starca sa troje djece. Pokosili

su ih mitraljeskim rafalom. U blizini su dvije djevojke, dvije sestre, vadile sijeno iz stoga. Ubili su ih metkom u potiljak, bacili u sijeno i zapalili. Desetogodišnjeg dje aka Josipa Kresinu, koji je gonio ovce u štalu, uhvatili su, polomili mu obje noge, bacili u sijeno i živog zapalili. Na pragu svoje ku e devetogodišnja Marija Kresina držala je u naru ju svog jednogodišnjeg brata. Dva metka iz revolvera ugasila su život nevine djece pred maj inim o ima. Nesretnu ženu odvukli su u dvorište i tamo ubili. Ubrzo je cijelo selo bilo u plamenu. Sa svih strana su se uli vapaji žena i jauk ranjenih, uglavnom djece. Svoje životinjske orgije okupator je dovršavao tako što je sve ranjenike žive pobacao u plamen zapaljenih ku a.

U selu Salambati, koga je stigla sli na sudbina, Valentina Serkovi je doživjela živ ani slom i bacila se u bunar zajedno s troje maloljetne djece. Svi su se utopili.

Gorjela su sela na Krasu, pod U kom, oko Buzeta. Od ustani kog sela Brgudac pod Planikom, koje je godinama uvalo Gortanovu etu, poslije prolaska Nijemaca ostalo je samo zgarište. Pred crnim zidinama nekadašnjih domova ostalo je da leži 37 ubijenih.

Nešto kasnije aktivistkinji Roži Petrovi iskopali su o i i ostavili je da živi. Ona nije samo živjela. Ona se i dalje borila. Slijepa žena se primirila pored svog razorenog ognjišta i po ela da plete arape za borce. Predavala ih je kuririma, gledaju i u njih svojim praznim o ima: »Evo ti bi ve (arape) koje san plela, da ti budu tople partizanske noge...«.

U to surovo vrijeme zapisao sam u ratni dnevnik: »Slomila je nije sva bezdušnost kruta, u srcu Istre Veli Jože živi«. Možda nikad, kao tih dana, nije simbol otpora, taj zamišljeni gorostas u liku istarskog seljaka, bio toliko prisutan u težnjama i mislima napa enih stanovnika Istre.

Proljeće godine 1944. donosilo je nove, vedrije, iako još teške dane. Na Uki se nešto dešavalo. Prvog aprila 1944. godine na proplanku kod planinarskog doma, po kome se bijelio kasni proljetni snijeg, sakupilo se oko hiljadu omladinaca i omladinki. Došli su na planinu iz svih krajeva Istre da prisustvuju prvoj oblasnoj konferenciji USAOH-a. Bila je to snaga pozadine, mladost jedne borbe, snaga jednog otpora. Zajedno sa njima bili su i borci, isto tako mladi, ali u uniformama i naoružani.

Tog dana ponovo je formirana Prva istarska brigada »Vladimir Gortan« od Prvog, Drugog i Trećeg istarskog bataljona. Pored njih imala je još prateću i tehničku i brojala je ukupno 683 borca.

Istovremeno je formiran i Prvi partizanski odred, koji je dobio ime po planini na kojoj su se okupili brojni istarski borci — Prvi partizanski odred »Uka«.

Dan nije bio proljetni, sunčan i vedar. Magle su se vukle planinom. Ali na licima ljudi bilo je proljeće. U dugim vojnim kim strojevima stajali su bataljoni Gortanove brigade, a oko njih omladinci i omladinke. Razvilo se veliko kolo. Orila se pjesma i Uka ju je slušala. Brzo se proširio glas da Istra opet ima svoju brigadu.

U sastav Gortanove brigade, nešto kasnije je ušao i talijanski bataljon »Pino Budin«.

Njen prvi komandant bio je poznati istarski borac, poslije rata proglašen za narodnog heroja, kastavski radnik Vitoimir Širola — Pajo. Poslije pozdravne riječi i komandanta Operativnog štaba za Istru Sava Vukelića, pred svoje borce stao je njihov komandant. Nastao je tajac. Pajo je bio uzbuđen. Nije govorio dugo. Kao da je nestrpljiv, sa nekoliko riječi i obećao je da će brigada opravdati ime koje nosi, da će ostati vjerna tradicijama koje je i Vladimir Gortan uvao u svom otporu već davnih dvadesetih godina ovog vijeka i

za koje je žrtvovao svoj život. Sada, heroj je postao brigada. »Po imo, eka nas borba, drugovi!«.

I pošli su. Niz strme obronke U ke, kroz šumu, ka Lupoglavu, najbližem neprijateljevom garnizonu.

Duga kolona boraca prošla je kroz Brgudac i zaustavila se petog aprila na stjenovitim vrhovima iznad Lupoglava. Tu je sa ekala da padne mrak. Opkoljen miniranim terenom, bodljikavim žicama i bunkerima neprijatelj se osjeao dosta siguran. U predvečerje štab brigade je rasporedio jedinice za napad. Prvi udarni bataljon krenuo je na desno krilo da bi osigurao cestu prema Buzetu, odakle se moglo očekivati da će neprijatelj poslati pomoć napadnutom garnizonu. Na čelu bataljona išao je njegov novi komandant Danilo Ribari, koji je do tada bio komandir Treće u istom bataljonu. Sa zadatkom da spriječi dolazak pojačanja i štiti lijevo krilo, položaj iz pravca Pazina zauzeo je drugi bataljon. Zadatak da napada na garnizon pripao je Trećem bataljonu.

Spustio se mrak i u prvim večernjim satima sišao je vod Trećeg bataljona ka Lupoglavu. U potpunoj tišini borci su se prikrali odbrambenom pojasi i na nekoliko mjesta raštili prolaz kroz minska polja. Kada je kurir stigao u štab i javio da je priprema za napad završena, komandant Pajo krenuo je s Trećim bataljonom na garnizon. »Hajdmo, drugovi...« rekao je u tišini, zabacujuć njemački automati preko ramena. Njegov lični primjer hrabrosti, njegova osjetljivost i razumijevanje za borce, ulivali su odlučnost i pouzdanje svakom partizanu.

Silazili su strmim, kamenitim stazama ka starom istarskom gradi u Lupoglavu, vukući za sobom malog »Jurinu«, protukolski top. On je imao zadatak da sigurno pogađa, jer je granata bilo vrlo malo, toliko malo da su drugi topovi »Franinu« morali ostaviti u skloništu. Negdje pred jutro eksplodirala je prva granata i razorila bunker. Bio je to ugovoreni znak

za napad. Sa svih strana proradili su mitraljezi, zapucale puške i automati. Sa bombama u rukama krenuli su borci Gortanove brigade u napad. Iz bunkera i puškarnica na željezničkoj stanici odgovoreno je jakim vatrom. Garnizon je pružao snažan otpor, otkucajući i pojačavajući. Posadu je sačinjavalo 100 fašista i 20 karabinijera. Poslije više od jednog sata borbe, neprijatelj je bio potisnut i držao se još samo u dva bunkera. Napadnutom garnizonu krenule su u pomoć dvije motorizovane kolone, jedna iz Buzeta, a druga iz Pazina. Obje su naišle na zasjedu bataljona koji su bili na osiguranju. Razvila se žilava borba. Iz pravca Buzeta krenuo je i vlak s trupama. Ali u blizini Lupoglava naišao je na minu i odletio u zrak.

Osiguranje je ipak popustilo pred naletom brojnijeg neprijatelja. Kolona iz Buzeta uspjela je da prođe u Lupoglav. Treći i bataljon je morao da se povuče.

Iako garnizon nije likvidiran, oko Lupoglava je tog jutra ostalo osamdeset mrtvih neprijateljevih vojnika. Petnaest ih je zarobljeno, a brigada je ponijela sa sobom i ratni plijen: 22 puške, 3 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez i nekoliko hiljada metaka. Na kolosjeku uske pruge ostala je razorena jedna lokomotiva i devet vagona. U ovom okršaju brigada je imala četiri mrtva i 15 ranjenih.

Neprijatelj je ostao u Lupoglavu. Sada je još rjeđe izlazio nego ranije. Bio je iznenađen udarnom snagom brigade i velikim gubicima. To je bilo upravo ono što je brigada željela da postigne. Garnizoni su se uvukli u svoje utvrđene postaje, nisu iz njih izlazili i sve manje su uznemiravali stanovništvo. Istra je malo odahnula. Teror je popustio. A po selima je kružila priča o Gortanovoj brigadi.

U popaljenom Brgudcu pod Ukom, u koji su se vratili neki od stanovnika, starci i žene su opet sjedili pred svojim kućama.

— a je bilo ove noći?

— Veli Jože kida lance. Sišao je na epi ko polje i hvata pasoglavce ...

— Prišla je naša ura, judi, do slobode ni daleko...

Poslije dva mjeseca teških borbi u Slovena kom primorju i na prilazima Gorskom kotaru, oko Brkina, Ba a i Koritnice brigada napada garnizon Sveti Petar i motorizirane kolone neprijatelja duž ceste Trst — Rijeka.

Na prostoru Sisak, Klana, Kastav, u napadu na njema ku motorizovanu kolonu kod sela Šapjane, brigada je izbacila 25. aprila iz stroja 50 neprijateljevih vojnika, uništila 4 kamiona i autobus, dok je sama imala 3 mrtva i 6 ranjenih. Pod pritiskom njema kih snaga (dijelova 278. pješadijske i 188. rezervne divizije i 10. SS policijskog puka) koje su krenule 26. aprila u napad i pro ešljavanje teritorije Istre do 8. maja, brigada se prebacila isto no od pruge Rijeka — Ilirska Bistrica gdje je uspješno napadala njema ke posade i vršila brojne diverzije.

Prvog maja 1944. godine ušao je u sastav brigade Prvi udarni bataljon iz odreda »U ka«. U to vrijeme brigadu su napale jake njema ke snage u rejonu Klane, pa je bila prisiljena da se prebaci na planinu Nanos, odakle se sredinom maja vratila u Istru i nastavila sa diverzantskim akcijama na željezni koj pruzi Rijeka — Ilirska Bistrica i na cesti Rijeka — Trst. Napad je izveden 29. aprila. U akciji iš enja planine U ke u estvovale su snage njema ke 278. pješadijske divizije, 10. SS policijskog puka i drugih teritorijalnih jedinica.

Brigada je tada iz svog sastava izdvojila Prvi udarni bataljon za formiranje Druge istarske brigade, a u njen sastav je ušao talijanski bataljon »Pino Budi in« iz Drugog pulskog odreda. U to vrijeme brigada je imala 1.052 borca.

U Lukovdolu, marta 1945. godine: bataljoni u predahu marša

Zločin u Lipi: Ivan Simić, jedan od preživjelih: »Ova ubijena žena ispred kuće je moja žena Vika, desno od nje je moj otac Josip, a na vratima njemački vojnik koji upravo potpaljuje kuću.«

Rukovodioci brigade, komandanti i komesari bataljona u Lukovdolu kraj Vrbovskog, mart 1945. godine

Gorski kotar, proljeće 1945. godine — polazak u akciju

Jedan od najstrašnijih pogroma na nedužno stanovništvo bio je napad na selo Lipu, 30. aprila 1944. godine.

U zoru tog dana crnokošuljaši su došli u ovo mirno selo na Krasu, spalili sve kuće, a stanovnike na zvjerski način pobijali. Tog jutra u blizini sela našao se kurir Operativnog štaba, koji je nosio poštu za Drugu brigadu. Druga istarska brigada operirala je u to vrijeme nešto zapadnije, oko komunikacije Trst — Rijeka. O evidenciji je na povratku u štab ispričao što je vidio:

»Bilo je četiri sata ujutro kada sam naišao u blizinu sela Lipa. Sreo sam preplašene ljude i žene. Hvatala ih je panika, jer su se selu približavale čete Nijemaca, fašista, ustaša i četnika. Bilo ih je mnogo. Osjetio sam opasnost koja se približavala i izmakao iz sela u obližnju šumu, odakle se selo moglo lijepo vidjeti. Bio sam udaljen oko 500 metara od kruga opkoljavanja. Promatrao sam šta se događalo. Vidio sam nekoliko omladinki koje su pale fašistima u ruke. Zatim je počela jaka pucnjava iz mitraljeza i bacača. Trajala je više od pola sata. Poslije kraja tišine, vatra iz mitraljeza se još više pojačala i nije prestajala još pola sata. Oko šest sati ujutro nastala je grobna tišina. Čuli su se samo bolni krici i jauci ranjenih. Odjednom su tišinu prekinuli rafali automata i eksplozije ručnih bombi. Sve do devet sati pucnjava nije prestajala...«

Borac koji je stigao u štab bio je uzbuđen, op-hrvan bolom i u suzama je pričao isprekidano, slomljen užasima koje je, nemoćan da bilo šta poduzme, posmatrao zaklonjen iza jednog kamena.

»... Oko devet sati suknuo je iz jedne kuće dim. Zatim iz druge, za nekoliko časaka cijelo selo je bilo u plamenu. Iz tog pakla čuli su se krici i zapomagajanja. Nisam više mogao. Vratio sam se u jedinicu i sutradan, na povratku u štab, opet sam

prošao pored Lipa. Bilo je pet sati ujutro. Bande više nije bilo. Svratio sam do jedine kuće u selu koja nije bila spaljena. Ušao sam... soba je bila prazna. Ušao sam i u kuhinju i tu sam ostao skamenjen pred prizorom koji se preda mnom ukazao. Odmah do vrata ležala je ubijena žena sa zaklanim djetetom u zagrljaju. Malim djetetom, nije imalo više od godinu dana. Svojim mrtvim rukama zaštitnik ga je pokrivala. Malo podalje ležala su mrtva još tri starija djeteta, sigurno sve djeca ubijene žene. Njih nije mogla da zaštiti. Do njih je ležao starac, sedamdesetih godina. To je bila kuća broj 61, obitelji Ivana Simića. Užasnut od tuge i bola izašao sam iz kuće i krenuo dalje u selo. Svuda oko mene samo zgarišta i razbacani leševi. Nabrojao sam ih osamnaest. Pored jedne kuće prepoznao sam Vinku Simić, ženu staru 38 godina. Ležala je probodena nožem, s otvorenim oči ima punim užasa i bola. Iz toga sam zaključio da je bila prvo silovana, pa onda ubijena... Obišao sam mnoge kuće, mnoge ostatke kuća, mnoga zgarišta. Svuda je u njima bilo nagorjelih leševa. Sav narod koji se našao u selu poubijan je i spaljen u svojim kućama. Jedinog živog mještanina, koji nije mogao da govori, koji je samo gledao stravičnu sliku koju je poslije pokolja pružalo njegovo selo, bio je starac Josip Zmaila, iz kuće broj jedanaest. Sjedio je na livadi i šutio, tresu i sijedom glavom...«.

Lipa. Poslije ovog užasnog zločina nekoliko puta smo prolazili tim selom. Crni zidovi uzdizali su se kao aveti. Beživotno i nijemo bilo je selo. Porodice što su uspjele izbjeći, desetkovane zločinom, vratile su se u ruševine, krpile ostatke krova granjem, zapalile vatru i tu nastavile poluživot, tuguju i za svojima kojih više nema. Nikad goreg i strašnijeg prizora rata nisam vidio od spaljenog sela, od djece što su se grijala uz vatru, od njihovog beživotnog pogleda. Jedno krvavo jutro uništilo je život sela. Lipa je slomljene koljena i u agoniji bola do ekivala parti-

zane. Bili su to jedini, ali kratki radosni trenuci u dugom, beskrajno dugom ratu.

Za svakog istarskog borca Lipa je bila nadahnu e. Ona je ulijevala snagu za nove borbe, za ja u osvetu. Lipa je bila stravi na optužba. Poginulo je, poubijano i spaljeno 263 stanovnika — staraca, žena i djece, spaljene su 92 ku e, a djelimi no izgorjele 43...

Juriši koje je »Gortanova brigada« poduzimala tog borbenog ljeta ispunjenog okršajima i marševima po Istri, esto su zapo injali poklicima »Osvetimo Lipu«. Za svakog ubijenog Nijemca, za svakog uhvaenog fašistu koga je dostigla zaslužena kazna, bilo nam je lakše. Za Lipu, Vranje, Studeno, Brest, Dane, Vodice, Brgudac... za sva spaljena sela, za svu ubijenu djecu, za silovane žene — po rafal, po bombu, po jedan fašista.

Rezultati takvog duha, probu enog i snažnog bile su ve dvije brigade, jedan veliki odred, bezbroj manjih eta i jedinica što su samostalno operirale, stotine odbora, povjerenika, vodi a i aktivista, hiljade organiziranih omladinaca i omladinki, žena, ije su akcije bile velik doprinos sveop oj narodnoj borbi, prije svega borcima istarskih brigada.

Ljeto 1944. godine bilo je u punom jeku. Sunce je pripeklo, a borci, s puškom umjesto uzglavlja, leže pod sjenovitim krošnjama kestenja. Po stazama, ispucalim od suše, kora aju patrole. Zemlja je bila nalik na žutu pustinjsku prašinu. Zvu i podnevnih zvona iz sela lomili su se o stakleno nebo. Patrola je zastala i gleda u daljinu. Uskom putanjom prema brežuljku, gdje se odmarala brigada, penje se kolona ljudi. Teško je raspoznati tko su, još su daleko. Izvi a podiže dvogled i u pove anoj slici zapazi žene sa korpama na glavi. Uskoro se za u i pjesma. Straže su propustile kolonu. Omladinke skidaju korpe s glave i sjedaju me u borce u hladovinu kestenja. Na bijelim prostim maramama zacrvenilo se istarsko vino,

zabijelio se selja ki kruh i itave gomile nasje enog pršuta. Intendant brigade koji je upravo razmišljao da ode u selo i zamoli odbornike da se nešto pripremi za jelo bio je iznena en. Borci su bili umorni i gladni poslije dugog marša. Ali selo ima svoju obavještajnu službu. Brzo je stigao glas da je brigada zastala pod kestenjem da se odmori. Omladinke su ih posluživale. inilo se kao da sve ovo nema nikakve veze sa ratom. Sve je bilo tako obi no, svakodnevno, kao da su žene došle da posluže ru kom svoje žeteoce koji su predahnuli od napornog poljskog rada. I da bi do kraja sve bilo tako doma e, zasvirale su roženice (roženice — istarska frula), pjesma se zaorila, a borci se uhvatiše u kolo sa djevojkama. Talasaju se suknje, trepti zrak na ljetnoj sparini. Razvio se »balun«, staro istarsko narodno kolo, a od umora više nema ni traga.

Komandant je sjedio sa štabom po strani. Pajo i komesar Josip Matas, pognuti nad kartama, razraivali su planove za novu akciju. Tamo u daljini, prema jugu, uzdižu se u vedro nebo zvonici malih gradova na vrhovima brežuljaka. Pi an, Gra iš e, Šumber, Sveta Nedjelja. Lijepo se vide, osvijetljeni kosim zracima popodnevnog sunca.

Komandant Pajo se okrene daktilografu štaba i kratko re e:

— Piši... skoro e pokret...

»Neprijatelj u ja ini od 30 karabinijera smješten je u mjestu Pi an. Naoružan je s 12 puškomitraljeza i etiri teška mitraljeza. Teški mitraljezi nalaze se u tornju crkve. Drugi garnizon je u mjestu Gra iš e, s posadom od 24 karabinijera. Naoružani su sa tri teška mitraljeza. Smješteni su u jednoj kasarni. Najbliža i najja a neprijateljska posada je u mjestu Pazin, gdje ima 368 vojnika.

U toj akciji sudjelovat e Drugi i Tre i udarni bataljon, kao i prate a eta ove brigade. Za izvršenje ovog zadatka nare ujem ...«.

Gledamo za kolonom djevojaka koje se s korpama na glavi vraćaju u selo.

— Dođite opet! — dovikuju djevojke i mašu velikim šarenim maramama.

Druga kolona krenula je na suprotnu stranu. Prema garnizonima Pijan i Grašće.

Po tamnoj noći brigada je stigla na asfaltiranu cestu. Na vedrom nebu prijateljski trepere sitne zvijezde. A iz daljine, od uspavanih sela, dopire lavež pasa. Noć je tiha, deseti je jun godine 1944.

Izviđači su krenuli naprijed. Vraćaju se za nepuni sat i saopćavaju da je garnizon miran. Odbornik je izišao iz Grašća i dao precizne podatke. Neprijatelj se nalazi u kasarni i na zvoniku ima stražu sa teškim mitraljezima. Prozori na kasarni su zazidani, sa puškarnicama. Mogu noć je prići u neposrednu blizinu.

Treća eta Drugog udarnog bataljona dobija naređenje da zauzme položaj. Načelnik je vodič, provlači se kroz uske ulice i razvijaju u strijelce, pedeset metara daleko od kasarne, neprimijećeni od straže na zvoniku. I dok je eta zauzimala položaj i postavljala laki baca na pogodno mjesto, jedna eta Drugog bataljona zaposjela je cestu Zminj — Pijan. Borci navlače zapreke, pregrađuju put. Mještani iz sela Marinjaši okupili su se oko ete i nude pomoć. Na drugoj strani, prema Pazinu, to isto radi Treći bataljon. Zaposjeo je položaj kod sela Milišćica i u zasjedi čekao neprijatelja. Minereri ukopavaju u cestu tri velike naizgledne mine. Komandant bataljona dobio je pismeno naređenje: »Ni pod koju cijenu ne dozvoliti neprijatelju prolaz iz pravca Pazina. Jednu etu pošaljite kao rezervu pri štabu brigade. Iz pratnje ete pridodaje vam se jedna protukolska puška«.

Borci pratnje ete zauzeli su položaj pred garnizonom Pijan, zajedno s jednom etom Drugog bataljona. Postavili su teški baca i protukolski top »Jurinu« prema tornju crkve i kasarni. Top je tu i zvonik, a teški baca kasarnu.

U dva sata iza ponoći sve je spremno. U naredbi za početak akcije određeno je vrijeme: tri sata ujutro.

Petnaest minuta ranije istovremeno su započele borbe na oba položaja. Četa je krenula na kasarnu Grajševića i komandir je odmah pozvao karabinijere na predaju. Kao odgovor kroz zazidane prozore poletjele su ručne bombe. Ranjen je komandir čete i još jedan borac. Četa se povlači i nastavlja da napada kasarnu. Mine lakih bacača razbijaju krov. Još jedan poziv na predaju. Ali uzalud. Iz kasarne se čuju smijeh i psovke. Svaki pokušaj desetina da prečine u napad zaustavljaju rafali mitraljeza. Već je svanulo. Od pravca Pišana i dalje se čuju rafali i eksplozije bombi. I tamo se vodi žestoka borba. Cijelo prijedno držao se Pišan, ali iza podneva se predao. Grajševiću je teško prići. Već je jedan sat po podne. Borbe se vode gotovo dvanaest sati. Zamjenik komesara brigade i komandant bataljona odlaze u selo kod svećenika. Zamolili su ga da ode kod karabinijera i kaže im da je Pišan pao i da se predaju. Svećenik nije pristao. Bilo ga je strah. Obećao je da će napisati pismo na talijanskom jeziku u kojem će reći da je otpor uzaludan, jer su Grajševića opkolile jake partizanske snage. Imaju topove i prijetilo da će srušiti zvonik. Ako se u roku od jednog sata ne predaju, izvršiće juriš i sve će ih pobiti. Jedan dječak provukao se do kasarne i uspio da doturi oficiru svećenikovo pismo. U dva sata po podne izašao je sa bijelom zastavom iz kasarne »tenente« (poručnik) sa još dva karabinijera. Predali su se svi do jednog.

Dok je trajala predaja, zatutnjila je eksplozija mine na obezbjeđenju ceste prema Pazinu. Ali borbe nije bilo. Stigao je kurir u štab i saopćio da su cestom naišla dva magarca, koja su vukla mrtvaca na groblje u Grajševića. Nagazila su na minu i oba su odletila u zrak. Žena koja je vodila magarce samo je lakše ranjena. Odveli su je u brigadno previjalište.

Popodne su Pisan i Gradiše bili slobodni. Top »Jurina« proslavio se tačnim pogotkom. Na zvoniku crkve, odakle su borci spuštali zarobljene karabiniјere i teške mitraljeze, zjapila je rupa od granate. Narod je slavio pobjedu, nudio borce vinom, želio da se sa borcima zajednički provedu. Ali, vremena nije bilo. Povlačenje nakon izvršene akcije bilo je neophodno. U sumrak je duga kolona već išla natrag prema neprijateljskom polju. Vratila se bez komandanta Drugog bataljona, talijanskog radnika iz Trsta Marija Maganje, koji je poginuo u borbi.

Dva dana nakon toga, istom taktikom, poslije žestokih okršaja zauzeti su garnizoni u Svetoj Nedjelji i u Šumberu. O tim akcijama pisao je komandant Pajo Operativnom štabu za Istru opširan izvještaj koji, po svojoj prisnosti i jednostavnosti jezika ovog vojnika i borca, zasluųuje da ga djelomično citiramo:

»Juerašnje borbe za Svetu Nedjelju i Šumber bile su vrlo žive. Neprijatelj nije imao namjeru da se preda, ali naši borci i top »Jurina« nisu odustali od borbe, već su se oko 9 sati ujutro ponovo spremali za juriš na dvokatnu, dobro utvrđenu zgradu... Grmljavina topa, mitraljeza i ručnih bombi odjekivala je itavom Istrom. Drugovi su sa benzinskim flašama skočili do zgrade i bacili ih na krov zajedno sa ručnim bombama. Bombardiranje zgrade trajalo je jedan sat. Bacio je oko 800 ručnih bombi, tako da su krov i gornji sprat ličili na ruševinu... Na vratima kasarne ubijen je komandir čete, a jedan borac je ranjen. Borci su uskakali kroz prozore. Fašisti i karabiniјeri su se predali. »Tenente« (poručnik) i dva fašista sakrili su se u zemunicu, bacaju i bombe koje su ranile dva naša druga. Predali su se i kod izlaza iz zgrade čitava masa naroda naletila je na tenenta i htjela ga umlatiti, što smo mi spriječili. Poslije išla četiri garnizona, gdje god je prošla, naša brigada bila je pozdravljena poklicima...«

Tridesetog juna brigada je zauzela selo Gradnje kod Buzeta, koje su branili talijanski fašisti i karabinijeri.

Štab brigade je redovno izvještavao o izvršenim akcijama. Komandant Pajo nije dao svojim borcima da predahnu. Oko hiljadu njih bilo je stalno u pokretu i gdje su udarili to je neprijatelj žestoko osjetio. Grmljavina u Svetoj Nedjelji, pad četiri garnizona u kratkom roku od dva dana bili su najbolji dokaz da Istrom operira jedna veća formacija.

AVANTI POPOLI.

Komandant brigade — vo a grupe bombaša — Na obali je ostalo 120 mrtvih neprijateljevih vojnika — Prevara ili istina? — Poru nik Silvio i njegov »utvr- eni« garnizon — Talijanski partizanski bataljon »Pino Budi in« — »Smanjite brojno stanje brigade!«

U neprekidnim pokretima i napadima ja ala je brigada »Vladimir Gortan«, sticala sve ve e iskustvo. Manevarski prostor je bio velik, iako je teren, izu- krštan brojnim i dobro kontroliranim komunikaci- jama i gustom mrežom garnizona i postaja, zahtijevao veliku pokretljivost, lukavost i do krajnje mjere pri- mjenu taktike partizanskog ratovanja: udari i povuci se, da bi se pojavio na drugom mjestu, u najve oj tajnosti i iznenada.

Takvu taktiku primjenjivao je komandant Pajo sa svojim štabom. Nikada neprijatelj nije mogao da predvidi gdje e biti napadnut. Jedino što mu je preostajalo bilo je da, kad uje pucnjavu iz najbližeg garnizona, pošalje poja anja koja su upadala u za- sjede bataljona. To je davalo utisak velike udarne mo i i brojnosti jedinice, a za neprijatelja je postalo enigma. Teško je bilo doku iti na koji na in je mogu e tako veliku formaciju (a njenu broj anu snagu pretpostavljao je samo na osnovu vatrene mo i pri napadu, te je redovno ocjenjivao da je u napa- dima u estvovao bar dvaput ve i broj partizana) u initi tako pokretljivom. Javljali su se i topovi, teški baca i, protukolska oružja, a utoliko je bila ve a zagonetka kako sve to tako brzo nestane poslije na-

pada. Pod plastom no i ili obezbje enja vlastitom vatrom u odstupanju, brigada je brzo zametala trag za sobom.

Jedan takav, za njeno ratovanje u Istri karakterističan napad, izvela je brigada 23. jula 1944. godine na dobro branjen i teško pristupačan garnizon Mošeni kod Dragu, na samoj obali mora u Kvarnerskom zalivu. Na tom sektoru, gusto naseljenom i dobro branjenom, partizane neprijatelj nije otkrio. U praskozorje, brigadne kolone raspoređene prema utvrđenom planu napada, spuštale su se sa obronaka Učke prema kvarnerskoj obali. Stanovnici su spavali. Mošeni kod Dragu su okupali prvi sunčevi zraci. Prvi udarni bataljon sa dva teška mitraljeza i jednim bacačem spustio se do Mošeni kod Drage. Imao je zadatak da napadne garnizon. Šezdeset fašista i karabinijera nalazilo se u dobro utvrđenoj zgradi, opkoljenoj žicom i bunkerima. Nekoliko kilometara dalje, u Lovranu, bio je garnizon od 150 vojnika, a desetak kilometara dalje, u Opatiji i Rijeci, bilo je stacionirano oko sedam hiljada njemačkih vojnika. Bilo je prirodno iz tog pravca otkrivati jaku pojačanu, koja je odmah nakon početka napada pokušati da stigne u pomoć napadnutom garnizonu. Cilj ovog napada bio je da se likvidira garnizon, izazvati pojačanu da iziđe i nanijeti im gubitke. Taj zadatak je pripao drugoj jakoj koloni, sastavljenoj od boraca Trećeg i četvrtog bataljona. Spuštali su se prema Medveji, da tamo miniraju cestu i postave jaku zasjedu. Drugi bataljon je ostao na Učki da bi fingiranim napadom zaustavio i zaposlio garnizon i tako ga spriječio da izađe u pomoć Mošeni kod Dragu.

Neprijatelj je dobro čuvao obalni pojas. Poslije pada četiri garnizona u centralnoj Istri glavninu svojih snaga povukao je na obalu, računajući da taj teren nije pogodan za partizanske napade. Morska pučina je ravna, a obala strma i gola. Ali prevario se...

Po elu je već da svi e kada je Prvi bataljon, na elu s komandantom brigade Pajom, prišao Moš e ni koj Dragi. Telefonske linije su bile prekinute, ja i brojnija kolona zauzela je pozicije kod Medveje. Tako je osiguranje štitilo predstoje u akciju. Marš iz sela Šušnjevice u unutrašnjosti Istre, preko U ke, do obale Kvarnera bio je naporan. Trajao je cijelu no . Borci su na rukama nosili top »Jurinu« i granate. Plavo ljetno praskozorje osvijetlilo je kasarnu i pokazalo da napad ne e biti nimalo lak. Zgrada se nalazila uz samo more, pritisnuta drugim ku ama, koje su se gotovo oslanjale na nju.

Prvi napad, jakim vatrom, iz teškog mitraljeza, digao je na noge posadu garnizona. Odgovorila je vatrom iz bunkera i kroz prozore zgrade. Prilaz je bio vrlo težak i zgrada je pružala idealan zaklon, sa pregledom uskih ulica, kroz koje se jedino moglo pri i kasarni.

— Komandante, šta da radimo? — upitao je komandant Prvog bataljona komandanta brigade. Vatra iz bunkera se stišala i neprijatelj je e kao novi napad. Borci su s napetoš u gledali u svog komandanta, e kaju i njegovu odluku. Njemu su misli brzo tekle.

— Dajte mi dosta bombi i municije. Neka se javi dobrovoljac koji e po i sa mnom. Jedini put do bande je preko krova...

Odluka je brzo pala. Za ovaj težak i opasni poduhvat, koji je jedini mogao riješiti situaciju, bila je potrebna posebna hrabrost i prisebnost. Ali, i mnogo rizika. Zato je komandant odlu io da sam po e, sa dobrovoljcem koji e ga pratiti. Poveo je sa sobom vodnika koji se istakao svojom hrabroš u u nedavnom napadu na Pi an. Natovareni bombama, u tišini koju je remetio samo poneki pucanj neprijatelja, krenuli su komandant i njegov pratilac uskom, kamenitom ulicom, do prve susjedne zgrade i popeli se na njen krov. Prilikom puzanja s krova susjedne zgrade na krov kasarne, naro ito su pazili na dvije

flaše benzina, s kojima treba da se riješi ova, šahovskim rje nikom re eno — pat pozicija. Obojica su brzo i ne ujno dopuzili do krova kasarne. Na mjestu gdje je krov bio malo ošte en Pajo je brzo razbacao cigle i došao do dasaka. Polio ih je benzinom, otpuzao nekoliko metara i, štite i vodnika, na to mjesto bacio bombu. Eksplozija je raspršila cigle i zapalila benzin. Visok plamen obuhvatio je krov kasarne. Dim je gušio, ali Pajo nije uzmakao. Sišli su sa goru eg krova tek kada su bili sigurni da se plamen ne e ugasiti.

— Sada dolje, brzo i pazi da nas ne primijete...

Vješto i neprimjetno sišli su do susjednog krova, a sa njega u vrt male ku e, koji je pružao dobar zaklon. Kada se vratio me u borce, još jednom je pogledao prema krovu. Gorio je kao buktinja.

— Bombe u ruke i juriš!

Glas komandanta djelovao je magi no. etrdeset boraca Prvog bataljona krenulo je za njim prema zgradi. Do ekuje ih jaka vatra na brisanom prostoru. Prašte bombe i odjekuju na kamenitoj terasi malog trga pred kasarnom. Juriš je bio odbijen.

Šta sada? Opet se pogledi boraca upiru u komandanta. Od pravca Lovrana ula se mitraljeska vatra. Poja anje je upalo u zasjedu. Vodi se jaka borba, Tre i i etvrti bataljon ne e dozvoliti da poja anje prodre do kasarne.

— Uzmicanja nema ... — to je sve što je, umjesto odgovora, rekao komandant. Plamen je ve zahvatio gornji kat zgrade. Fašisti su se povla ili u bo ne prostorije, zašti eni jakim cementnim zidovima. Riješili su da se brane dok im ne stigne poja anje. Trebalo je donijeti odluku. Frontalni juriš sa ve im brojem boraca bio je nesiguran, tražio je ve e žrtve.

— Nekoliko boraca sa mnom. Zauzet emo zgradu...

Uz komandanta brigade odmah se našlo pet hrabrih. I mala grupa ponovno krenu prema kasarni.

Da bi odvratili pažnju od njih, ostali borci su zasuli jakom vatrom garnizon. Odgovoreno im je istom snagom. Mala grupa, s bombama u rukama, probijala se kroz kišu metaka i stigla do ulaza u kasarnu. Jednom bombom Pajo je razbio vrata i njih šestorica žestoko jurnuše u hodnik. Ali, naprijed se nije moglo. Od prvog rafala iz hodnika pala su dva borca. Pajo se povla i, ali samo do vrata. Iz dima i kroz urlanje mitraljeza, uje se njegov glas:

— Bombaši, naprijed!

Nova grupa, isto tako malobrojna, probija se kroz vatru i zajedno s Pajom ponovo ulazi u hodnik da izvu e mrtve drugove.

Ve je ljetno podne uveliko peklo. Julsko sunce, jara i dim s krova iscrpeli su komandanta Paju i njegove drugove. Sa dva mrtva borca, povla e se, a borbu nastavljaju drugi.

U kasno popodne zgrada je dogorjela, a u njoj i fašisti koji se nisu htjeli predati. Osim etvorice, koja su uspjela da izmaknu, ostali su izgorjeli, povla e i se pod borbom sve niže, dok nisu stigli do podruma i tu se ugušili od dima. Za to vrijeme vodila se ogor ena i žilava bitka na prilazima Medveje, gdje je poja anje iz Lovrana upalo u zasjedu. Nisu se mogli probiti, iako je borba vo ena cijeli dan. Kasno po podne, jedan brod i ve i motorni amac, puni vojske, pokušali su da se iskrcaju u Moš eni koj Dragi. Stupio je u dejstvo top »Jurina«. Granate su padale oko broda, koji je uzalud pokušao da pristane. I kada je jedna eksplodirala na palubi broda, partizani to pratiše gromkim »ura!« Vojnici su skakali u more, uplašeni od topovske pablje s kopna. Tako je propao posljednji pokušaj neprijatelja da se morskim putem domogne opkoljenog garnizona. Ve se spuštao sumrak, a borba se vodila od ranog jutra. Bilo je vrijeme da se premorene jedinice povuku.

Kuriri su otišli do osiguranja da prenesu naredbu za povla enje. Za to vrijeme prva kolona, koja se

u praskozorje spuštala prema moru, lagano je nestajala u okrilju U ke. Sela pod U kom cijeli dan su slušala kako se razgara bitka na obali, prvi put otkada traje rat i okupacija. Premoreni i izgladnjeli borci, nose i oružje na ramenima, a topa »Jurinu« na rukama, pogledavali su prema moru i mjestu odakle je još kuljao dim sa zgarišta neprijateljevog garnizona.

Na obali, na U ki i drugim osiguranjima neprijatelj je imao 120 mrtvih. etiri borca brigade dala su svoj život u borbama za Moš eni ku Dragu. Brigadno previjalište primilo je jedanaest ranjenika. To je bio bilans ove bitke, koja je još jednom pokazala snagu Gortanove brigade. A njen hrabri komandant, svojim primjerom pokazao je kako se vodi brigada i kako se dobijaju bitke.

Sa obala Kvarnera brigada je pošla ka zapadnoj obali poluotoka. Iznenadno se pojavila na cesti prema Trstu, dok se još nisu ni stišali glasovi o njenom snažnom udaru na Moš eni ku Dragu.

Izme u tih udaljenih napada odvijao se život brigade u dugim i zamornim marševima, koje su osiguravale izvidnice, patrole, vodi i i seoski povjerenici. Oni su, uvaju i tajnu i pod okriljem no i, sprovodili kolone ispod samih zidina utvrda, u blizini posada bunkera ili straža. Danju bi se, zašti eni jakim osiguranjima, odmarali u sjeni nekog šljivika ili u dobro maskiranoj šumskoj uvali. U ta skrovita mjesta stizali su samo aktivisti sa terena. A njih je bilo mnogo. Omladinke i omladinci, sa trorogim kapama na glavi, mnogi naoružani revolverima, žene, organizirane u grupe, koje su unaprijed znale da dolazi brigada i marljivo pripremale jela za stotine boraca, zatim politiki radnici i ilegalci — svima njima je susret sa brigadom mnogo znaio, jaao vjeru i sigurnost, poslije dugih nedjelja provedenih u zemunicama, na naporom i odgovornom radu na štampanju letaka i brojeva »Glasa Istre«.

Negdje u avgustu brigada se nalazila u selu Raspor na Krasu. Štab brigade se smjestio u maloj kamenoj kući. Na kartama se proučava napad na garnizon u Grižnjanu. Pisar Lojzo kuca na mašini, dok komandant, s rukama na leđima, šeta malom prostorijom i diktira. U uglu, iznad drvenog stola, dogorjeva lojanica. Dežurni kurir pokuca na vrata i saopćuje komandantu da jedan seljak želi s njim povjerljivo razgovarati.

Preko pragova, pognute glave i s šakom pri čelu, ulazi omladinac uvijek i nešto muca na talijanskom jeziku, jedva ga razumijemo. U ruci drži pismo i poslije kraćeg uvoda i objašnjenja da je glasnik iz garnizona, predaje komandantu pismo i kaže da ga on pročitaj.

Promatramo nepoznatog seljaka, nije iz sela Raspora, niti sa Krasa, mora da je došao iz nešto daljih krajeva. Gužva u ruci poderan kao i nešto tiho i nerazumljivo govori. Kada je pročitao prve redove komandant zamoli dežurnog stražara da odvede glasnika do kuhinje i da mu dadu nešto da jede.

Kada smo ostali sami komandant je glasno pročitao pismo. Šalje ga komandant neprijateljevog garnizona Starad na cesti Trst-Rijeka, poručnik talijanske vojske. Opisuje položaj kasarne koja se nalazi na samoj cesti i javlja da je spreman da se povuče u partizane. Jednostavnim riječima objašnjava da nije nikada bio fašista, da je protiv Musolinija: »... U garnizonu ima 38 vojnika, od koji su samo četiri crnokošuljaši. Njih ćemo sami likvidirati. Odredite ta noć vrijeme napada na Starad, a mi ćemo se svi predati. Ukoliko biste stigli iduće noći, što bi bilo najbolje, dok ne stignu fašisti ka pojačanja, šaljem vam znakove raspoznavanja. Stražare vas propustiti. Javite sve detaljno po ovom seljaku, pouzdan je. Smrt fašizmu — sloboda narodu.«

Seljak se, pošto se dobro najeo i odmorio vratio u štab.

— Koliko ih ima i kako su naoružani? — upita operativac brigade.

— Ne znam ta no, ima ih oko etrdeset. Naoružani su dobro, imaju puno mitraljeza, ali nisam brojio. Vidio sam i jedan top.

Vratio se bez pisma.

Te no i vrijeme je prošlo u diskusiji. Treba li po i ili ne? Da nije u pitanju podvala, dobro smišljena zamka? Da nas namame do bunkera, ili ak puste do same kasarne i da raspale po nama? Drugi garnizon je veoma blizu. Stalno krstare oklopna kola i tenkovi.

Idu eg dana je odložen napad na Grižnjan. Komandant je izdao nare enje da jedna eta Drugog bataljona, naoružana s dva teška mitraljeza, automata i dosta bombi, po e prema garnizonu Starad. Postaviti sa obje strane garnizona zasjede sa teškim mitraljezom u ja ini od jedne desetine, a sa ostalim snagama oprezno pri i garnizonu i razoružati ga. Krenuti ve eras u prvi mrak, a akciju izvršiti u pola no i.

U prvi mrak polazimo s etom Istrana prema cesti Trst-Rijeka. Kora am na elu kolone sa komandantom ete i obojica mislimo isto: da li je to prevara? Ako je prevara bori emo se i pokazati da nismo nasjeli. Bolje je tako — po i pa vidjeti, nego ostaviti na cjedilu jednog druga koji, možda, iskreno želi da do e u naše redove. Složili smo se da je tako bolje, iako nismo govorili o odluci komandanta. Jer, i da se nismo složili, pošli bismo da izvršimo nare enje.

Poslije više od dva sata ubrzanog marša, probijamo se kroz trnovito žbunje i oprezno prikradamo asfaltiranoj cesti. No je vedra, ali tamna, bez mjeseca. Svakog trenutka moramo da legnemo — farovi automobila osvjetljavaju okolicu. Sre om, nijedan se nije zaustavio pred garnizonom, koji ve dobro vi-

dimo na udaljenosti od pola kilometra. Isturamo izvidnicu prema Staradu, raspoređujemo straže u borovoj šumici, blizu ceste gdje se odmaramo i čekamo ponoć. Saobraćaj izmeću Trsta i Rijeke veoma je živ.

Nešto pred ponoć izdvajamo dvije desetine i dajemo im zadatak. One se udaljuju i zauzimaju položaje u zasjedi, svaka na oko kilometar od garnizona. Ukopavaju teške mitraljeze i zauzimaju pogodnu poziciju za napad. Ostatak četete raspoređujemo u strijelce i lagano se prikradamo ogromnoj kućerini od tri kata, ograđenoj kamenim zidom s puškarnicama i žičanim preprekama. Zid je četvorougao i na svakom uglu zapažamo bunkere. Kapija kasarne je zatvorena, pred njom šetaju stražari. Za pola sata zasjede treba da su na svojim mjestima. Stigli smo već do samog ruba ceste. Dogovoreno je da zasjede ne propuštaju nikoga. Njihova mitraljeska vatra biće znak da užurbano izvršimo operaciju predaje ili, ukoliko je varka, izvršimo fingirani napad na garnizon i brzo se povučemo. Dvojicu boraca iz četete za vezu, s penjačima za stubove, prislušnim telefonima i makazama za sječenje žice, upućujemo za desetinama. Gledam na sat. Još petnaest minuta. Vrijeme dobro odmiče. Već pola sata nijedno vozilo nije prošlo cestom. Izgleda da oko ponoći i saobraćaj zamire.

Ta noć u ponoć komandir četete daje rukom znak za pokret. Već smo blizu kasarne. Dva prozora na prvom katu su osvijetljena. Sa četiri borca komandir četete prilazi jednom bunkeru, a druga četvorica, s bombama u rukama, prilaze glavnoj kapiji. Stražar pred kapijom primijeti pokret. Trže se.

— Ki va la ... (Stoj —ko ide!)

— Partizani — odgovorili smo tiho, ali je on uo.

Upitao je za znakove raspoznavanja. Kada ih je dobio stražar iza e iz kućice daju i nam znak da priemo. Brzo je otvorio kapiju i mi trkom u osmo u prazno dvorište. Otpale su sve strepnje da je posrijedi zamka, ali opreznost je i dalje potrebna. U osmo

u zgradu, slušaju i iza nas bat koraka ostalih boraca koji su ulazili u dvorište. Penjemo se uz stepenice do prvog kata i ulazimo u sobu, koju nam pokazuje talijanski vojnik. Stoji i za stolom, otkriva nam mlad, visok oficir. Bio je crnomanjast, glatko začešljane kose, bez kape na glavi. Nosio je uniformu oficira talijanske kraljevske vojske. Kad nas je ugledao, njegovo glatko izbrijano lice razvula se u osmjeh. Podigao je pesnicu prema elu i pozdravio partizanski:

— Morte al fašismo!

— Liberta ai popoli... — odgovorih prilaze i stolu. Bio je sam i raširio je ruke. Rukovasma se srdačno.

— Telefonske linije su prekinute, treba raditi brzo — reče mi nakon što se predstavio.

Zvao se Silvio, prezime nisam upamtio.

— Da, Silvio, naši su prekinuli vezu. Postrojite vojnike i upregnite kola. Svaki minut je dragocjen. Naši su postavili zasjede na cesti...

Odjednom, nastade trka u kasarni. Vojnici nisu spavali, čekali su oba eni i spremni. Za nas su se u dvorištu našla dvojica kola s upregnutim mazgama. Naši i talijanski vojnici iznosili su iz kasarne oružje, sanduke s municijom i bombama, zatim ebad, kazane, radio-aparat, pisačku mašinu.

— Gdje su fašisti? — sjetih se da upitam Silvia.

— U podrumu, vezani, — reče mi oficir, pokazujući mi rukom ka podu.

— Dajte kante sa benzinom. Zapalimo zgradu — reče mi komandir ete.

Rat može da bude neobičan. Sve je išlo po planu i dogovoru, osim ... Natovarivao sam na leđa hrpu vojnika ebad i slijedim pred sobom, silazim niz stepenice, jednog našeg borca koji nosi na glavi širok krevetski madrac. Kad smo izašli u dvorište zaslijepe nas farovi automobila. Uskoro se začuje škripanje kolicima

i lupanje vrata. Pa neke njemačke riječi. Pred nama je stajao njemački vojnik sa mašinkom u ruci. Nastade trka, talijanski vojnici su pošli da bježe. Borac ispred mene brzo se snašao. Dok je njemački vojnik, u mraku, ne prepoznavši partizane, pitao šta se to događa, partizan mu srušio u lice madrac i oborio ga. Kako ga je pokrio, tako sjedne na njega. Ispalio rafal prema automobilu. Istrali smo na cestu, ali se i šofer snašao. Dao je gas i punom brzinom pojurio prema Rijeci. Sve se to odigralo za nekoliko trenutaka. Zaprastle su puške za automobilom, ali uzalud. Zamračenih farova, automobil je nestao. Pognasmo mazge što smo brže mogli asfaltiranom cestom do prvog puta što skrene prema Istri, na jug. U daljini ujedmo rafale teškog mitraljeza. Prva zasjeda ga je propustila, druga ne e. Ili to iz pravca Rijeke dolazi neprijatelj? Vraćamo se u kasarnu, posipamo benzinom drveno stepenište. Komandir baca bombu i plamen liznu hodnikom. Zatim potrađimo drumom za kolonom, koja je brzo odmicala. Oko kilometar od garnizona, u borovoj šumici gdje smo ekali ponoć, zastajemo da sa ekamo desetine koje su držale zasjede. Sa nama je etrdeset talijanskih vojnika i podoficira, i Silvio, koji je uzbuđen.

— Tuti prezenti (svi su prisutni), raportira Silvio prebrojavši vojnike. Na nebu se crveni odsjaj požara. Kasarna je gorjela. Odjednom se sjetih da su u podrumu ostali zarobljeni fašisti. Upitao sam poručnika ima li mogućnost da ih izvedemo iz podruma i sprovedemo u štab brigade.

— Meno male... odmahnu rukom Silvio, dobili su zasluženu kaznu. Mi bismo ih ionako postrijeljali.

Desetine su stigle da se povuku upravo u trenutku kada su iz pravca Trsta prema Staradu stizala oklopna kola. Povukli su se u posljednji čas. Ujedmo pucjavu, eksploziju bombi, i ne znamo koga Nijemci napadaju. Desetine nas ubjeđuju da su otvorili vatru na automobil, ali su promašili. Naše straže nisu ništa

cule. Druga zasjeda kaže da su pogodili automobil rafalom iz teškog mitraljeza, ali da je produžio dalje. Tjeramo mazge po uskom i neravnom putu prema selu Raspor. Strmo je i talijanski vojnici pridržavaju kola natovarena ratnim plijenom. U daljini još ujemo šum motora i lomljavu tenkovskih gusjenica. U svim obližnjim garnizonima je uzbuna.

Ve je svanulo kada smo prišli selu Raspor na Krasu. Na elu kolone, u primjernom vojni kom stroju, išli su naoružani talijanski vojnici. Za njima, dvoja kola puna oružja i municije, pokrivena njema - kom zastavom sa kukastim krstom. Ulazimo u selo, borci i narod izlaze iz ku a. Probudila ih je pjesma, što se orila s elu kolone. Talijani su pjevali, a poru - nik Silvio je išao ponosno na njihovom elu, pozdrav - ljaju i šakom, kao da svoju malu etu vodi na nekoj sve anoj paradi.

— Avanti popoli, a la riskosa, bandiera rosa, bandiera rosa... (Naprijed narodi, na ustanak, crvena zastava trijumfuje!)

Od talijanskih vojnika formirali smo etu koja je sa nama ostala sve do jeseni. Silvio se pokazao kao dobar borac. Kada je brigada krenula prema Sloveniji, njegova eta se odvojila i pošla da uspostavi vezu s divizijom »Garibaldi« u ijem su se sastavu borili do kraja rata. Tako je poru nik Silvio ponovo došao u redove svojih drugova koji su ve imali diviziju.

Idu eg dana po dolasku u Raspor naši obavještajci iz Matulja javili su da je prošle no i jedan putni ki automobil njema ke komande naišao kod Starada na zasjedu. Poginula su dva viša njema ka oficira.

U sastavu brigade bilo je mnogo talijanskih boraca iz Istre. etvrti bataljon nosio je ime Pina Budina, heroja iz Rovinja, koga su fašisti strijeljali. Bataljon je formiran etvrtog aprila 1944. godine na Stanici Bembo, u blizini Rovinja od talijanske ete

tada ve proširene i popunjene novim borcima. Još od 1942. godine, kao mala naoružana grupa, operirala je ova eta u okolini Rovinja. Njihove pjesme su se esto ule po selima zapadne Istre i bile su borbeni zov za mnoge mlade talijanske komuniste, koji su im se pridružili. Tako je eta broj ano rasla dok nije postala bataljon. »Nijemci e nas osjetiti... sti i emo uskoro i do samog Rovinja«, govorili su borci bataljona »Pino Budi in«.

Petog aprila u mjestu Garcota 120 Talijana, boraca bataljona »Pino Budi in«, na elu s prvim komandantom Duzepe Alikom, bivšim oficirom talijanske vojske, koji je poslije kapitulacije ostao me u partizanima i s mladim komunistom or om Pasku-ijem, prvim komesarom, položilo je zakletvu. Njihove rije i, izgovorene na talijanskom jeziku »bori emo se svim našim snagama i, ako bude potrebno, da emo i naš život za slobodu naroda...« zvu ale su odlu no i sve ano tog proljetnog dana, koji je potvrdio historijsku injenicu borbenog bratstva Hrvata i Talijana Istre. Mnogi od njih dali su svoje živote u toj borbi da bi gra ani talijanske narodnosti u oslobo enoj domovini živjeli slobodno s punom garancijom gra anskih prava i doprinijeli gradnji mostova mira i saradnje na Jadranu. Tako je po eo svoj život bataljon »Pino Budi in« i krenuo na svoj dug i težak borbeni put.

Sa sektora oko Labina, gdje se poslije borbi i uništavanja etiri garnizona i uspješne akcije u Mošeni koj Dragi, njeno prisustvo osje alo u narodu koji je slobodnije disao, brigada se naglim manevrom i u dosta usiljenom maršu prebacuje dalje, ka centralnoj Istri, u predio oko starog istarskog grada Motovuna.

Kada su, po ta nom rasporedu, bataljoni zauzeli svoje položaje u selima oko Motovuna, ponovila se uobi ajena slika koju je u to vrijeme pružalo svako istarsko selo. Dolazak brigade bio je velik praznik.

Seljaci koji nisu imali tu sreću i čast da se neki od četiri bataljona, ili njihovih četa zaustavi i ulogori u njihovom selu, brzo su pripremili ponude i krenuli u posjet. Uprkos napornih marševa i teških borbi, koji gotovo i nisu prestajali, borci su se osjećali kao kod svojih kuća. Svuda im je ukazivana velika pažnja, nisu imali potrebe da kuhaju u svojim kazanima, jer su se hranili u selu, a intendantima nije bilo teško da nabave hranu. Redovne obroke pripremali su seljaci i dijelili sa svojim borcima ono što su imali. Za vrijeme borbe, omladinske čete su nosile hranu na položaje i u tim akcijama pokazivale veliku hrabrost. Spavalo se u ambarištima, dvorištima, u voćnjacima, po kućama. Bili su to dani kada je stanovništvo spavalo mirnim i vrstnim snom, oslobođeno straha od iznenadnih upada bandi, koje su pljačkale hranu, izazivale i hapsile. Za uspjehe u proteklim borbama znalo se i ovdje u centralnoj Istri. Ali, isto tako su znali i da brigada nije došla u njihov kraj na odmor. Iako su pokreti i operativne akcije bili tajna, stanovništvo je čekalo kada će poći borbe, pitaju i se koji će od obližnjih garnizona doći i na red.

Prilikom ulaska u selo Vrhnica, gdje je bio raspoređen Treći bataljon, došlo je do prvog dodira s neprijateljem. Koloni, koja je već bila pred selom, dotrčala je u susret jedan aktivista i javio da je u selu jedna manja grupa pljačkaša. Uputena je patrola i poslije kratke pucnjave banda je pobjegla u svoj garnizon Buzet. Bilo je to 28. juna u rano jutro. Istovremeno, talijanski bataljon se kretao iz sela Račinjane u zaselak Račinjane kod Brdo. I njemu je pošao u susret jedan omladinac i javio da se u selu nalazi banda. Bataljon je produžio put, ali sa osiguranjima. U zaseoku je zatekao grupu fašista kako obilatopiruju, naravno, napljackanu hranu. Sjedili su pored vrea s brašnom i šećerom, pršuta koji su skinuli s tavana seljaka, kolutova sira i vina u pletenkama. Prije no što su ponijeli ovaj napljackani tovar u garnizon, prostrli su

hranu u jednom dvorištu i mirno sjeli da jedu. Patrola je zapucala i banda je u pani nom bijegu ostavila hranu, koja je zatim vra ena vlasnicima.

Ve sutradan, ko zna odakle i svakako ne sa dobrom namjerom, po selima gdje je bila smještena brigada, po eli su se širiti pani ni glasovi da neprijatelj dovla i jake snage i sprema se da opkoli i uništi brigadu.

— Iz Trsta je stiglo 19 kamiona u Buzet. A iz Pule u Nuglu stigla su tri vlaka krcata trupama. Bilo bi dobro da se na vrijeme povu ete.

Glasine su se širile po selima i stanovnike je uhvatio strah od odmazde. Još im je ostalo u sje anju nedavno orgijanje i strašan pokolj u selima na Krasu. Bojali su se da e doživjeti sudbinu Lipe. Naši obavještajci na terenu davali su konfuzne i kontradiktorne podatke, tako da im štab nije mogao vjerovati. U takvoj atmosferi moralo se dokazati da panici nema mjesta, da je sigurnost potpuna i da neprijatelj, satjeran u svoje garnizone, ne e smjeti da izi e. Naravno, ni samim borcima i komandnom kadru takve vijesti nisu mirisale na dobro. Pajo je bio odlučan. Uprkos nepovoljnih vijesti, on je odlučio da ve koliko sutra napadne dva garnizona — Gradinu i Portole. Svi primljeni izvještaji govorili su da je nezgodno ostati na ovom terenu. Ali, komanda za napad je ve bila izdata, plan operacija razra en. Natrag se nije moglo. Sada napustiti teren, a ne pokazati svoju udarnu mo , djelovalo bi loše na stanovništvo koje je prvi put imalo prilike da prihvati brigadu u svojoj sredini. Išlo se — na sve ili ništa.

Borba je po elala u etiri sata izjutra istovremenim napadom na oba garnizona. Neprijatelj je pružao žestok otpor naročito u Gradini. Tukao je bacila em po našim položajima, koji su bili vrlo blizu prilazima kasarni. Nakon etvorosatne borbe, garnizon je zauzet na juriš i borba se povela u samoj zgradi. Tog jutra spustila se u dolinu Mirne, te romantične istarske

rijeke, gusta magla koja je usporavala napad. Nije se vidjelo gotovo ništa. Naš top »Jurina« nije mogao da stupi u dejstvo. Zato se išlo naprijed sa bombama. Cim se magla podigla, »Jurina« je stupio u dejstvo i pokazao svoju veoprobanu efikasnost. Juriš na zgradu vršila je Tre eta talijanskog bataljona. Odli no su izvršili zadatak. Zarobili su 14 fašista, zaplijenili dva puškomitraljeza, jedan teški mitraljez, laki baca ... Za vrijeme napada, dok je borba još trajala, delegat i vodnik pri štabu brigade potražili su komandanta i saopili mu svoju želju:

— Druže komandante, dozvolite nam da poemo u borbu. Dajte nam svakom po šest bombi i mi ćemo izvršiti juriš ...

Pajo ih je pogledao pažljivo, pokušavaju i da doku i njihovu želju. Uputio ih je službeno u Tre etu gdje su dobili bombe i s grupom dobrovoljaca izvršili juriš. Probili su se u kasarnu i prinudili garnizon na predaju. Obojica su hrabro poginuli. Njihova želja da se bore i jurišaju nije bila ništa neobično. Mnogi borci koji su vršili dužnost pri štabovima, i to savjesno i s mnogo samoprijedora, esto su, dok su se borbe razgarale, poželjeli da priu bliže neprijatelju, da se bore. Ali, ovog delegata i desetara ne u nikada zaboraviti. Uprkos svim traženjima po arhivama i izvještajima, nisam uspio da im saznam imena. No, neznanim mladim herojima, neka je i na ovaj na in zapisana vje na slava.

Talijanski borci iz bataljona »Pino Budi in« imali su tog dana inicijativu. Prva eta, kao i Tre a kod Gradine, jurišala je na garnizon Portole. Kao kobac, na vrhu strmog brda, nadvio se nad okolinu grad sa zidinama. U njemu su, dobro utvr eni, sjedili fašisti. Prilaz gradu je bio otvoreno polje i brisani prostor, idealni za otvaranje vatre na svakog ko bi pokušao da pri e. Iako malobrojan, garnizon je uspio da se održi. Komandant brigade je, poslije tro asovnog

uzaludnog pokušaja da se približi neprijatelju, naredio povlačenje.

Stanovnici sela oko Motovuna uvjerali su se da su sve vijesti o velikim neprijateljevim snagama bile netajne. Za vrijeme borbi nikakva pojačina nisu stigla u pomoć napadnutim garnizonima. Iako ih je bilo mnogo u blizini, naročito dva jaka garnizona u Buzetu i Motovunu, neprijatelji se nisu usuđivali da ih napadnu. Očekivali su i sami da će biti napadnuti, a sigurno su znali da je na taj teren stigla Gortanova brigada, od koje su se udara plašili.

Brigada se, po običaju, poslije akcije nije zadržala na istom mjestu. Njen brzi pokret, u najvećoj tajnosti, privlačio je neprijatelja za njegovu utvrđena mjesta. Strah od odmazde ubrzo je u selima nestao. Poslije udara brigade, neprijatelj se nije usuđivao da zalazi u sela.

Sa odmičanjem ljeta, koje su jedinice brigade provele u krstarenju Istrom, u mnogobrojnim napadima na garnizone, prestajao je i jedan od perioda borbenog puta gortanovaca. U prvim jesenjim danima počinjala je nova etapa, sigurno ona najteža pred konačnu pobjedu.

Brigada se nalazila u selima Krasa, a njen štab u selu Raspor. Iz Operativnog štaba za Istru stiglo je strogo povjerljivo naredjenje. Precizna analiza novonastale situacije govorila je o pokušaju neprijatelja da jakim snagama stabilizira istarski front. Nijemci su vršili obimne pripreme i svakodnevno su dovlađivali ili jaka pojačina. Bilo je jasno da pripremaju veliku ofanzivu. U Srbiji je već počinjala »beogradska operacija«, u Dalmaciji i Bosni, sve do Like, naše jedinice su vodile uspješne i velike operacije. Osjećajući i svoju slabost, u posljednjim trzajima agonije, za neprijatelja je istarski poluotok postao značajan strateški položaj. U tom pravcu je povlačenje svoje jake snage, a da bi osigurao svoju pozadinu uspostavio je nove brojne garnizone. Počinjala anim motoriziranim kolonama nasto-

jao da obezbijedi glavne komunikacije. Situacija je nalagala da se izvrše detaljne pripreme za svaku eventualnost, da sve bude spremno za izvlačenje snaga Narodnooslobodilačke vojske iz Istre. Svako zakašnjenje moglo bi biti kobno. Dovedo bi do zatvaranja jedinica na poluotoku i do njihovog neminovnog uništenja.

Brigada je dobila naredbu da ostane na području Krasa, odnosno sjeverne Istre, da kontrolira teren na cesti i pruži Rijeka — Trst i da bude spremna za proboj.

»Jedinice držite vrsto u rukama komande. Brojno stanje brigade smanjiti. Svo slabije ljudstvo uputite preko rijeke kod područja za Gorski kotar. Topove i minobacače spremite u zemunice, kako bi vojska bila što pokretljivija...«

#

Sve direktive i naredbe govornici su dali da se radi o ozbiljnim pripremama da se pojača borbena gotovost i pokretljivost jedinica. Bilo je teško oprostiti se od teškog naoružanja, a pogotovo od simpatičnog malog protukolskog topa »Jurine« koji je u toku ljeta esto odlučivao u presudnim trenucima. Dok su borci spremali u zemunicu poslušnog »Jurinu«, dobro podmazanog i umotanog u krpe da bi mu zimovanje bilo što prijatnije, sje ali su se njegovog pogotka u zvonik crkve u Grašu, njegove granate koja je eksplodirala na palubi broda kada je neprijatelj pokušao da izvrši desant u Mošeni kod Dragi, njegova plotuna na kasarnu u Gradini... Divan je bio naš »Jurina«. Sada je ostao bez municije, a i teški dani marša predstoje, tko bi ga vukao danima. Nosili smo ga i na rukama po kamenitim obroncima Učke. Ali to je bilo kratko. Kao da smo predosjećali da će u jesenjem maršu i puška biti teška.

Akcije nisu prestajale, ali su se svodile na manje zasjede i na veliku pripravnost i osiguranje. Bataljoni su se odvojili od štaba i razbili u čete, kako bi bili što pokretljiviji. Veza se održavala preko radio-stanice. U jedinicama je pojačan vojni i politički rad.

Tako smo došli septembar, kada je nastao pokret preko ceste i pruge i po čitav velikog marša u Gorski kotar.

ISTARSKA DIVIZIJA U GORSKOM KOTARU

Naredba Vrhovnog štaba NOV i POJ — etnici i ustaše u klopci Omladinskog bataljona »Li a Faraguna« — Napad na aerodrom — Sukob sa Rupnikovom gardom — Kolona bez cipela i šinjela — Istarska peta ofanziva

Došli su teški dani. Dani iskušenja, velike provjere i patnji.

Bila je to istarska — peta ofanziva.

Kiša, magla, gromovi udaraju o vrhove crnogorice. Jesen hladna i vlažna, kišovita, monotona i tužna jesen. Gore vatrice u šumi. Teško ih je upaliti komadi em novina i granicama jela, natopljenim vodom. Borove iglice skupljaju ruke, crne od dima, i lice se nadnosi nad hrpicom u kojoj tinja nejakij jezik plamena. Gasi se. I ponovo... Vatre gore u predahu pokreta. Borci griju mokra leđa a dok prsa drhte, nagorjela kapa partizanska klizi do uha i tu zastaje, pokrivaju i mokro, usnulo i umorno lice.

U ka je za nama. Kao da su je magle progutale, kao da je otišla nekud daleko zajedno s vedrim nebom, sa ljetom i tišinom istarskih polja i kamenih zidina. Kao da je tamo, iza pruge, spuštena zavjesa i sve potonulo u neizvjesnost.

Poslije prelaska pruge, brigada se smješta na podruju Gumanca, Donjeg Jelenja i Potkilavca. Štab se smjestio u barake na Željeznim vratima ispod Trstenika. Kiša pljušti, nikako ne prestaje. Prije nedjelju dana napustili smo sela Krasa i preko Planika prešli prugu. Sa nama je pošlo preko osam stotina

novih boraca. Ponijeli smo mnogo hrane, povelili smo stoku, koju smo obezbjeđivali.

No u smo uputili Tre i bataljon na obezbjeđivanje. I dok su osiguravali prilaz komunikacijama, duga kolona prebacivala se u trku preko pruge. Komandant Pajo stajao je na pruži i požurivao... »Brže, brže, trkom, ne zaustavljajte se...«. Stojim uz komandanta. Prati o čemu ima prebacivanje, kao da broji, rukom maše, nestrpljiv je, odagnava pomisao na mogućnost da mu neprijatelj iznenadnim napadom presiječe brigadu. U takvim trenucima puni smo strepnje. U skokovima, trećim korakom, prebacuju se borci i kolona nestaje uz malo brdo u bukovoj šumi, nestaje u potpunom mraku, a mene nešto steže u grlu. Osjećam da to nije običan prelazak pruge, da ne pretravamo mokru asfaltnu cestu u toj jesenjoj noći i da bismo izvršili zadatak i vratili se. Iza te pruge i ceste ostala je za nama Istra, ostalo je stotine hiljada ljudi u selima, ljudi koji su nam ljetos, od prvih dana aprila kada je novoformirana brigada sišla sa Učke, pružali okrepu i lijepe asove predaha, dijelili sa nama radost svake pobjede i imali jedno srce naroda s vojskom... Ali, jedno je bilo sigurno: Vratimo se, Istro! Sada, kad te privremeno napuštamo da bi se u Sloveniji i Gorskom kotaru borili za tebe, ostajemo i dalje tvoja brigada koja je tu i neprijatelja.

Zajedno sa nama preko pruge su se povukli i borci Druge istarske brigade i smjestili se u sela sjeverno od Ilirske Bistrice. U takvoj situaciji, kada je neprijatelj pritisnuo Istru jače nego ikada, u planinskom mjestu Šabar, u Gorskom kotaru, formirana je još jedna istarska brigada. U sastav nove brigade ušao je partizanski odred »Učka«, koji se sa svojim jedinicama također povukao preko pruge u Gorski kotar, zatim rijeke Krke i velik broj novih boraca. Istra je u jesen 1944. godine već imala tri brigade. Prva i Druga su se proširile svojim akcijama u Istri, a Treća je krenula u borbe sa neprijateljem van Istre. U slučaju

kada je njemačka divizija zaposjela sva strateški važna uporišta u Istri, kada su na poluotoku brojni garnizoni onemogućili kretanje i akcije većih jedinica, u Gorskom kotaru se formirala istarska divizija. Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ, od 29. avgusta 1944. formirana se od tri istarske brigade 43. divizija. Njen prvi komandant postao je dosadašnji komandant Operativnog štaba, Joža Ško ili .

Iako udaljena od Istre, divizija je, kao stvarnost i činjenica, predstavljala još jednu pobjedu i vijest o njenom formiranju primljena je u Istri kao veliki događaj. Istrani, koji su decenijama morali slati svoje sinove u tu inostranu vojsku, gdje im je bilo zabranjeno da govore maternjim jezikom, imali su sada svoju diviziju. Po svim selima, u zabavnim zaseocima, na ulicama Pule i Rijeke, Pazina i Rovinja, silno je odjeknula vijest: »Istra ima svoju diviziju!« Ali, nije bilo samo slavlja, samo radosti. Postojanje divizije stanovnici Istre su primili kao svoju obavezu, svoju brigadu. Pojava je rad na mobilizaciji novih boraca, a naročito rad na prikupljanju i redovnom slanju što većih količina namirnica i stoke za ishranu boraca. To je bio vrlo težak i složen zadatak. Tražio je velike napore i žrtve, velika odricanja od onih koji su se rastajali od svojih volova i krava, ovaca i koza, od onih hrabrih omladinskih brigada koje su se probijale izmeću garnizona, prelazile prugu i cestu i dugim marševima, koji su trajali nedjeljama, stizale do brigada i donosile im poklon Istre, kao najbolji dokaz da ona misli na svoje sinove i da se bori.

Ali, i okupator je odmah saznao za formiranje istarske divizije. Zato je pojava neprijateljsku politiku ofanzivu. Dovoljno je u Istru etnike, što su se povukli duž obale u odstupanju pred ofanzivom NOVJ, smješta ih u garnizone i šalje ih u narod da propagiraju staru Jugoslaviju. Bradate odbranice, koji su često upadali u sela i po dvojica, nije toliko zanimala propaganda koliko da se dobro najedu. Često su upa-

dali u klopke promu urnih omladinaca i aktivista, koji su ih zarobljavali dok su bili zaposleni oko pune zdjele i, naravno, likvidirali.

Omladinski radni bataljon »Li a Faraguna« iz Labina bio je ve poznat kao organiziran i hrabar odred omladinaca i omladinki. Za njihove akcije je znala cijela Istra. Služili su se lukavstvom i uspijevali su da realiziraju svoje ideje. Na razne na ine su namamljivali fašiste. Omladinke su glumile ljubav prema fašistima i zvale ih na sastanke. Dok bi jedna odvodila u tamu svog »ljubavnika« u crnoj košulji, druga bi odlazila po udarnu grupu. U pogodnom trenutku fašista bi bio razoružan i sproveden u najbliži štab ete ili odreda.

U isto vrijeme kada su se spustili u Istru bradati etni ki odrpanci su dobili i konkurente. Paveli eve ustaše upinju sve snage kako bi pomogle »sirotici Istri«. Šalju svoje ustaške formacije da se priklju e zlo incima u paljenju i plja ki, a kao poznati »dobrotvori« šalju u Istru specijalno štampane ustaške knjige i molitvenike. Ali ve pri prvom pokušaju propala je ideja o osnivanju nekakve hrvatsko-istarske domobranske pukovnije. U taj prljavi posao, u kome je svako natezao na svoju stranu, uklju io se, nastoje i da Istru pridobije za sebe, i vaticanski kler. Zajedno sa ostacima Musolinijevih fašista grlato je vikao kako se ponovo vra a vrijeme »italijanissime Istre«. Utoliko su bili grlatiji, ukoliko su sve više i sami uvi ali da im je posao uzaludan, da se Istra ve odavno sama opredijelila.

I dok su se grlati propagatori vukli po selima, Istra je tiho i svakodnevno slala svojoj diviziji nove borce. Na taj se na in narod Istre najbolje spasio od svih onih koji su pod svaku cijenu htjeli da ga »spasu«. Prva vojni ka reakcija neprijatelja bila je pokušaj da diviziju odbaci od glavnih komunikacija, da je pritisne uz masiv Snježnika, gdje su sa nastupaju om zimom — zbog velike hladno e, nedostatka

logorske opreme i nestašice hrane — uvjeti za opstanak divizije bili vrlo teški. U takvoj se situaciji sredinom septembra nalazila istarska divizija u rejonu iza glavnih komunikacija.

Ali ni tu se nije mirovalo. Poslije žestokih borbi u Klani, koja se ogoreno branila, brigada je dobila naređenje da se hitno prebaci prema Grobniku. Za istarske borce bila je posebna čast da prvi put sadejstvuj u jednoj akciji sa jedinicama Trinaeste primorsko-goranske divizije koje su krenule u likvidaciju neprijateljevog aerodroma na Grobni kom polju. Napad je poeo 15. septembra. Aerodrom je uvala četa Posadnog bataljona 3. ustaške brigade. Prva brigada je dobila zadatak da štiti i osigurava bok primorske divizije i spriječi neprijatelja da sa pojačanjima dođe do aerodroma iz Sušaka, preko sela Čavli, i da zaštiti pravac iz Rijeke preko Kastava i sela Sveti Matej.

Borba za aerodrom počela je rano ujutro, a trajala je cio dan. Posada je bila likvidirana tek u predvečerje. Neprijatelj se uspješno branio na kamenitim uzvišenjima iznad aerodroma, gdje je ukopan u bunkere imao dobar pregled. Aerodrom se nije mogao zauzeti sve dok se nisu likvidirali bunker. To je borbama Trinaeste uspjelo tek kasno po podne. Dok su snage Trinaeste žestoko napadale aerodrom, neprijatelju je stigla pomoć iz pravca Sušaka. Kolona od 150 vojnika pokušala je da se probije preko sela Čavli do aerodroma. Oko jedanaest sati neprijatelj se sukobio s Prvim bataljonom brigade »Vladimir Gortan«. Borci Prvog udarnog dočekali su neprijatelja na bliskom odstojanju i zasuli ga bombama i mitralješkom vatrom. Ustaške jedinice su nekoliko puta pokušale da zabiju klin u položaje bataljona, ali su uvijek bile odbijene. Skriveni u kućama, mještani sela Čavli pratili su žestoke okršaje Istrana sa ustašama i uvjerali se da ne mogu dopustiti neprijatelju da evo i za njihove sinove koji su napadali

aerodrom. Tako je i bilo. S prvim mrakom, neprijateljeva kolona se povukla prema Sušaku, odustaju i od pokušaja da pomogne napadnutom aerodromu. Primorje se tada uvjerilo da pri e o udarnoj mo i Gortanove brigade, o ijim su podvizima u Istri slušali ovog ljeta, nisu samo pri e.

Oko sedamnaest sati nova i snažna kolona od nekoliko tenkova, dvadeset kamiona i oklopnih kola približavala se iz sela Trnovice položaju Drugog i Tre eg bataljona, koji su na tom sektoru osiguravali bok Trinaestoj. Iako oklopijen i motoriziran, sa premo nim snagama, neprijatelj je naišao na razrušenu cestu i jaku vatru iz zasjede. Tenkovi su prošli kroz Donje Jelenje i tu stali. Tako je i sa ove strane Gortanova brigada sprije ila pokušaj neprijatelja da pruži pomo posadi aerodroma. Dok se u Donjem Jelenju vodila borba, sa Grobni kog polja dopirao je odsjaj požara. Borci na položajima gledali su kako gore aerodromske zgrade i hangari s avionima. Trinaesta je uspjela da likvidira posadu i uništi aerodromska postrojenja.

Raspore eni po selima oko Grobnika, borci su se odmarali samo jedan dan. Ve 19. septembra pripremala se nova akcija na Klanu. Ona je predstavljala tvrd orah, ali su borci posebno željeli da je likvidiraju. Ovog puta, na žalost, ta im se želja nije ispunila. Re eno je, a to se brzo pro ulo me u borcima, da e napad divizije na Klanu biti potpomognut napadom savezni kih aviona. U toku no i Gortanova brigada je zauzela položaje oko Klane. Borci su se povukli nešto dalje, da ih ne bi primijetio neprijatelj i da bi se obezbijedili od predstoje eg bombardiranja iz zraka. Po etak bombardiranja bio je predvi en za 16 sati. Do tog vremena sve su jedinice bile na svojim položajima, a da neprijatelj to nije saznao. ekalo se na dolazak savezni kih aviona. Me u borcima je raslo nestrpljenje, svi su gledali u nebo. Bilo je to prvi put da u estvuju u jednoj akciji u kojoj ih pomaže

savezni ka avijacija. I ta no u 16 sati doletjela su dva aviona, ali na toliko velikoj visini da su se jedva mogli primjetiti. Avioni su preletjeli Klanu. Nekoliko minuta zatim ulla se jaka eksplozija, ali iza le a, u pravcu sela Novokre ine. Borci su pomislili da je to bila samo izvidnica. I nestrpljivo su ekali da do e eskadrila koja e po eti da bombardira. ekali su još dugo, ali uzalud. Aviona nije bilo, pa je dato narenje da se jedinice povuku sa borbenih položaja.

Tako se nestrpljivo o ekivanje aviona pretvorilo u razo aranje. Dva aviona, koja su preletjela Klanu, bacila su jednu bombu na selo Novokre ine, koja je srušila nekoliko zgrada i ubila nevine ljude. Još dvije manje bombe bacili su na položaje Druge brigade. Bombe su pale nekoliko metara iza boraca, ali sre om nisu nanijele gubitke. Borci su po eli da pravdaju pilote. »Teško je na i Klanu, oni su Englezi i ne poznaju teren«. Sve u svemu — povukli smo se i Klana je ostala da miruje do idu eg napada.

Iste ve eri pala je jaka kiša a onda i prve krupne pahuljice snijega.

Gotovo neprekidne borbe iscrpile su borce. este su kiše, a sada je pao i prvi snijeg, na koji ve ina boraca nije navikla. Izuzetak su bili samo oni koji su prošle zime povremeno bivali u logoru na Planiku. Ali, taj snijeg na U ki bio je nekako pitom, kao da nije bio tako hladan. Ovdje, na Gumancu, u šumama oko Klane, gdje je brigada stigla po etkom oktobra iz sela oko Grobnika, narod je isto kao i u Istri pomagao borce. Ali, hrana se teže prikupljala, sela su bila pasivna i osiromašena u dugom ratu i okupaciji.

Zabijelilo je. Bio je to taj prvi snijeg još jedan novi neprijatelj. Veliki broj boraca imao je dotrajale cipele, a bilo je i bosih. Kora ali su sporo nogama uvezanim u krpe. Mnogi su telefonskim žicama vezivali otpale donove. Pokriveni ebadima i ciradama nosili su oružje i municiju uz krajnje napore, jedva vuku i sami sebe. U mokrom snijegu ostajale su stope.

Odmor je davan eš e. Nekoliko boraca je bilo toliko iscrpljeno da su ih morali nositi.

Štab se smjestio u selu Podkilavac i tu je ostao do etvrtog oktobra. Tog dana u ranim jutarnjim satima, po eo je nov pokret. Ovog puta je marš bio duži i još naporniji. Svaki bataljon u zasebnoj koloni, a prištapske jedinice — tehni ka i udarna eta, intendantura i sanitet u posebnoj, krenuli su kroz guste šume ispod Snježnika prema Slovena kom primorju. Posle jednodnevnog marša, stigli su u sela Ba , Koritnicu, Jureš e i na okolna brda prema Snježniku, gdje je Prvi bataljon podigao šumski logor. Tako je glasilo nare enje, tako se vršio pokret. Ali, iscrpljenoj brigadi nije uspjelo da svoje prebacivanje na novi teren izvrši, a da neprijatelj za to ne sazna. Tre i udarni bataljon nalazio se u prethodnici brigade. Izvršio je marš a da nije susreo neprijatelja. Na glavninu brigade, koja se spustila od Željeznih vrata i izbila na cestu Klana — Gumanac, neprijatelj je, dolaze i iz pravca Klane, iznenada otvorio bo nu vatru. Prihvataju i borbu, glavnina je promijenila pravac marša, ali je bila zadržana. Tre i bataljon više nije mogao da bude prethodnica, jer je daleko odmakao. Umjesto njega, u prethodnicu je pošao Prvi bataljon. Ali, tek što se borba s bandom iz Klane primirila, a glavnina odmakla prema cilju, došlo je do novog susreta s dvjesto vojnika, koji su iz garnizona Ilirska Bistrica krenuli ka Gumancu.

Po ela je nova borba. Kakav prokleti dan! Kao da se cijela šuma urotila protiv nas. Iz marša u borbu, iz borbe u marš, pa opet u borbu. A snage smo imali tek toliko da se kre emo. Me utim, kao neka iskonska rezervna snaga koju je svaki borac štedio za krajnji slu aj, kada bi neprijateljski rafali zapucali po nama, svi bismo posko ili kao odmorni, zauzeli položaje i prihvatili borbu. Cio dan je trajala borba po kotama. Predve e je Pajo naredio protivnapad i natjerao neprijatelja na povla enje. Gonili smo ga

u pravcu Ilirske Bistrice, a kada smo bili sigurni da se povukao u garnizon, mirno smo nastavili putem koji je bio označen za pokret.

Stigli smo, premoreni i mokri, u sela određena za smještaj. I dok su, u toku noći, borci spavali kao da su utonuli u duboki ponor nagomilanog umora, neumorni komandant je sastavljao novu naredbu za akciju. Došao je do zaključka da nas neprijatelj ovdje neće ostaviti na miru. Zato je bolje da mi uznemiravamo njega, nego on nas. U tom slučaju neće se tako lako usuditi da izlazi, a svu pažnju će koncentrirati na kontrolu i održavanje željeznice pruge. Zato je Pajo odlučio da veći dio i Trećeg omladinski bataljon, koji je izbjegao borbe za vrijeme marša i bio nešto odmorniji od ostalih, postavi zasjedu na pruzi i dočeka prvi vlak.

Daktilograf je nastavio da kuca naredbu, a komandant ga vraća:

— Tamo gdje si napisao »da sačeka vlak« dodaj još »i da ga uništi«.

I dio i iz sela Baka krenula je kolona Trećeg bataljona. Pruga nije bila daleko. Poslije više od jednog dana marša, borci su stigli južno od sela Podstenje i postavili zasjedu na uzdužnoj liniji široke kote broj 467, koja se protezala iznad same pruge. Prethodnog dana izvidnice su zaključile da neprijatelj ne obavlja saobraćaj noću i da je tog dana ispitivao ispravnost pruge. Iz toga se moglo zaključiti da će narednog dana prugom proći bar jedna kompozicija. Nije se znalo u koje vrijeme prolaze vlakovi. Zato je odlučeno da bataljon, pritažen i dobro maskiran, ostane na položaju cijeli dan, sve dok vlak ne naiđe.

Bilo je oblačno, okolne planine je prekrila gusta magla. Sijala je sitna i dosadna kiša, a vlaga se uvlačila u kosti. Tijelom su prolazili trnci zime. Niko nije smio da se pomjeri, zabranjeno je bilo paliti vatre, samo dobro pokriveni smjeli su da zapale malo duvana, zavijenog u novinsku hartiju.

Istovremeno, Drugi bataljon je upućen na obezbjeđenje prema Ilirskoj Bistrici. Još dok je bio u maršu, sukobio se sa neprijateljem u borovoj šumici jugozapadno od kote 1098. Kolona od 180 vojnika izišla je iz garnizona i mislila da je brigada stigla. Imali su namjeru da pređu u težak i besputan planinski teren i da upadnu u Koritnicu, da izvrše iznenadan napad na brigadu. Preduhitrio ih je Drugi bataljon. Razvila se oštra borba. Štektanje mitraljeza uloženo se do zasede Trećeg bataljona, koji je pritajen kao vlak. Ali vlakovi nisu prolazili. Izviđači su se vratili iz okoline Ilirske Bistrice i Pivke i saopćili da na stanicama nema vlakova. Zbog situacije u kojoj se našao Drugi bataljon bilo je opasno ostati duže vrijeme u neposrednoj blizini pruge. Zato je štab Trećeg bataljona odlučio da se povuku u selo Bača. Dok su se oni povlačili, Drugi bataljon je vodio ogorčenu borbu, ne puštajući neprijatelja da dođe do Koritnice. Ostale snage brigade, zajedno sa štabom, nalazile su se u selima Koritnica i Jureševci.

Ali, nisu borci Trećeg bili jedini koji su se kretali prema Bači, malom i živopisnom slovenačkom selu koje je, prema ranijem rasporedu, bilo određeno za smještaj Trećeg bataljona i iz kojeg je bataljon i krenuo u zasedu na pruzi. Sa sjeverne strane, u Baču je ušlo 60 vojnika Rupnikove bijele garde, nakon što su se uvjerali da u selu nema nikoga. Ne znajući i za to, sa južne strane u selo je istovremeno ulazio Treći bataljon. Susreli su se u centru sela, kod crkve. U prvom trenutku borci su pomislili da su u selo došle neke jedinice Prve brigade. Ali, mada iznenadni, bjelogardijski su odmah prepoznali partizane i otvorili vatru. Komandant je izdao zapovijest »U strijelce i juriš!«. Za tren oka iz kolone u maršu borci su se razvili u strijelce i jurnuli na bjelogardiste. Oni to nisu otkrivali. Jaka vatra i poklici porazno su djelovali na bandu, koja je vjerovatno došla da pljačka. Brzo su bili razbijeni i natjerani u bijeg. Dva rupnikovca su

zarobljena i sprovedena u štab brigade, a nekoliko ih je bilo ranjeno. Naši borci nisu imali nijednog ranjenog. Bataljon se smjestio u Ba u, nahranio se i otišao na zasluženi po inak.

Borba na položaju Drugog bataljona nije prestajala sve do mraka. Uspjeli su da sprije e dalje prodiranje neprijatelja ka glavnini brigadnih snaga i prisilili ga na povla enje u Ilirsku Bisticu.

Tako je tog dana situacija bila raš iš ena. Štab brigade je situaciju na ovom terenu ocijenio kao nepovoljnu. Bilo je o igledno da je neprijatelj imao namjeru da stalnim ofanzivnim operacijama po svaku cijenu uništi brigadu. Postojala je mogu nost da svakodnevno izlazi i da, u najmanju ruku, neprekidno troši snage brigade, koja je ionako bila više nego iscrpljena. Zato je donijeta odluka da se u toku no i izvrši pokret, da se pre e pruga izme u Ilirske Bistrice i Pivke i brigada smjesti na podru ju u Brkini, južno od Pivke.

U prilog ove odluke išli su i svi obavještajni podaci sa terena. Aktivisti iz podru ja Slovena kog primorja donijeli su ta ne podatke o ja ini garnizona. Zarobljeni rupnikovci izjavili su da u rejonu oko Pivke operira jedan bjelogardejski bataljon, koji je dobio zadatak da svakodnevno izlazi u sela zbog plja ke i da, zajedno sa Nijemcima, poduzima napade na partizane. Seljaci su nam rekli da nikada ranije u ovim krajevima nije bilo Rupnikovih bjelogardejaca. Dovukli su ih Nijemci da bi izvršili politi ki pritisak na Slovence u ovim krajevima. To je samo potvrdilo ve ranije izvještaje, koji su govorili da Nijemci dovla e u Istru i Slovena ko primorje, pored svojih i talijanskih fašisti kih jedinica, sve mogu e satelite i kvislinge i da od njih stvaraju posade novih garnizona. etnici, ustaše, domobrani i bjelogardejci, imali su dovoljno hrabrosti i iskustva da vrše sitne ispade u sela i da plja kaj u. Bili su tipi na vojska u rasulu. Nisu mogli, naravno, izvršiti nikakav »politi ki« uti-

caj na stanovništvo ovih krajeva, kako su to Nijemci mislili. Naprotiv — navukli su na sebe još ve u mržnju naroda.

Ali, ni na Brkinima nije bilo mira. Tek što smo prešli cestu i došli do prvih sela ovog dosta bogatog kraja, povezali se sa komandom mjesta i rasporedili bataljone, u dolini, iz pravca ceste, po ela je pucnjava. Ostali smo u tom kraju svega nekoliko dana. Za to vrijeme bataljoni su imali svakodnevne akcije. Ipak, borci su uspjeli da se odmire i dobro nahrane. Narod ovog kraja, cio organizovan u NOP-u, pružio je veliku pomo u hrani i smještaju, a našlo se ponešto i obu e. Brigada je bila loše odjevena i obuvana. Oko 20 odsto boraca bilo je boso, 60 odsto je imalo papu e, a preostalih 20 odsto imalo je loše cipele. Moral je, ipak, bio na visini. Ali, svi su se plašili nastupaju e zime. Komandant se brinuo, kao i itav štab, zbog promrzlina koje bi mogle potpuno onesposobiti brigadu za pokret i za svaku akciju. Zbog slabe odje e i obu e ve je 15 boraca bilo poslato u naše bolnice na lije enje promrzlih nogu. A tek je bila jesen, zima se tek poigravala sa nama, tek je slala prve pahulje snijega.

U stalnim arkama sa manjim snagama Nijemaca i bjelogardejskim patrolama, brigada je otkrila svoj položaj. Mogu nost daljeg ostajanja na podru ju Brkina više nije postojala. Sa svih strana neprijatelj je svakog sata mogao da poduzme koncentri an napad ili da opkoli brigadu. Važne komunikacije sa sjevera i velik broj puteva okruživali su Brkine i pružali neprijatelju šansu za pokrete i akcije ve eg obima. Komandant je odluo da brigadu ponovo pokrene. Pripreme su brzo izvršene, na eni su dobri vodi i i ve sutradan, uz najve u opreznost, po eo je pokret prema sjeveru.

Cilj marša, koji se odvijao uglavnom no u, da bi se izbjegli susreti s neprijateljem, bila je planina Nanos u Slovena kom primorju. Za vrijeme pokreta

došlo je do sukoba s nekoliko neprijateljevih jedinica koje su nas u stopu gonile. Zbog toga smo, kad bismo u praskozorja stizali u sela, isturali jake patrole prema cesti Postojna — Razdrto, postavljali osmatraše, a jedan dio snaga zauzimao je položaje u zasjedi. Osamnaestog oktobra brigada se prebacila preko ceste i smjestila uz same padine planine Nanos, gdje je već dan dana došlo do najžešće bitke koju su Gortanovi borci vodili od formiranja brigade. Položaj za odbranu bio je povoljan. Iza nas su se nalazile jugoistočne padine Nanosa. Bataljoni su zauzeli svoja borbena mjesta i Tre i udarni bataljon prvi se sukobio s neprijateljevom kolonom kod sela Smihel. Neprijatelj je pokušao da iznenadnim napadom raspolovi naše snage. Borci su jakim vatrom odbili neprijatelja i osujetili njegov pokušaj da zabije klin u naš položaj. Nastalo je kratko zatišje. Talijanski bataljon se nalazio na desnom boku, a Prvi, sa prištapskim jedinicama, žurio je da zauzme položaj u centru, kod sela Bukovje. Drugi je razvio svoj sektor odbrane u rejonu sela Predane. Tako se razvio front širok osam kilometara.

Neprijateljeve snage su bile brojne. Nadirale su iz dva pravca, velikom brzinom i s oiglednom namjerom da naše snage, razvučene na dugoj liniji fronta, razbiju na dijelove, opkole i unište. Razvila se frontalna bitka, koja je trajala cio dan. Naročito žestoki okršaji bili su na položaju Drugog bataljona; on je u trku pokušao da savlada jednu strmu padinu, koja je dominirala terenom. Stigao je na vrijeme i odbio prvi nalet neprijatelja. Ali, Nijemci nisu odustali, poduzeli su juriš i potisnuli borce Drugog bataljona. Tokom dana taj strmi proplanak prelazio je nekoliko puta iz ruku u ruke. Ali, naši su bili uporni i uspjeli su da spriječe prodor neprijatelja. I dok se bitka, bezmalo, odlučivala na tom sektoru fronta, na lijevom krilu Prvi bataljon je uspješno odolijevao naletima jačih neprijateljevih snaga. Treći i četvrti bataljon

na desnom boku bili su potisnuti i došli su u opasnost da budu odvojeni od glavnine naših snaga. Komandant je po kuririma poslao naređenje Prvom i Drugom bataljonu da po svaku cijenu zadrže neprijatelja i sprijege njegov prodor u selo Podkraj. Od toga je zavisilo uspješno izvlačenje Trećeg i četvrtog sa desnog krila.

Izdržali su do prvog mraka. Oba bataljona na desnom krilu uspjela su da iskoriste jak pritisak svojih drugova na neprijatelja i da se postepeno izvuku. Pod okriljem mraka to je učinio i Prvi bataljon, a jedan dio Drugog štiti je povlačenje, postavljaju i šumske zasjede na cesti Bukovje — Podkraj, zadržavaju i neprijatelja koji je nastojao da dalje progoni brigadu. Ali je, već i sam zamoren, odustao i povukao se.

Komandni kadar brigade s komandantom Pajom na čelu zajedno s borcima položio je ispit. Iako iznurena i slabo opremljena, brigada je sjajno izvršila svoje borbene zadatke. Neprijatelj je imao 109 mrtvih i 149 ranjenih, a naše jedinice su imale šest mrtvih i 10 ranjenih boraca.

Prebacili smo se natrag u Bašni i Koritnicu, u sela oko Jureševa. Nadamo se da ćemo u tim lijepim i gostoprivljivim kućama slovenačkih seljaka naći i bar jedan dan mira i odmora. Živci su bili suviše napeti, marševi i neprekidne borbe iscrpili su sve snage. Niti se spavalo, niti redovno jelo. Ovdje a je već bila toliko dotrajala da i najteže krpeljenje nije pomagalo. A odozgo, sa Snježnika, duvao je hladan vjetar, nosio oblake u dolinu Koritnice i prijetio, prijetio... Nismo znali šta nas čeka, ali svi smo se jednako bojali zime. Ona je bila najveća i neprijatelj.

Ušli smo u jednu kuću, tu se okrijepili, a onda nas je doma in kroz veliko dvorište poveo do sjenika. Mirisalo je sijeno, mirisalo prisno i donosilo sobom uspavljujuće snove o djetinjstvu i onim doživljajima na selu koji ostaju nezaboravni. Po krovu od tankih

drvenih crepova rominjala je kiša. Bilo je lijepo, spokojno ... I, dok su naše umorne oči polako zatvarali otežali kapci, neprijatelj je prilazio, zaobilaznim putem, vođen dobrim vodičem. Htio je da brigadu zatekne nespremnu, da je iznenadi na spavanju i uništi je. Izišli su iznad ceste i napali Drugi i Treći bataljon s leđa. Pažnja je samo za tren popustila. Isturene su patrole, straže su stajale pred kućama. Ali, ljudi su ljudi i popuštaju. Borci Drugog i Trećeg odmah su odgovorili protunapadom. Ali neprijatelj je već zaposjedao bolji položaj. Raunao je na iznenađenje. Komandant Pajo je odmah shvatio svu težinu situacije. Što je mogao brže, poveo je Prvi i četvrti bataljon iz sela Jureševca i udario s boka, da bi olakšao odstupanje napadnutim bataljonima. Ali, njihov teren za prebacivanje je bio otvoren.

Borci su se prebacivali u velikim razmacima koristeći i svaki i najmanji zaklon. Ipak se nisu svi domogli šume. U ovoj nesmiljenoj večeri ostavili smo 22 mrtva, a povelili sa sobom 14 ranjenih.

Kolona u šumi. Išli smo tada u onom pravcu odakle su vjetrovi donosili zimu. Hladan dah prvih mrazeva udarao nam je u lice. Nikada se nismo osjećali toliko progonjeni, toliko nesigurni i bez skloništa kao tada, kada smo, zajedno s prvim mrakom, utonuli u šume iznad Koritnice. Iza nas su ostali zelena polja, crveni krovovi kuća u kojima je bilo toplo. Na ovom terenu, kuda smo u više navrata pristizali, neprijatelj nas nije ostavljao na miru.

Bio je to po etak ofanzive koja je donijela mnoge promjene. Brigada je bila vojna ekipa, naoružanje prilično dobro, iako smo morali da štedimo municiju. Borci su posljednjih mjeseci stekli veliko ratno iskustvo. Ali, sve je na nama dotrajalo. Umjesto u »remont«, brigada je odmicala od naseljenih mjesta sve dublje u šumu, u život koji je obećavao sve drugo samo ne odmor i rekreaciju.

Visoke jele štatile su kolonu od vjetra. Iznad naših glava šumjelo je kao da nemirni talasi mora udaraju o stijene. To je samo poja avalo osje aj osamljenosti. Borci su se stisli jedan uz drugog i tako sabijena kolona krenula je naprijed. Snaga koja ju je nosila naprijed bila je vrsta vjera u kona nu pobjedu, vjera da emo se vratiti, možda i ovim istim putovima, natrag u Istru, da više nikada iz nje ne odstupimo. Ta vjera je bila eli na, ona je postala izvor nepresušnih snaga koje su borce nosile u neizvjesnost, u šume, u nepoznate daljine. Oni nisu znali kuda idu, ali su osje ali da se sve više udaljuju od Istre.

Na onom »brisanom prostoru«, polju gdje su se prebacivali borci, pogo en metkom ostao je da leži i pomo nik komesara Tre eg bataljona Dušan Sim i . Njegov lik nikako da zaboravim. ujem njegov glas uvijek vedar i vidim njegovo lice s kojeg osmjeh nije silazio ni u najtežim asovima. Sada ga nema. Koga sve ne e biti sutra? Ali, na to ne vrijedi misliti, sada je ljepše predstaviti sebi par kobasica kako cvr e u zdjeli. Te nesretne kobasice stalno su lebdjele predamnom, gotovo sve vrijeme dugog marša sam ih sanjao. Mislio sam: »Ako ostanem živ, poješ u sve kobasice na koje nai em«. Da, sanjao sam i mokat asfalt gradskih ulica, odsjaj svjetala i neonskih reklama. I opojni miris tople kafe. Tko zna šta su drugi sanjali. Svako je imao svoje, ljudske i male snove, koji i nisu bili ništa drugo nego sastavni dio onih velikih snova o pobjedi i slobodi. Zar sloboda nisu osvijetljeni gradovi koji se ne plaše bombardiranja, zar to nije miris tople kafe i miris sijena dok rominja kiša, uspavanka nad zipkom i niz malih snova koje sada sanjamo? Sloboda nije nešto veliko što lebdi iznad nas, to nisu parole ni slavlja, nisu samo to; sloboda je mir i hiljade malih sloboda u ovoj našoj velikoj, koja e do i i kojoj ne e biti kraja. Samo rat ima kraj...

I misli teku. A niz lice se sliva kiša, pa niz vrat; osje am mali potok niz le a, samo ne znam gdje završava, ili se odvaja u dvije manje i svaki nalazi svoj tok u izmama, a iz njih... lako mu je izi i jer donova, tako re i, i nema.

Udaljavamo se. Trebalo je izvu i brigadu s tog nezgodnog terena gdje je neprijatelj napravio pravu hajku na nas. Tukli smo ga, onako muški, partizanski, ali nas je pratio u stopu i nije dao da predahnemo. Ta no je znao gdje se nalazimo, jer je imao špijune koji su ga obavještavali o našim iznenadnim promjenama terena. Bilo je teško boriti se, napredovati i povla iti se ovako iscrpeni, s istrošenom odje om i obu om. I ovaj no ni marš kroz šumu bio je izveden uz maksimalne napore i s jedva preostalom snagom. Pa makar se »spavalo« i hodaju i, drže i za rame ili ranac druga pred sobom, da se kolona ne bi prekinula, da se ne odluta spavaju i nekud s pravca.

Gumanac, Trstenik, Lividraga, Gerovo, Prezid ... mi smo po eli naš dugi marš u Gorski kotar.

NA VELIKOM MARŠU

Na šumskim stazama Gorskog kotara — Stolarski radnik iz Kastava — prvi borac brigade — Surova oktobarska iskušenja — Istarsko Tjentište — Neznani junak u brigadnoj koloni — Najdraži »ratni« ruak — Narod se vratio iz zbjegova — U kući krojača Josipa Pera — Brigada je položila ispit

»Dragi moji... pozdravljam vas iz ove šume i mogu vam reći da je sve dobro što i vama želim. A bit će još puno bolje, ja znam da će biti, jer jurimo fašiste, malo i oni nas. Puno hodamo, ali ipak nekako ide, malo smo daleko, ma ćemo se vratiti brzo. Kiša pada, vrazi je... zima je, ali ćemo doći u sela. Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«

Kraj oktobra bio je toliko kišovito da nam se činilo da brigada pliva kroz šume Platka i Risnjaka, kroz udolinu gdje su ogoljele bukove grane bile više nalik na prvi snijeg nego na šumu. Paprat je milovala ogoljele noge nakupljenim kapljicama, a noge su je, teške od vode i umora, kosile ostacima snage, više je ugibale nego kosile. Nebo se spustilo izmeću planina i leglo svom težinom na polumračan pejzaž. Kao da ne može nikad svanuti.

»Kolona stoji!«

Sa sela stiže zapovijest nekim glasom što se prenosi kao iz dubine pećine. I kosi ljudi, padaju rafalom zapovijesti koje se svakog dugog časa marša otekuju kao spasenje. Ne bira se mjesto gdje će se leći. Svejedno je. Svuda je mokro, svuda tvrdo. Svejedno

je, jer svijest brzo i strmoglavno pada u ponore sna, u košmar polusvijesti gdje hirovito crpe novu snagu.

I tako smo, padaju i i ustaju i, jedan as marširali, petnaest minuta spavali. A sve vrijeme sanjali smo o krovu nad glavom, toploj pe i, komadu kruha; ja o kobasicama i mokrom asfaltu u gradu, netko o sijenu, o toplom ognjištu, djevojci; na licu je lebdio osmijeh, težak i sumoran. Iza njega, u mislima, u skrivenim osje anjima, moglo se nazrijeti da je ovo prolazno, da treba stisnuti pesti i izdržati. Jer svaki marš ima svoj cilj, svaka muka neminovan kraj. A poslije svake kiše mora sinuti sunce.

Logorujemo u šumi. Šatora nema, samo poneko krilo, razapeto na četiri koca. Tko nema krila na ta četiri koca nabaca granje. I pod skrovištem kaplje, ali juha u porciji je topla, a mokra le a se puše od plamenih jezika vatre. Nije bogzna šta, ali ipak. Miruje se, vatra pucketa, a vlažne grane više dime nego što gore. Juha nije juha, ve topla i neslana voda sa komadi mesa što plivaju po površini. Topla je, ipak je nešto, i takva e pomo i da stignemo do cilja. Tu ima vremena da se napiše pismo ku i, nekoliko rije i na komadi u papira, tintanom olovkom koju ne treba ovlažiti usnama da bi bolje pisala. I sama je dosta vlažna da napiše nekoliko mokrih rije i.

iro Renar, lije nik brigade, uznemiren je. Pokušava jednom borcu da ispere stomak. Još dvojica se gr e od bolova. Bolni arke zabrinuto vrte glavom, a desetar sanitetskog voda vra a svakog tko svrati da vidi šta se doga a. U tišini nastavljamo put. Brigada je postrojena i prije nego što po emo dalje komesar brigade Danijel Kova evi kratko obavještava borce: najstrože se zabranjuje da putem jedu gljive... Skrivaju i od drugih, dok je kolona zamakla, borci sanitetskog voda pokrivaju dva tijela mokrim liš em.

Dokle e da slini ta prokleta kiša... Gledamo u nebo, a jutra novih dana ponavljaju istu pri u.

Magle se vuku za nama, tr e ispred nas, kiša pada, nekad se okomi šumnim pljuskom, a onda staje i nastavi sitnim kapljicama. A kolona ide, stalno naprijed, ekamo da izi emo iz šume na neki proplanak. I kad izi emo na proplanak svi napeto iš ekujemo da ugledamo crveni krov ku a. Ali nigdje krova. Poneko bi viknuo — eno ga krov! — ali uzalud. Ubrzo bi shvatio da je to privi enje. Kao da su sva sela pobjegla iz Gorskog kotara. Zar je taj Gorski kotar jedna beskrajna šuma u kojoj nema života? Mi smo izbjegavali sela, jer su podaci govorili da neprijatelj u njih zalazi, da postavlja zasjede i eka. A mudri i iskusni Pajo nastojao je da pod svaku cijenu u takvoj situaciji izbjegne dodir s neprijateljem. Bojao se gubitaka, osje ao je da borbena sposobnost brigade hlapi i istanjuje se sa svakim kilometrom ovog teškog marša.

I jedne no i... Na vrhu šumovitog brda dugo smo stajali i ekali. A dosta daleko, ispod nas, uo se tutanj kamiona na cesti. Cesta je traka što se pred nama bijeli u no i. Spuštamo se, nekoliko nas, da izvidimo situaciju. Poslije višednevnih marševa kroz šumu otupio je osje aj za opreznost. Zaboravili smo da se prikradamo. Ali, što smo bliže cesti, sve se više strah poja ava. Kamioni, nabrojali smo ih dvadeset dva, a nismo došli na sam po etak. etiri tenka na elu, valjda ih je toliko i na kraju kolone. Kroz magle, kao dva tanka ma a, šibaju u mrak plava svijetla zamra enih farova. Prevoze trupe. Kuda? U novu ofanzivu, u kaznenu ekspediciju na sela. Da spale ono malo preostalih ku a, za kojima mi toliko ez-nemo. U nama se probudi želja da napadnemo, da zaspemo bombama te motore što se kotrljaju kroz no .

Vra amo se i dajemo komandantu podatke o ja i-ni neprijatelja. Kolona eka. Ubrzo se šapatom prenosi komanda: »Naprijed! Bez zadržavanja prebacujte se preko ceste i trkom na drugu stranu!«. Silazimo strmim puteljkom, šuma je gusta, klizavo žuto blato

i nakvašeno lišće lete ispod nogu. Preko ceste u trku, kad stanemo na bijeli šljunak i pljusne noga u rupe ispunjene vodom, cijelim tijelom prostruji osjećaj neke nelagodnosti, ali i želje da ve jednom sigurno koraćamo tim cestama, da ih ne preskaćemo više, da marširamo, ako ve ne možemo da se vozimo. Pajo, kao i uvijek stoji na cesti sa mašinkom na prsima. Raširio je noge i pogledom prati svakog borca, gleda kako pretrava, kako se prebacuje. Kad bi neko posustao, ili posrnuo, on priđe i pomogne, pruži ruku i riječi ohrabrenja, a borac osjeti komandanta i novom snagom poleti ka šumi na suprotnoj strani ceste. Gotovo uvijek sam stojao sa komandantom i komesarom kada bismo se prebacivali preko neke važne komunikacije. I sada stojim, gledam Paju, stolarskog radnika iz Kastava, revolucionara, gnjevnog i odlučnog patriotu. Odakle mu hrabrost nisam ni pokušavao da dokućim. U svijetu postoje hrabri ljudi, kao što postoje i kukavice. To je ljudska osobina, veoma poželjna u ratu. Ona je plod svijesti, mržnje, spremnosti da se žrtvuje za ideale koji nisu nametnuti nego, već odavna, sastavni dio njegove ličnosti. I to razumijem ... i bombe i penjanje na krov i flaša benzina, razumijem i da uvijek jaše na čelu kolone. Ulazio je na konju tako i u jedno od sela. Mislim da je to bilo Jurešće. Komandant je išao suviše naprijed. I naišao na zasjedu. Zarobili su mu konja, a on se izvukao. Sada ide pješke, ali opet na čelu kolone. Hiljadu ljudi, sigurno svaki u najtežoj životnoj situaciji, išlo je za njim, slušalo njegove odluke. Imao je Pajo svoj štab, imala je brigada svoje štabove u svakom bataljonu. Akcije i pokreti bili su plod mnogih diskusija i kolektivnih odluka, vrlo često i narećenja viših komandi, koje je trebalo izvršiti. Ali, izvršiti ih što bezbolnije, što bolje, bilo je umijeće koje je u to vrijeme bilo tajna, jer o njemu se nije moglo mnogo da razmišlja.

Pajo je bio pravi komandant. Pravi heroj. Bio je partizan. Cini mi se da je glavna snaga njegovog

komandovanja bila, prije svega, u neizmjerljivo velikoj ljubavi prema svakom borcu. Za njega jedinica nije bila sastav odre enog brojnog stanja i naoružanja. Za njega je bataljon bio živ organizam, skup dobrovoljaca koji su, kao i on, pošli u borbu iz ubje enja, pošli da se bore za slobodu i pravdu. Netko je morao da ih vodi. Smatrao je da ih jednako vodi desetar i vodnik, komandir ete i bataljona — kao i on, komandant brigade. Odgovornost ga nije plašila. Nije bio hazarder, svaku odluku dobro je smestio u glavu pre nego što je donese. A kad se odlučio, to se moralo sprovesti. Nikada se nije kolebao, iako je bio sposoban da se brzo prilagodi novoj situaciji. Komandovao je nepogrješivo, hladnokrvno, iako po prirodi nije bio hladnokrvan.

Posmatrao sam ga esto za vrijeme borbi. Bio je uvijek na onom mjestu gdje je bilo najteže, najopasnije. Njegovo prisustvo je magi no djelovalo na borce i on je to vrlo dobro znao. Njegova rije u vatri okršaja, ulijevala je novu hrabrost i pouzdanje, brisala svaki trag kolebanja ili straha. On je uspijevao da jednu ljudsku osobinu zamijeni drugom. Da strah pretvori u hrabrost, da od panike stvori snagu za juriš, da kolebanje zamijeni odlučnošću. Rije i su mu bile kratke i oštre, ali uvijek tople, uvijek s prizvukom dobrote. I kad je kritizirao, psovao, kažnjavao.

»Požuri... brzo, tamo gore, ne zadržavaj se i drugi ekaju da pre u tu prokletu cestu ...«

Borci su trčali uz brdo, kloparali su sanduci municije i redenici na mitraljezima. Nekom bi spala kapa, drugi bi je uzeo... A no , pritisnuta oblacima i kišom, u tim je trenucima pružala olakšanje.

I opet marš. Pokret je trajao na kalendaru beskraja, kao da se vrijeme zaustavilo. Jednog jutra šumu je smijenio proplanak. Izišli smo u polje i naišli na stog sijena. Borci su ga radoznalo zagledali, kao što turisti gledaju neki rijetki spomenik. Nai osmo

i na poneku jabuku. I na zidine spaljene šumarske kuće.

Tako je, ne ujno, prolazio beskrajno dug oktobar etrdeset etvrte. Išli smo, kora ali šumom, lica prozirna i koš ata, upalih o iju. Mazge koje još nismo pojeli posrtale su i padale pod teretom mitraljeza, jedinog teškog naoružanja koje smo sobom vukli. »Jurina« i »Franina« ostali su u zemunicama Istre. Baka i, laki i teški i njihove granate, oslonac i udarna mo brigade u napadima na garnizone, tako er. Mazga posrne i pada, borci skidaju teret s njenog samara i pridižu životinju koja nastavlja put. Ali opet posrnu i više ne ustade. Tada smo je zaklali i strpali u kazane. Gledao sam taj prizor i nije me ostavljala misao koju su mnogi ve , u epopeji našeg rata, na Sutjesci i Zelengori ponavljali. Ali ovo je bila naša Sutjeska i Zelengora, naše istarsko Tjentišće i moram da ponovim: »Tamo gdje su životinje padale, ovjek se pridizao i nastavljao put. Bio je ja i od životinje. Nosila ga je svijest koja je neiscrpna. Svijest da mora i i naprijed, da je izgubljen onaj koji se zaustavi«. Gledao sam iscrpljene borce koji sa crknute životinje skidaju teški mitraljez i sanduke s municijom, prebacuju ih na svoja nejaka ramena i nastavljaju put.

Da, ovjek je bio najja e živo bi e na svijetu. To je, bio sam siguran, najve a garancija da emo pobijediti.

Dani marša bili su pri kraju. Još jedno iskušenje na borbenom putu pokazalo je da su partizani neuništivi. Beograd je ve bio slobodan. Za nama su išle vijesti sa frontova i svako ve e smo slušali dugi spisak gradova koji su do ekali slobodu i pobjednike. Sremski front se pomjerao prema zapadu. Mi smo išli u suprotnom pravcu. Išli smo pobjedni koj vojsci u susret i na tom mašru preživljavali najteže dane.

Iza nas su ostala spaljena sela... Lividraga, Prezid, izbili smo na Cabarske Police. I tu se zbio jedan

doga aj koji u vje no uvati u sje anju. Iz šume, negdje pred podne, brigada je izbila na istinu. Ugleдали smo polja s krumpirom. A dolje, pod nama, kao neko privi enje, zacrvenjeli su se krovovi ku a. Iz dimnjaka su se dizali pramenovi dima. Cuo se lavež pasa. Stali smo kao ukopani. Dok ne upijemo u sebe sliku koju smo dugo o ekivali, dok se ne sna emo, saživimo sa iznena enjem. Dah života i topline ognjišta su nas toliko obuzeli da je kolona, kako je pristizala na vrh, stala bez ikakve komande. Bili smo nalik na »Pelegrine« koji su prvi put ugledali ameri ko kopno. Stajali smo, prikovana pogleda, za krovove ku a. abar je tog trenutka bio sigurno najljepše mjesto na svijetu. A njegove ku e — raskošni dvorci iz bajki. Stajali smo nekoliko trenutaka dok sa ela, koje je ve po elo da silazi, nije dopro znak za pokret. Preda mnom je stajao borac. Nije krenuo. Kolona ga je mimoišla. Sa ekao sam. Stajao je i dalje. Gledam u njegova le a, jedva primjetno se ljuljaju. Gledao je dolje, u krovove ku a, nepomi an i nijem. Prišao sam mu i stavio ruku na rame.

— Po imo, družo, pokret je... — šapnuo sam.

U inio je korak, dva i srušio se.

Zovnuo sam bolni ara. Nagnuti nad njim pokušali smo da ga vratimo u život. Kolona je promicala pored nas, nitko se nije obazirao. Bolni ar se podiže i pogleda me pogledom koji kazuje da se više ništa u initi ne može. Sa ekali smo kraj kolone i negdje u šumarku ostavili mrtvog druga. Stigao je do cilja, do crvenih krovova, do ljudskih glasova i ognjišta. Posljednjim atomima snage. I tu, nadomak abru, stao. I umro uspravno.

Ne znam kako se zvao. Bila je to dužnost drugih. Bataljonski pisari sastavljali su spiskove poginulih, nestalih, umrlih. Svejedno u kojoj kategoriji. Više ih nema. Pamtim trenutak kada je otišao. Jednako juna ki kao da ga je pokosio rafal na prvoj vatrenoj liniji. Išao je i stigao. Podnio je raport svojoj zemlji,

izvršio dužnost borca, dao sve od sebe i više od toga, dao je sebe. Na licu mu je ostao skamenjen osmjeh kao jedva primjetni grapatnje koja se stoji ki podnosi.

Zalio sam ga gorko. Još malo snage manjkalo mu je do predaha i po inka koji bi zna ili put u život. Ali, emu razmišljati. Rat je ...

Ulazak brigade u abar bio je neobičan, toliko neobičan po svojoj svakodnevnosti. Dok smo promicali glavnom ulicom, pred kućama su stajali mještani, gledali nas, više u udu, nego sa žaljenjem. Mi smo odjednom u njihovim pogledima vidjeli sebe. Svaki drugi borac je hramao, a oni drugi su vukli noge omotane u krpe i pokušavali da idu uzdignute glave, koja je, teška kao bronzana glava spomenika, padala na prsa. Još nekoliko stotina metara do Komande mjesta i tamo ćemo stati. Kod velike kuće pred kojom je stara lipa i niski zid, izgleda kao od sjedenja, stali smo, sjeli, legli...

U kancelariji Komande mjesta brzo je napravljen raspored smještaja. Partizanski aktivisti, u civilnim odijelima, s partizankama na glavi, vodili su bataljone i etete i razmještali ih po kućama. U Komandi smo saznali da se u abru nalazi štab Jedanaestog korpusa. Istog dana poslije prvog odmora i okrepe, naredjen je zbor itave brigade. Prije toga smo imali nekoliko prijatnih trenutaka. Očekivao se dolazak brigade. Nekoliko vreća brašna, možda i onog što su ga dopremali iz Istre, odneseno je u pekaru. Vrijedni radnici su stavljali okrugle kruhove u peći i vadili ih, tople, rumene i meke. Cio abar je mirisao na topao kruh. I svaki borac je dobio pola okruglog kruha. Neki su ga odmah pojeli, ne misleći ništa, ne čekajući ni tren, na istom mjestu gdje su ga i primili, pred bataljonskom kuhinjom. Drugi su ga mirisali, jeli oprezno i polako da im što duže traje, Ali, ipak su svi pojeli, nadajući se potajno da će bar još jedno sljedovanje obradovati brigadu prije njenog odlaska iz ovog mjesta, koje upravo tako izgleda

kakvog smo ga zamišljali za vrijeme dugih dana marša.

Okrijepljeni i odmorni postrojili su se borci u centru sela, na malom trgu i tu izvršili defile pred komandantom i štabom Jedanaestog korpusa, kome smo pripadali. Pred borcima koji su se vojni ki držali, u stroju koji je bio primjeran, bez obzira što je odje a izazivala sažaljenje, govorio je politkomesar Korpusa Artur Turkulin. Odao je brigadi priznanje za uspjehe koje je imala u borbi s neprijateljem u Istri i Slovena kom primorju i zaželio joj nove pobjede i uspjehe na novom terenu.

U abru je bilo mirno. Osje ao se život slobodne teritorije, možda su to najviše osje ali borci koji su se našli u mjestu koje nisu sami obezbje ivali, borci navikli da stvaraju i obezbje uju slobodnu teritoriju drugima. Jedan dan i jedna vrsto prespavana no bili su ogroman kapital. Prije odlaska dobili su obu u oni koji su bili potpuno bos, a vremena je bilo i da se ono što je bilo na nama okrpi i dotjera. I tako okrijepljeni, iako još iscrpeni, stali smo u kolonu i krenuli.

Ve na prvim kilometrima marša sve je bilo kao i prije. Kiša je padala, prestajala je, samo u kratkim intervalima, ali šuma je bila mokra, natopljena vlagom. A umor, kao da se samo privremeno prikrio, opet je svom snagom izbio negdje iz dubine tijela. Silazili smo u dolinu Kupe, male i žive rijeke oko ijih obala se još osje ao plamen jeseni u crvenoj bukovoj šumi. Nije bilo tako golo, pusto i usamljeno. Prolazili smo kroz mala sela, ve inom spaljena. Narod se vratio iz zbjegova, neprijatelja nije bilo u blizini i inilo nam se da kora amo kroz slobodni teritorij, što nam je ulijevalo pouzdanje i novu snagu. Brigadu je obuzeo osje aj sigurnosti. U Brodu na Kupi do ekali su nas vo em, sa dobrodošlicom. Kada smo izašli iz sela, put se naglo uspinjao i kolona je usporila kretanje. Savla ivali smo strminu uskim kol-

skim putem, penjali se po blatnjavoj zemlji i posrtali. Bilo je klizavo i svaki metar puta prelazili smo sporo i s velikim naporom.

Negdje oko podne izbili smo na vrh i prošli kroz Brod Moravice. Izišli smo na željezni ku prugu Zagreb — Rijeka i dolinom reke Dobre, po pruži, veselo ska u i preko drvenih pragova, približavali se Srpskim Moravicama.

Bio je to jedanaesti dan velikog marša u Gorski kotar. Tada još nismo znali da se približavamo kona nom cilju pokreta. Otjerani iz sela oko Koritnice i Ba a, kreruli smo prema Gumancu i padinama Snježnika 27. oktobra. U Srpske Moravice stigli smo u sumrak 7. novembra. Ove veliko mjesto, u kome živi veliki broj Srba, ta no je na pola puta izme u Zagreba i Rijeke. Po tradiciji, to je mjesto dobrih željezni ara, mašinovo a i vlakovo a, skretni ara i ko ni ara. Velika željezni ka stanica, s ložionicom i remontnom radionicom, nalazila se u kotlini, okružena visokim brdima po kojima su se prostrla srpska sela. Cio kraj je sve vrijeme rata bio privržen oslobo dila koj borbi. Ustaše su se esto ovamo zalijetale iz Ogulina, gdje su imale jako uporište, palile sela i vršile mnogobrojne zlo ine.

Ve e je bilo maglovito, u vazduhu se osje ao jak dah zime. Ali, snijega još nije bilo. Stanovništvo Srpskih Moravica živjelo je u strahu. Prošlo je ve nekoliko dana što su se jedinice Trinaeste divizije, koje su branile Gorski kotar i vodile neprekidne borbe sa ustašama i Nijemcima prebacile u Liku i tamo prenijele svoja borbena dejstva. Jake i dobro naoružane formacije neprijatelja od oko etiri hiljade vojnika bile su smještene u Ogulinu. Posadu garnizona inile su snage 392. legionarske divizije i 33. ustaške bojne. Malo podalje, u Generalskom Stolu, nalazili su se dijelovi njema kog 1. rezervnog lova - kog puka.

U trenutku kada je brigada, iznurena od teških borbi i dugog marša, ulazila u Srpske Moravice, bile su one ni ja zemlja. Uplašeni Moravci su se povukli u svoje kuće, većina je išla u podruđe i tu su se sakrili. Prva kolona stiglo je do prvih kuća. Gacali smo po blatnjavom putu uz rijeku Dobru, koja je šumjela proti i kroz vrbake. Nosila je svoje oskudne vode ka Ogulinu gdje nestaje u dubokom ponoru ispod stare tvrđave u kojoj su zatvoreni partizani i rodoljubi preživljavali teške dane ropstva. Po selu se prišlo ustaše koje su stigle do Vrbovskog, svega dvadeset kilometara od Moravica, upasti u njih i utvrditi se da bi spriječili dolazak partizana. Neki pozadinski aktivisti su uporno govorili da je istarska divizija na putu, da je ona smijeniti goransku diviziju i da ne treba dozvoliti da ustaše uđu dublje u slobodnu teritoriju Gorskog kotara. Narod je malo vjeroavao u tu mogućnost. Tko zna gdje su tek Istrani! Dok stignu, ustaše treba se ovdje utvrditi i ne treba se tako lako povući. Ako i stignu, pronosili su se i takvi glasovi, oni ne poznaju teren, nisu ovdje kod kuće i ne mogu uspjeti da se odupru jačim i iskusnijem neprijatelju koji poznaje svaku kotu, svako selo. Puno iskustvom iz prošlosti, iako su potajno priželjkivali dolazak Istrana, spremali su se da pred sam kraj rata prožive teške mjesece okupacije. U srpskim selima što su se smjestila na okolne brežuljke iznad doline Dobre i željezničke pruge mnogi su stanovnici poubijani, a oni što su preostali životarili su uglavnom u zbjegovima, prate i pokrete partizana. Kada bi naši odredi stigli u sela, oni su se vraćali, ali kada bi zapucale puške bježali su na sigurnija mjesta, uglavnom dublje u slobodnu teritoriju.

Jedinice Primorsko-goranske divizije, koju su Goranci s pravom smatrali svojim miljenicima, vodile su dugih mjeseci stalne borbe sa ustašama. Ratna sreća je bila promjenljiva, a sa njom su se stalno mijenjale i situacije i sudbine kraja oko Moravica i

samog mjesta. Ono je esto prelazilo iz ruku u ruke. Tako su i sada, prvih dana novembra, Moravci sa strahom pogledavali prema Vrbovskom i osluškivali šta im javiti mjesne straže. Niko se nije osvrtao prema zapadu, odakle je usiljenim maršom žurila Gortanova brigada.

O borcima Istre kružile su razne priče. Neprijatelj je svojom propagandom, im se saznalo za vijest da će Istrani smijeniti Trinaestu, koja je krenula ka Lici, proturao izmišljotine kako su oni slabi borci, neotporni, kako će ustaše lako sa njima iza i na kraj. To je još više uzbudilo stanovnike, iako su, uvijek skloni da se nadaju, očekivali da će to biti laž. Zar može biti partizana koji nisu dobri borci, koji ne mrze neprijatelja i nisu spremni da se sa njime sukobe gotovo uvijek i slabije naoružani i u manjem broju? Ali, strah je trenutno uvijek jači i od nada...

Straže iz gornjih sela sišle su u Moravice popodne i javile da su ustaške prethodnice stigle uz cestu, zauzele položaje i spremaju se da si uđu. I dok su se stanovnici povla ili sakrivali, sa zapada, uz riječ Dobru, čelo brigade je ulazilo u Srpske Moravice.

Jedna od prvih kuća uz Dobru i prugu, stajala je kuća mog djeda, krojača Josipa Pera. Kao dijete dolazio sam ovamo i igrao se rata sa ostalim djecom na strmom proplanku, obraslom u paprat. Pravili smo svoje bunkere oko teških balvana pored pilane i ratovali jedni protiv drugih, strijelama, toljagama i kopljima. Bilo je modrica i razbijenih koljena, a pobjednici i poraženi jednako su dobivali nove batine kada bi se vraćali kući. Ugledao sam strm i crven krov moje djedovine. Iz njega se dizao tanak pramen dima i stapao se sa maglom koja je legla niz proplanak, ratište iz mog djetinjstva. Kolona je stala. Široka ulica što uz prugu vodi u centar mjesta, na širok trg pored željeznice, bila je prazna. Kao da smo ulazili u selo mrtvih. Nitko nas nije dočekao, nema pozdrava, čak ni odbor-

nici nisu pošli u susret brigadi. Vjerojatno nitko nije otkivao naš dolazak. Jer, svi su sa zebnjom čekali da ustaške bande si uđu sa okolnih brda.

Kolona je zastala, poslate su patrole u izviđanje i izbačena jaka boja na osiguranje prema brdima. Iskristio sam predah da svratim u kuću. Otvaram dobro poznatu kapiju, ulazim u hodnik i nazdravljam dobro veče. Nitko se ne javlja. Silazim drvenim stepeništem u dvorište. Opet nikog, samo tišina. Sigurno su pobjegli, ne znaju i tko će stići prije — ustaše ili partizani. Okrećem se po praznom dvorištu, a vrata podruma se oprezno otvaraju i u njima prepoznajem lice ujaka. Nije me prepoznao. Vidi vojnik, ali koji? Pita me ko sam.

— Partizan, zar me ne poznaješ?

Zbunjeno gleda u kapu s petokrakom, plaši se provokatora i ostaje preda mnom nijem. Oštrijeg zapažanja i instinkta bila je moja tetka, koja me odmah prepoznala. U kuću i je nastalo sveopće oduševljenje. Ukućani su izašli pred kuću da vide partizane.

— Stavljaj kazan na vatru, što će kaš... gladni su — reče moj ujak i tetka požuri u ljetnju kuhinju u dvorištu.

— A mi čekali da ustaše dođu. Nitko vas nije otkivao. Kakva sreća... Istrani. Stigli ste u posljednji čas.

Ujak je stajao na cesti i pozivao borce da uđu. U velikom kazanu se kuvao krumpir, to je sve što se moglo ponuditi. Ali kolona je krenula i mi nismo stigli da se okrijepimo krumpirom koji je pripremila moja tetka. Štab brigade na čelu kolone već je ulazio u centar i skretao prema željezničkoj stanici. Dan ranije, brigada se u Brodu na Kupi podijelila u dvije kolone. Drugi i Treći bataljon krenuli su preko Skrada, gdje se zaustavio štab divizije, ka Ravnoj Gori i tu se smjestili. Prvi i četvrti bataljon, sa prištapskim jedinicama, upao je u Srpske Moravice.

Prvi bataljon je krenuo ka selima prema cesti da se tamo smjesti. **Ali** nije imao vremena da mirno izvrši raspored po ku ama i da borci krenu na toliko željeni po inak. Naišao je na neprijatelja. Iako se ve bližio mrak, zaštekali su mitraljezi i razvila se borba. I dok je bataljon direktno iz marša stupio u okršaj sa ustašama, u dolini je cijelo mjesto bilo na nogama. Do ekivali su brigadu, otvarali vrata svojih ku a da prime borce i sa strepnjom o ekivali ishod prvog sukoba Istrana sa ustašama. Ho e li izdržati?

Borba je trajala oko jedan sat i pucnjava je nestala u daljini, prema Vrbovskom gdje su bataljonske isturene patrole gonile neprijatelja. Od tog asa u kojem je Gortanova brigada položila ispit i stekla beskrajno pouzdanje i ljubav naroda ovog kraja, pa sve do kraja rata, neprijatelj više nije stupio na oslobo eni teritorij Srpskih Moravica. Tada, naravno, to niko nije predvi ao. S posljednjim rafalima tog dana nestalo je zauvijek i najmanje sumnje da Gortanova brigada, o kojoj su tada malo znali, ne e uspješno, kao njihovi Primorci i Gorani, braniti njihove domove od upada zlo inaca.

Bilo je to prvo, gotovo presudno povezivanje s narodom Gorskog kotara, koje se u dugim zimskim mjesecima i u prolje u godine etrdeset pete, pretvorilo u vrsto jedinstvo i nepresušnu ljubav prema iznurenoj koloni što je zajedno s jeseni, u posljednjem trenutku, donijela i kona no spasenje i slobodu.

Borci nisu znali da e ova mala, prva u nizu bitaka na vratima Gorskog kotara, biti bitka za prestiž, za uvanje imena brigade i njene borbene tradicije. Ali, uprkos tuzi što su daleko od Istre, rasla je i o vrsla svijest da su oni dio jedne vojske, jednog pokreta koji tu e neprijatelja svuda po Jugoslaviji, pa je i njima svejedno gdje se bore, gdje tuku neprijatelja.

U Srpskim Moravicama ostali smo tri dana.

Jake patrole vršile su danono na izvi anja u pravcu Vrbovskog. O ekivali smo da e neprijatelj ponovo do i. Ali »banda je dobila po repu«, kako su govorili seljaci iz Dokmanovi a, malog brdskog sela gdje su bile smještene dvije ete Prvog bataljona. Sa naro itim zanimanjem i željom da ih što bolje upoznaju, prilazili su mještani borcima etvrtog talijanskog bataljona »Pino Budi in«. Pamtili su talijanskog okupatora koji je imao svoje jedinice u Srpskim Moravicama prije kapitulacije Italije. Sada ih brane od ustaša borci talijanske narodnosti! U tome su vidjeli i simboli an smisao naše borbe u kojoj se u krvi kovalo jedinstvo i bratstvo. Ove Talijane su smatrali svojim, kao i ostale Istrane, i okružili su ih pažnjom i toplineom.

U svakodnevnim susretima boraca i naroda bilo je one neprestane ljepote koju je svaki borac osje ao, ali nije umio da je protuma i, da je smjesti u kategoriju najviših osje anja, u koja spada solidarnost i krvna veza onih koji se bore za život svojih sugraana i onih koji daju sve da bi im tu borbu olakšali. Za vrijeme borbenih i hladnih zimskih mjeseci, ova solidarnost na koju smo naišli u Gorskom kotaru bila je olakšanje i velik podstrek za nove podvige. Na tom terenu borcima je bilo najteže. Ali osje ali su da narod stoji iza njih, narod koji je sve više bio siguran da e ga Istrani odbraniti.

Tri dana su se radovali Moravi ani dolasku brigade u njihovo mjesto. I bili su spokojni. etvrtog dana su prestali da se raduju. Ali ostali su spokojni. Brigada je krenula naprijed, prema Ogulinu, nastoje i da neprijatelja što više satjera u njegovu rupu i sprije i ga da izlazi iz bunkera i rovova koji su opasivali grad Ogulin.

Ustaše su se povukle iz Vrbovskog. Obavještajci su javili da su, odlaze i iz Vrbovskog, prijetili i rekli da sada ne e nikog ubiti, niti paliti ku e, jer e se uskoro vratiti. Povukli su se u Ogulin i zaposjeli

bunkere na prilazima gradu, u periferijskim selima i starim utvr enjima. Minirali su mostove i ceste da bi se osigurali od eventualnog napada, iako nisu vjerovali da emo do i tako blizu njihovom osinjem gnjezdu.

Stigli smo, vrlo brzo i mnogo bliže nego što su mislili.

Sedmog novembra štab je naredio pokret. Komandanti bataljona imali su zapovijesti u rukama. Svaki je itao naredbu i poveo svoju kolonu do odredišta. Prvi bataljon u Vrbovsko, Drugi u Lukov-dol, Tre i u selo Poljane, etvrti u Sensko, zajedno s prate om i udarnom etom, i etom za vezu, vodom kurira, intendanturom i sanitetom.

Pokret je po eo u šest sati ujutro. Opet smo bili u koloni, na maršu. Uve e je štab brigade sa svojim prištapskim jedinicama ušao u Vrbovsko. I odmah po dolasku, nakon što je dobivena detaljna informacija o razmještanju neprijateljevih snaga i situaciji na terenu, izvršio je nov razmještaj bataljona. Prvi bataljon je otišao u selo Mo ila, Drugi se smjestio u Sensko, Tre i u selo Hambarište, najbliže ogulinskom garnizonu, dok je etvrti sa štabom ostao u Vrbovskom.

Na ovom podru ju brigada je ostala itavih pet mjeseci, odnosno sve do kraja marta 1945. godine. Marševi su prestali, borci su bili razmješteni po kumama, gdje su u sobama gorjele pe i. Hrana je bila oskudna, odje a je bila u sve bjednijem stanju. Ipak riješeno je najvažnije pitanje — krov nad glavom. Pitoma sela Gorskog kotara, smještena uglavnom na rubu šume i ve ih pašnjaka, uz komunikacije, bila su vrlo pogodna za smještaj, ali istovremeno i vru e tie za operacije i obezbje enje. Najopasniji je bio pravac od Vrbovskog prema garnizonu Ogulin. Tu su neprekidno isturene jake patrole i esto postavljane zasjede. Bilo je najvjerojatnije da e neprijatelj željeti da uznemiri brigadu na njenom novom polo-

žaju i da e ovamo slati svoje snage. Svaka je jedinica u neposrednoj blizini svog smještaja postavila jake straže. Na kotama, koje su dominirale terenom i pružale ve i pregled, nalazila su se mitraljeska gnijezda. Jedinice nisu mirovale. Svakog jutra, u ranim asovima, zauzimale su položaje. Bilo je to vrijeme kada su se mogla o ekivati iznenenja. Svaka eta je imala detaljno razra en plan odbrane, koji je svaki borac poznavao. Tako se brigada pripremila za duži boravak i spremala se da odbije napad neprijatelja iz bilo kog pravca se pojavio.

KRUGOVI OKO VRBOVSKOG

*Pet mjeseci u Vrbovskom — Prvi pogrešni utisci —
Dva bataljona odlaze na Kordun po opremu — Podvig
sekretara SKOJ-a — Vodi kolone — neprijatelj —
Vatreni udar ustaša — Brigadni list — Narodni heroj
Anka Padjen — »Operacija« obavještajnog oficira —
»Džon Bul« u rukama bombaša — Kobni rafal — Od
Bele krajine do Like i Korduna*

Ku e sa strmim krovovima kriju se u dvorištima iza drvenih orgada. Leže polja s tvrdom zemljom i ostacima repe i krumpira. Strma ulica se penje od mosta kod stanice do crkve na vrhu brda. Prolazim kroz špalir kuća. Nekoliko zatvorenih radnji, jedna kafana, u njoj dva tri radnika s pilane ispijaju svoju »politru«. Žene se skupljaju kod esme, pune kante i nose ih na glavama, iza crkve pašnjaci se uspinju gore, ka cesti i, preskaču i je, tonu u mrku crnogoricu.

Uz rijeku Dobru pilana. Njeni gateri ute. Kod željezničke stanice fabrika šibica. Ne uje se signalno zvono, semafor je zarao. Vlakovi prolaze. Telegraf ne zuji. Samo stari željezničar pokatkad podmaže skretnice i okrene ih, da se ne zaboravi.

Na prvi pogled, život u Vrbovskom je tekao mirno. Nama se činilo i bezbrižno. Kao da se ovdje nikada i ništa nije dešavalo. Dolazak brigade bio je događaj. Veliki događaj. Selo je mijenjalo gospodarstvo — kada su odlazili partizani, ekalo je ustaše. Kada su odlazile ustaše, ekalo je partizane. A to ekanje nije bilo isto. Vrbovsko je mijenjalo svoje

lice. Uvla iliti se u šutnju i oprezno tavorilo dane okupacije. Ustaše su bile podmukle, jedne su mu iliti i odvodile u Ogulin, drugima su podilazile, vrbovale ih. Neki su nasijedali, ve ina nije. Ve ina se držala podalje od ustaša, ali je koristila svaku priliku da im napakosti. To lice Vrbovskog nismo upoznali. Samo ono drugo — partizansko. Ono koje smo upoznali na ulicama, u dvorištima, ku ama, na raskrštima. Dobar dan, družee... Dobro jutro, drugarice... I više od toga, sve što zna i zajedni ki život i zajedni ku borbu. Prvog dana smo se upoznawali. Sa prozora, sa stepeništa, iza ograde dvorišta, stajali su ljudi i gledali kolonu. Nismo ostavljali utisak solidnih ratnika. Kao da je oružje bilo u nejakim rukama. Ali, to su bili samo prvi utisci, sli ni onima iz Srpskih Moravica. Osje ali smo na sebi poglede pune sažaljenja. A to nam je najmanje trebalo. Zar je važno što neko nosi pocijepanu odje u, što nema cipele. Važno je da ima pušku, da nosi mitraljez i municiju. Mi nismo vojska koja se sprema na paradu. Došli smo da vas branimo i to emo uspjeti.

Objee su strane stekle pogrešne prve utiske. Stanovnici, koji su nas priželjkivali i pomagali, a to je bila ogromna ve ina, ma koliko u srcu bili partizani, nisu nas poznavali. ekali su da se zbližimo sa njima, možda i da pružimo prve dokaze da emo ih požrtvovano braniti. Gledali su nas zainteresirano, pokušawali su da pro itaju na našim licima raspoloženje. Kolona se kretala sporo, vodovi su se odvajali od eta, ete od bataljona i disciplinirano u grupicama ekali da se izvrši raspored po ku ama. Na našim licima mogli su da vide umor što se taložio prošlih dana, odlunost i uzdržanost. inilo nam se da ulazimo u selo u kome nas hladno primaju. U tom prvom trenutku zaokupljala nas je misao da su do ju er ovdje sjedile ustaše, isto tako razmještene po ku ama, da je selo, na nekakvoj granici dvaju svjetova, bilo prinudan hotel, da je moralo da nudi smještaj svim vojskama koje

nai u. Zato mu je ve postalo svejedno koja je to vojska.

Tako je prošao prvi dan. Ali slijede i dani su brisali prve utiske i za vrlo kratko vrijeme u Vrbovskom i okolnim selima brigada se osje ala kao kod ku e. Odoma ili su se borci, a sre om baš tih prvih dana imali su dovoljno vremena. Iako je dan prolazio u vježbama, asovima politi kog i kulturnog rada, stražama i patrolama, podosta je vremena ostalo da se sjedi kraj pe i i pri a sa uku anima. Te su pri e bile duge, upravo koliko i zimske ve eri. Pe i su gorjele, a pored njih su se zbijale grupice boraca, kojima topline nikad nije bilo suviše. Pri alo se o tome kako je u Istri zima mnogo blaža, kako snijega gotovo nikad nema, a i kad padne toliko je tanak i kratko traje da djeca žale za njim. A ovdje, pri ali su uku ani, kad padne u novembru, do prolje a ne vidimo zemlje. Ima ga više od metra. Ali, drva ima dosta, šuma je blizu, pa ložimo i toplo je. A tada bi se sjetile omladinke i žene: Skini, druže, tu bluzu da je okrpim. Borac bi stidljivo skidao bluzu, kao da želi da kaže da nije on kriv što je pocijepana, nego je vrijeme takvo, a naša vojska nema magacin, ni sljedovanje uniformi. Ali, bit e, bit e i toga, do i e dani kada emo trebovati nove uniforme.

Taj dan je brzo došao. Mnogo brže nego što smo se nadali. Dok su se pri e o zimi raspredale uz pe i, dok se brigada odmarala i sre ivala, štab je dugo razmišljao kako da riješi problem, kako da savlada novog neprijatelja, koji se u obliku sniježnih me ava javio zajedno sa našim dolaskom u Vrbovsko. Znalo se da nas o ekuje duga zima, koja može da onespobi brigadu za pokrete i borbe. A to bi bila propast. Slati su izvještaji o stanju opreme i odje e štabu divizije. I štab divizije je mislio isto, jer je u sve tri brigade bilo jednako loše stanje. U štab Jedanaestog korpusa stigao je izvještaj iz 43. istarske divizije:

Najmla i borac brigade Feru o prilikom susreta sa svojim vršnjakom u Gorskom kotaru krajem 1944. godine

Na putu u Pulu Gorstanova brigada je u svakom selu srdačno dočekana

Artiljerijski divizion 43. divizije pomaže napade Prve brigade kod Lokava

Za vrijeme velikog marša u Istru: brigada silazi u sela na Krasu

»Oštra i hladna zima teško se podnijeti. Odje a i obu a boraca do krajnosti su istrošene«.

Štab Jedanaestog korpusa slao je depeše, negdje iz Korduna radio-stanicama engleskih vojnih misija. Stizali su avioni i bacali padobranima uniforme, cipele, ebad. Tražilo se koje od pošiljki imaju prioritet. Prvo je to bilo oružje i municija. Zatim odje a i obu a. Signali su bili ugovoreni šiframa, na poljima Korduna gorjele su vatre u obliku znakova i intendantske jedinice su ekale avione. Oni su pristizali u dogovoreno vrijeme, no u. Zasljali bi crveni i zeleni signali transportnih aviona, koji su nisko letjeli. Zatim bi zasljal svetlo na trupu, mali etverokut u ijem bismo okviru sagledali dvije siluete kako bacaju sanduke i pakete. Jednom je došlo do nesporazuma. Ili... tko zna zbog ega? Ba eno je, umjesto oružja i uniformi, nekoliko tona še era. Ali, stizala je oprema, u sve ve im, iako još nedovoljnim koli inama. Magacina nije bilo, ali slobodna teritorija Korduna uvala je dragocjene pošiljke dok ne stignu bataljoni da svojim divizijama odnesu trebovanje.

Kada je štab brigade dobio nare enje da primi izvjesnu koli inu oružja, obu e i odje e, javljeno je da sami odlu e kako e je prebaciti. Zadatak nije bio jednostavan. Trebalo se preko neprijateljevih komunikacija, pored garnizona, probiti iz Gorskog kotara na Kordun i prebaciti opremu. Tamo gdje su jedva prolazili kuriri, trebalo je neopaženo pro i sa jednim bataljonom. Neopaženo, jer cilj je bio izbjegavati dodir s neprijateljem.

Jedne ve eri komesar divizije Joža Sko ili pozvao je u Skrad, gdje se nalazio štab divizije, zamjenika komandanta Gortanove brigade Ivana Brozinu Slovana.

— Imaš zadatak da s jednim bataljonom po eš do Perjasice na Kordunu. Tamo ete primiti opremu za diviziju, koju ete prebaciti na naše podru je...

Razvio je kartu na stolu i zajedno su gledali koji bi pravac bio najsigurniji i najkraći. Našli su ga — najkraći pravac bio je dva dana forsiranog marša.

— Mrežnicu preite preko mosta. Opremu, najbolje natovarite na seljaka kola i tako poite s dobrim obezbjeenjem ...

— Preko mosta ćemo teško preći. Miniran je i stalno pod kontrolom neprijatelja. Možda će biti bolje da se oprema nosi, a da rijeku pregazimo na najpogodnijem mjestu — predlagao je Slovan, koji se opravdano plašio da na mostu ne upadnu u neprijateljevu zasjedu.

Na taj opasan put Slovan je poveo Drugi i Treći bataljon. Krenuli su dvadeset drugog novembra. Poslije dva dana stigli su do Perjasice, a da ih neprijatelj nije primijetio. Putem su izvičali teren i pamteli sva mjesta koja bi mogla biti opasna. Došli su do zaključka da je opremu nemoguće prevoziti kolima. Zato su odlučili da svaki borac obuče novu uniformu, a da još jednu ponese. Tako se mogla odjednom prenijeti odjeća za četiri bataljona, što znači za čitavu brigadu. Još je bilo dovoljno slobodnih ruku i snage da se ponese nešto novog oružja i municije. Borci su oblačili ili po dvije bluže, po par pantalona i dva šinjela, što je umnogome smanjivalo njihovu pokretljivost. Ali, i to je bilo bolje, nego ići cestama i pratiti kolonu s volovskim zapregama. Brže i bolje, sigurnije i slobodnije za odabiranje najpogodnijeg pravca kretanja.

Odjednom je borcima bilo isuviše toplo. Osjećali su na sebi težinu nove uniforme. Bila je ona svijetla smeđa, s kratkim bluzama što su se pritezale oko pojasa. Šinjeli su bili dugi i teški, imali su dugmad sa grbom engleske imperije.

Borci su išli u dvije kolone radi veće sigurnosti. Stigli su s prvom pošiljkom opreme bez veće komplikacije. Neprijatelj nije primijetio pokret.

Operacija snabdijevanja ponovljena je etiri dana kasnije.

Drugi i Tre i bataljon su istom marš-rutom prebacili novu koli inu opreme za potrebe divizije. Tog dana je vrijeme bilo loše. Padao je gust snijeg, vjetar je nosio u lice hiljade oštih iglica. Vidik je bio zamagljen i kolona se teško probijala kroz smetove. Na sebi su borci imali staru i dotrajalu odje u, koju e ostaviti u Perjasici i obu i novu. Smrzavali su se, ali su išli naprijed. Oba bataljona su stigla u dogovoreno vrijeme na obalu reke Mrežnice, koja se nije mogla zaobi i. Na njihovo veliko iznena enje, splav i amci za prebacivanje bataljona bili su na drugoj strani. ekali su neko vrijeme i osmatrali ho e li nai i netko od civila da amce prebaci na drugu obalu. Snijeg je padao i druga obala se još jedva nazirala. Bilo je malo nade da bi po takvom vremenu mogao netko da nai e na skelu. Mrežnica je na tom mjestu dosta široka i brza, a još se nije zamrzla.

Proticalo je dragocjeno vrijeme u nedoumici. Bataljoni su stajali na obali, borci tapkali u mjestu da bi se zagrijali. Situaciju je riješio sekretar SKOJ-a Tre eg bataljona Milutin Bataja.

— Ja u preplivati rijeku i dovesti amce. Poslije e sve i i brzo. Drugog rješenja nema ...

Dok je snijeg nemilice padao, mladi borac je skinuo odje u i zaplivaio hladnom rijekom. Nestajao je u magli što je ležala nad vodom, plivaju i lagano i vješto ka drugoj obali. Ubrzo smo na sredini rijeke ugledali kako iz magle izronjava amac. Milutin je veslao brzo i snažno. Bili smo ponosni na bataljonskog sekretara SKOJ-a. Oba bataljona su preba ena amcem i splavom u nekoliko navrata i produžila su forsirani marš ka Perjasici. Primili smo opremu i odmah krenuli natrag.

Vrijeme se nešto stišalo, snijeg je prestao da pada, a i vjetar je oslabio. Tre i bataljon se zaustavio pred selom Trošmarija. U isto vrijeme kada je bata-

ljon ulazio, u selo je sišlo oko 300 ustaša s planine Kuštrovka i napalo ga. Bataljon je prihvatio borbu i odmah po eo da se povla i u pravcu sela Grabrk. Hitno povlaenje je bilo neophodno, jer je bataljon, opterećen opremom, bio nedovoljno pokretan i sposoban da se ravnopravno bori. Na sreću, ustaše nisu imale naročitih ambicija da gone bataljon u njegovom povlaenju, pa se stvar završila s malim gubicima opreme i tri zarobljena borca. Drugog decembra oba bataljona su stigla u Vrbovsko sa opremom.

Operacija snabdijevanja morala se nastaviti. Ovaj težak i nadasve opasan zadatak preuzeli su u drugom maršu Prvi i četvrti talijanski bataljon. Krenuli su istog dana kada su njihovi drugovi stigli u Vrbovsko.

Bataljoni su se kretali već odabranim pravcem preko rijeke Dobre i Mrežnice, presjekli komunikacije Zagreb — Rijeka i krenuli dalje, prema Perjasici na Kordunu. Istog dana ustaška bojna krenula je iz Ogulina prema selu Lešće. Jedna njena satnija je ušla u selo Trošmarija i izbacila jake patrole čak do sela Ponikve, tako da na pravcu kretanja bataljona. Dalje prebacivanje opreme tim putem sada je bilo nemoguće. Izgleda, po ovom pokretu i izlasku ustaša iz garnizona, da je neprijatelj preko svoje obavještajne službe saznao za prebacivanje opreme, pa je nastojao da to po svaku cijenu spriječi. Moglo se sa sigurnošću pretpostaviti da će na tom pravcu postaviti nekoliko zasjeda. Sa situacijom je odmah upoznat štab divizije. Trebalo je donijeti odluku o skretanju sa uobičajenog pravca i o tome obavijestiti bataljone koji su već stigli u Perjasicu. Štab divizije se, međutim, nije složio s promjenom marš-rute, pa je prebacivanje nastavljeno na stari način. Zamjenik komandanta brigade Slovan pojačao je sada opreznost.

Šestog decembra oba bataljona su krenula sa novom opremom iz Perjasice. Kretala se vrlo sporo. Borci su jedva išli sa dvije uniforme na sebi, s rezervnim cipelama preko ramena i s oružjem. Tako opte-

re eni, prelazili su borci rijeke, prebacivali se preko željezničke pruge, i to obično noću, kada je pažnja straža u bunkerima popuštala. Za vrijeme kratkih predaha, borci su padali u dubok san. Negdje pred Mrežnicom u talijanskom bataljonu nekoliko boraca je prijavilo da su im nestale cipele koje su nosili na ramenu. Oni bi na zastanku utonuli u san, željni da obnove snage, nestajale su im cipele s ramena. U prvo vrijeme komanda bataljona je mislila da oni koji prijavljuju da su pokradeni, sami bacaju cipele da bi olakšali kretanje. Ubrzo se pokazalo da je ta sumnja bila neopravdana. Pojava nije su straže i kontrola za vrijeme kretanja kolone, a naročito u vrijeme odmora. Straže su brzo otkrile o čemu se radi. Vodi, mještalin koji je poznao teren, krad cipele i uz put ih bacao u grmlje, radi unaju i da ih na povratku pokupiti i dobro prodati. Slovan je naredio da se vodi uhapsi. Vodili su ga vezanih ruku na čelu kolone, ali je on uspio da iskoristi pogodan trenutak i da pobjegne. Straže su zapucale za njim, ali su brzo prestale da ne bi obratile na sebe pažnju neprijatelja.

Poslije bijega vodi a situacija je postala vrlo složena. Sudeći po njegovom lopovluku bio je to uvijek naklonjen neprijatelju. On je sigurno odmah po povratku u selo javiti ustašama pravac našeg kretanja.

Nekoliko sati kasnije, kolona je uhvatila vezu s našim aktivistima. Oni su obavijestili Slovana da su ustaše u pokretu već nekoliko dana i da čekaju nailazak kolone u selu Trošmarija i Bosiljevu. Znači, na našem uobičajenom i neprijatelju sada poznatom pravcu kretanja. Slovan je brzo donio odluku da kolona skrene s pravca. Bataljoni su krenuli ka Popovom Selu, s namjerom da prođu u jugoistočno od sela i da tako zavaraju ustaše koje su čekale u zasjedi. Pokret se odvijao sa više opreznosti. Situacija je bila ozbiljna. Bataljoni nisu bili sposobni za efikasnu

borbu i moralo se na svaki na in izbje i susret s neprijateljem. Snijeg je ve bio dosta visok, temperatura daleko ispod nule, oruđe nije bilo sigurno, smrzavalo se i zakazivalo. Susret s neprijateljem, koji je bio odmoran i svjež, koji dobro poznaje teren, bio bi više nego neprijatan.

U zoni Popovog Sela kolona se kretala uz sve mjere opreznosti. Prvi bataljon se razvio u borbeni poredak sa zadatkom da zauzme položaj na koti koja dominira selom. Kolona etvrtog nastavila je pokret iza njega. Uskoro su se iz pravca kretanja Prvog bataljona za uli mitraljeski rafali. Pretpostavka da ustaše ekaju i u Popovom Selu, da su zatvorile prilaze ka Vrbovskom na širem frontu, pokazala se ta nom. Dobro maskirane na koti, ustaše su ekale da se Prvi bataljon što više približi, a onda su u pogodnom trenutku otvorile vatru. Nešto zbog iznenajna, a nešto i zbog toga što su mnoga oruđa zakazala zbog velike zime, bataljon nije prihvatio borbu, nego je naglo odstupio. Vatreći udar ustaša sru io se sada na kolonu etvrtog bataljona, koja se kretala iza Prvog. Nare eno je hitno prebacivanje na pogodniji teren, gdje bi se borba mogla prihvatiti. Borci su se u trku povla ili. Ali, u tom naglom pokretu bataljon je nesre no upao u novu zasjedu. Ustaše su otvarale vatru na bataljon koji se još kretao u marševskom poretku nesposoban da se razvije i prihvati borbu. Nekoliko boraca je pokošeno rafalima, me u njima i operativni oficir bataljona. Komandant bataljona Demartini je ranjen i u posljednjem asu su ga izvukli i spasili od zarobljavanja.

Malo je tko od boraca poslušao komandu za otvaranje vatre i kretanje u protunapad. Situacija je bila više nego teška. Bataljon se morao izvla iti iz »vre e« u kojoj je bio zatvoren. To se moglo samo probojem. Prvi bataljon se ve povukao dalje od sela i nije mogao da se vrati i zaštititi etvrti. Ranjeni komandant bataljona, sada bez operativnog oficira,

teško je mogao da drži pod komandom borce koji su pokušavali da hvataju zaklone i da se neorganizirano povlače. Umjesto proboja obruba, pojedinačno da se prebacuju, a to je stajalo bataljon teških gubitaka. Ustaše su pojačale juriš, smatraju i da je došao čas da unište bataljon. Ali, nisu uspjele. Glavnina bataljonskih snaga uspjela je da se izvuče. Ali, cijena tog izvlačenja bila je vrlo visoka. Bataljon je imao 27 mrtvih i nestalih. Izgubljena je i izvjesna količina opreme.

Pretpostavlja se da je o novom pravcu kretanja kolone neprijatelja obavijestio vodič koji je pobjegao. Imao je dovoljno vremena da ga se snage prebaci u Popovo Selo i da tamo u zasjedi sačeka naš dolazak. U ratu je teško i odgovorno donositi odluke. Naročito kada ih treba donositi hitno. Zamjenik komandanta brigade, koji je vodio bataljone na ovom složenom i teškom zadatku, učinio je najbolje što je mogao i kako je umio. Njegova odluka da se skrene sa pravca bila je logična nakon podataka o neprijateljskim snagama i njegovim namjerama. Da li baš u pravcu Popovog Sela? Možda bi bolje prošli da je kolona nastavila put starim pravcem, zavaravajući neprijatelja, čak i svrhu i pažnju na sebe slanjem manjih snaga prema Popovom Selu?

injenica je samo da su brigadu nove uniforme i cipele skupo stajale.

Zakazao je Prvi bataljon koji je bio razvijen za borbu i imao povoljniju priliku da potisne neprijatelja, pa je četvrti bataljon koji se kretao u koloni i u takvom, sasvim nepodesnom poretku, upao u zasjedu.

Odgovornost za neuspjeh pala je na rukovodstvo, koje nije bilo dovoljno uporno u komandovanju. Neke starješine iz oba bataljona su smijenjene sa svojih rukovodećih dužnosti i degradirane.

Prvi i četvrti bataljon su odmah po povratku sa Perjasice smješteni bliže Vrbovskom u selo Stubica.

Gorko iskustvo minulog sukoba imalo je i svojih dobrih strana, kao i svako iskustvo. Poja ana je disciplina, oružje se više njegovalo i održavalo sposobnim i na veoma niskim temperaturama. Još jednom su borci shvatili da je iznad svega važno oružje i njegova sposobnost da djeluje kad to zatreba. U Stubici su bataljoni ostali neko vrijeme na odmoru.

Drugi i Tre i bataljon zadržali su položaje u Gomirju i Hambarištu.

Brigada se, najzad, riješila krpa i šarenih zakrpa na šarolikim uniformama. Obu eni u nove uniforme, borci su dobili mnogo u svojim vlastitim o ima, a naro ito u kontaktu sa stanovništvom, u osje aju vojni ke discipline.

Borbe nisu prestajale. Izvi anja i manje arke s neprijateljem bili su, tako re i, svakodnevna zbivanja u životu brigade. Ona je u Vrbovskom i selima oko njega živjela punim, intenzivnim i svestranim životom. Sve jedinice su bile svakodnevno na posebnim etnim konferencijama, informirane o borbama za oslobo enje zemlje, pratila se na kartama svaka zna ajnija akcija, bilježeni su oslobo eni gradovi. U toku duge i teške zime razvijao se bogat kulturni život. Nije bilo dana kada sami borci nisu pisali dopise za svoje novine. A tih novina je bilo u svakoj jedinici. Džepne bataljonske novine i list brigade »Mi pišemo«, koji je izdavao Propagandni odsjek brigade, bili su puni jednostavnih i uzbudljivih ispovijesti boraca. Opisivali su borbe i svoj život izme u akcija.

Mašina za umnožavanje u Propagandnom odsjeku bila je stalno zaposlena. Matrice su pažljivo upotrebljavane, hartiju i boju donosili su kuriri ak iz Istre, gdje se taj materijal prikupljao. Iznosili su ga ilegalci iz Rijeke i Pule i slali u Gorski kotar. A mi smo u Istru slali svoja izdanja, koja su išla od ruke do ruke i, pored pisama boraca svojim, bila najdraža literatura u selima Istre. Na stranicama brigadnih i bataljonskih džepnih novina Istrani su se upozna-

vali sa životom i borbom svojih sinova u Gorskom kotaru. Bila je to dragocjena duševna hrana.

Jednog jutra stigao je u Propagandni odsjek brigade mršav i visok mladi . Spustio je ranac na pod i saopio da se javlja na dužnost po naređenju komesara brigade. Zapazio sam na njegovom mršavom licu osmijeh zadovoljstva. Nosio je domobransku uniformu i kapu s petokrakom. Bio je to Raul Goldoni, naš poznati akademski slikar. Primili smo ga s veseljem. Bilo nam je stalo da dođemo do nekog ko će moći i znati kako da ilustrira naše novine. Boljeg ilustratora od Raula Goldonija nismo mogli poželjeti. On se svojski prihvatio posla. Od njegovog dolaska brigadne novine »Za slobodu« i džepne novine »Mi pišemo« izlazile su ilustrirane divnim crtežima i nadahnuto iznaenim motivima iz života boraca.

U Propagandni odsjek stigao je i Nelo Miloti iz talijanskog bataljona. Njega je već znala bitava brigada. Prošao je sa nama veliki marš iz Istre. Nije se ni jednog trenutka rastajao od svoje harmonike koja je cijeloj brigadi bila veoma značajan »vid naoružanja«. Nelo je svirao sa strašću i znanjem talentiranog muzičara. U pokretima je uvijek išao na čelu kolone i zvuk njegove harmonike, taktovi marša, podizali su moral, davali nove snage da se ide naprijed. U bataljonu, u vrijeme predaha, svirao je sjetne talijanske melodije i tada bi se oko njega okupljalo stotine boraca i iz drugih bataljona.

U Vrbovskom, bita je omladina, kao i svi borci, bila željna razonode ako brigada nije bila u borbi, nije bilo nedjelje, a da se nije u domu kulture priredila zabava. Imali smo i mali hor, pjevale su se partizanske pjesme. Nelo bi odsvirao i nekoliko operskih arija. Pripremali smo i dvije horske recitacije, u kojima su učestvovali i omladinke iz Vrbovskog. Talijanski bataljon je imao i malu dramsku grupu koja je izvodila kraće ske epe. Poslije programa razvilo bi se kolo i plesalo se do kasno u noć.

Naša mala muzi ko-dramska grupa odlazila je i u sela gdje su bili smješteni bataljoni. U Stubici, Gomirju, Hambarištu, svuda gdje je bilo naših boraca, održavane su priredbe za mještane. Nekad i na otvorenom, kad nije bilo pogodnih prostorija. U nekom dvorištu, na snijegu okupilo bi se cijelo selo i aplauzima pozdravljalo izvođače. Svaka takva priredba završavala bi se kozara kim kolom i pjesmama.

Nelo Miloti, sedamnaestogodišnjak s harmonikom, rodom iz Pule, u večernjim časovima dok se u sobi naše tehnike vrtjela mašina za umnožavanje, sjedio bi uz peć i tiho svirao. Jedne večeri mi je prišao, ozbiljan i zamišljen.

— Slušaj, naša brigada ima sve, ali nema svog marša. Morali bismo nešto napraviti. Neku pjesmu, koju bismo pjevali u pokretu, kada idemo u borbe. Neku pjesmu koju bismo pjevali kada ulazimo u istarska sela i gradove. Nešto po čemu bi se pamtila brigada, znaš šta mislim ...

Znao sam šta je htio Nelo. Ali, to nije bilo jednostavno. On je želio da komponira, a nije imao riječi. Obećao sam mu da ću napisati tekst. Te noći nisam mogao da zaspim. Tražio sam riječi za novi marš brigade, prisjećao sam se njenih marševa. Probudio sam Nelu. On je ustao i uzeo harmoniku. Peć je već bila hladna, napolju je stegao mraz. Ledene svijeće visile su s krova do prozora, osvijetljene sivim svjetlom punog mjeseca, koji je ukočeno stajao na vedrom, zvjezdanom nebu. Pokrili smo leđima i tako, zgureni pored hladne peći, otpočeli posao. Želio sam da Nelu ispunim želju. Strofu po strofu, pisao sam riječi. A Nelo je prebirao po dirkama i pisao note. Negdje pred jutro bili smo pri kraju. Izišli smo pred kuću. Na crvenom nebu prvi zraci sunca su obasjavali planine, okovane mrazom i snijegom. Vrbovsko se budilo, iz dimnjaka se dizao jutarnji dim, kao svijeća uspravan, nestajao u modrini prekrasnog zimskog

dana. Sjeli smo na prag ku e i Nelo je razvezao na harmonici. Pjevali smo:...

»U borbu sad mi kre emo, u borbu protiv dušmana, mi sinovi smo Istre, al' roblje više nismo. Za slobodu se borimo, za prava naša sveta, da Istra ve ne robuje, kao sirotica kleta. U boj, u boj, junaci, brigade istarske, heroja palog Gortana, vjesnici novih dana...«. Jedva smo do ekali slobodne popodneve sate da sakupimo brigadni hor i da otpo nemo s vježbama. Marš brigade brzo su nau ili svi borci. On je postao sastavni dio svih naših borbi i pokreta, nosili smo ga na usnama na svom putu do Istre, do slobode. I nastavili da ga pjevamo po Istri i poslije rata. Sa uvan je ve dvije i po decenije kao jedna od dragih pjesama iz oslobodila ke borbe.

Sedamnaestog novembra brigada se oprostila od svog komesara Danijela Kova evi a i do ekala novog Radoslava Kosanovi a — Bracu. Prvoborac iz li kog sela Jasenka, na granici Gorskog kotara, Braco je stigao iz Trinaeste divizije na novu dužnost. Postao je brzo popularan i omiljen rukovodilac, a na toj dužnosti je ostao sve do kraja rata. Krajem godine otišao je od nas i pomo nik komesara brigade Anton Ra ki, a njegovu dužnost je preuzeo Vlado Blaži .

Sto su dani više prolazili, mještani Vrbovskog i okolnih sela sve više su osje ali da je istarska brigada isto toliko njihova, da su mladi i koji su nepoznati stigli iz Istre da ih brane od naleta neprijatelja, dobri borci i dragi sinovi ove zemlje. Svaki gubitak, svaki život manje, koji se bilježio novim grobom u Vrbovskom i njegovim selima, bolno je zapisan u srcima mještana.

Jedan od najbolnijih za brigadu zapisan je posebno u našem sje anju.

Zatekao sam se u štabu brigade, u velikoj zgradi bivšeg župnog dvora, u neposrednoj blizini crkve u Vrbovskom. Bilo je ve e i štab je vršio pripreme za akciju Prvog bataljona. U blizini sela Leš e neprija-

telj je esto izbacivao patrole prema mostu i osiguravao ga da bi sprije io naš pokušaj da most miniramo. Bio je od važnosti za ustaše i Nijemce, jer su preko njega imali liniju snabdijevanja za mali garnizon u Bosiljevu. Prvi bataljon je dobio zadatak da most minira. Naredba za pokret izdata je za slijede i dan, u šest sati ujutro. Bataljon se nalazio u selu Stubica.

I upravo kada se dovršavao plan za sutrašnju akciju, a kurir spreman ekao da odnese pismeno nare enje komandantu bataljona u Stubicu, dežurni je najavio dolazak jednog oficira iz Trinaeste divizije. U sobu je ušla lijepa, crnokosa partizanka. Oni koji su je odranije poznavali srda no su se sa njom pozdravili. Me u njima je bio i na elnik štaba brigade, Ogulinac Josip Kadak Pepi. Mi, koji je nismo poznavali, uli smo o njenim podvizima i vanrednoj hrabrosti. U Trinaestoj je bila mitraljezac, komandir ete, vodila je u okršaje svoje borce i s bombama jurišala na bunkere. Kada se 1942. godine javila u štab brigade, komandant je gledao u slabunjavu djevojicu, koja je djelovala tako nježno da se morao zapitati — šta e ova beba kod nas? Ali »beba« je brzo pokazala zašto se javila. Postala je pomo nik mitraljesca, pa mitraljezac, bombaš i komandir. O njoj se brzo pro ulo divizijom i Gorskim kotarom.

Bila je to Anka Padjen.

Zapanjila nas je svojom ljepotom, svojim vojnikim držanjem u kome se nije gubila otmena nježnost jedne lijepe djevojke. I ono što najviše pamtim, onaj prvi utisak u prvom susretu sa tom hrabrom djevojkom, bila je velika že za borbom.

— Odmori se, Anka, sigurno si dugo pješaila? — upitao ju je komesar Braco.

— Ho u da me odmah rasporedite u bataljon ...

— Osta eš ovdje u štabu — re e komandant.

— Ne u, ho u u jedinicu, u borbu. Dajte mi etu, ja u je voditi kao komandir. Ne u štabove.

Ubjeivanje je bilo uzaludno. Štab je želio da je poštedi direktnih okršaja, da je koristi kao operativnog oficira. Nije htjela. Anka Padjen je bila željna borbe. Morali su da popuste i obećano joj je da će je poslati u štab Prvog bataljona. Ona je pristala i odmah je upitala može li dobiti kurira koji će je dovesti do štaba bataljona u Stubicu.

— Rekoh ti da se odmoriš, Anka. Sutra bataljon rano odlazi u akciju, moraš sačekati da se vrati... — rekao joj je Braco oštrim glasom koji je zvučao kao narećenje. Ali, Anka nije htjela ni da čuje. Njen novi bataljon ne može da pođe u akciju bez nje. Uzela je torbu, prebacila je preko ramena, stegla englesku bluzu oko vitkog struka, prkosno bacila svoju dugu, crnu kosu što joj je padala po ramenima i saopćila da kreće sama do bataljona. Dobila je pratioca.

Poželio sam da pođem za njom, da ostanem u bataljonu, u njenoj pratnji, da pođem sa Ankom u akciju.

Sutradan ujutro kolona Prvog bataljona bila je u pokretu. Na čelu je išla Anka, sa komandantom bataljona. Ja sam na čelu razgovarao sa komesarom bataljona o Anki Padjen. Bio je Istranin, nije poznavao novog borca.

— Može vam svako pozavidjeti što ste dobili takvog borca ...

— Lijepa je, sigurno je i dobar drug. Morat ćemo da je uvamo ...

Približavali smo se mostu u Lešću. Bataljon je zauzeo položaj. Poslali smo patrolu da izvidi situaciju. Patrola se vratila i izvijestila nas da mineri ne mogu prići mostu i postaviti mine, jer most čuva ja i odred ustaša.

— Moramo napasti — reče Anka. — Otjerat ćemo ih ...

Bila je nestrpljiva, željna da povede borcu u napad.

Tako je i odlučeno. Štiti se jakim mitraljeskom vatrom, raspoređen po etapama, bataljon se spuštao brisanim prostorom po jednoj strmoj stijeci ka mostu. Ceta koja je vršila napad na most vodila je Anka. U vatri pušaka i automata, eksploziji bombi, slušali smo Ankinе oštre i kratke komande. Borci su, kao običajni, snagom njenih riječi, slijedili djevojku komandira i uprkos jakoj neprijateljevoj vatri stigli do mosta bez gubitaka. Iznenađujuće drskoš u ovom jurišu ustaše su pokazale da se povlače. Most je bio u našim rukama. Ali vremena za miniranje nije bilo. Spuštati se u nabujalu rijeku ispod svodova, postavljati mine i obezbjeđivati most pod borbom bilo je suviše rizično. To bismo uspjeli samo uz velike gubitke. Zato je naredjeno povlačenje. Minereri su ukopali nagazne mine i bataljon je po ovom povlačenju niz strminu, ka putu za Stubicu.

Nastala je mukla tišina. Ona tišina koja nastaje poslije svakog naglog prekida vatre. Bataljon se povlačio u koloni, s velikim rastojanjem. Borci su se prebacivali, tražili zaklon. Znali smo da su se ustaše zaustavile na kotama s druge strane rijeke i da prate naše povlačenje. Nisu otvarale vatru.

Za elje kolone je već bilo pri vrhu stijeci. Posljednja se povlačila Anka Padjen. Požurivala je mitraljesca i njegovog pomoćnika koji su bili zaštitnica kolone. Stajao sam na livadi, desetak metara daleko od nje i čuo njen glas:

— Požurite, vidi nas neprijatelj, mogao bi da ga ubije...

— Bile su to posljednje riječi hrabrog borca. Sačekala je da pored nje prođu nišandžija i njegov pomoćnik. Krenuo sam pred njima. Odjednom, čujem plavljiv glas nišandžije:

— Druže, druže...

— Okrenuo sam se. On je pokazivao rukom na livadu gdje je ležala nepomično Anka. Potrčao sam... Ruka joj je bila položena iznad glave, u položaju

djeteta koje spava. Kosa rasuta po zemlji. Ta no iznad vje a, na visokom elu, video sam trag puš a-nog zrna. Na malo stisnutim usnama još je lebdio osmjeh. Metak snajpera pogodio je Anku u elo.

Bataljon je ušao u Vrbovsko pognute glave. U volovskim kolima, na sijenu, ležalo je tijelo Anke Padjen, a na njenim prsima položen automat. Za opasa em su visile dvije bombe. Dvije je upotrebila u posljednjoj akciji. Sahranili smo je u dvorištu crkve u Vrbovskom. Humak je bio prekriven cvije em, a cvije e tugom brigade. O i boraca bile su pune suza. Jednako onih koji su poznavali Anku, kao i onih koji je nisu poznavali, a koji su u prvoj akciji išli za njom na juriš.

Prva akcija u novoj brigadi, u koju je došla sa željom da se bori, bila je i njena posljednja akcija.

Anka Padjen posmrtno je proglašena narodnim herojem.

Tako smo se opraštali, poslije svake akcije, od boraca koji su svoje živote polagali na oltar pobjede. I svaki je oproštaj bio težak. Ali, opraštali smo se od živih. Isto tako teško, iako ne zauvijek.

Jedan od takvih bio je oproštaj od voljenog komandanta Vitomira Širole Paje, komandanta Gortanove brigade, koji je svojim primjerom hrabrosti u mnogim akcijama od osnutka brigade do novembar-skih dana u Gorskom kotaru, doprinio njenoj borbenoj slavi. On odlazi na novu dužnost.

Brigada je postrojena na poljani iza crkve. Tišina je. Posljednji put pred njom stoji njen komandant. Svi gledaju u drago i poznato lice koje je ulijevalo toliko pouzdanja i odlu nosti, koje su gledali u presudnim asovima borbe, kad su ekali njegovu komandu, njegovu rije koja rješava sve, pa i najteže situacije. Šutio je i šetao pored boraca, kao da vrši neslužbenu, svoju i duboko intimnu smotru. Pred svakim bi se za trenutak zaustavio i pogledao ga, sa svakim je želio da se pozdravi nemuštim jezikom koji

borci me usobno dobro razumiju. Opraštao se o svojih drugova i bilo mu je teško. Kao i borcima koji su mu poželjeli nove uspjehe na novoj dužnosti komandanta Operativnog štaba za Istru.

— Borci moji... ostavljam vas da se borite i dalje u Gorskom kotaru. Budite hrabri i dobri borci kao što ste bili i do sada. Idem u Istru. U našoj Istri svakog dana se javljaju novi borci, formiraju se nove jedinice i odredi. I tamo borba ne prestaje. Nadajmo se da zajedno ćemo oslobodimo Istru. Taj dan nije daleko ...

Tako se Pajo oprostio od svojih boraca. Njima je bilo lakše kad su znali da ide u Istru, da se vraća a onim putem kojim tako nadaju da i sami krenu. Njemu je bilo lakše, jer je znao da će zajedno sa njima dijeliti radost pobjede.

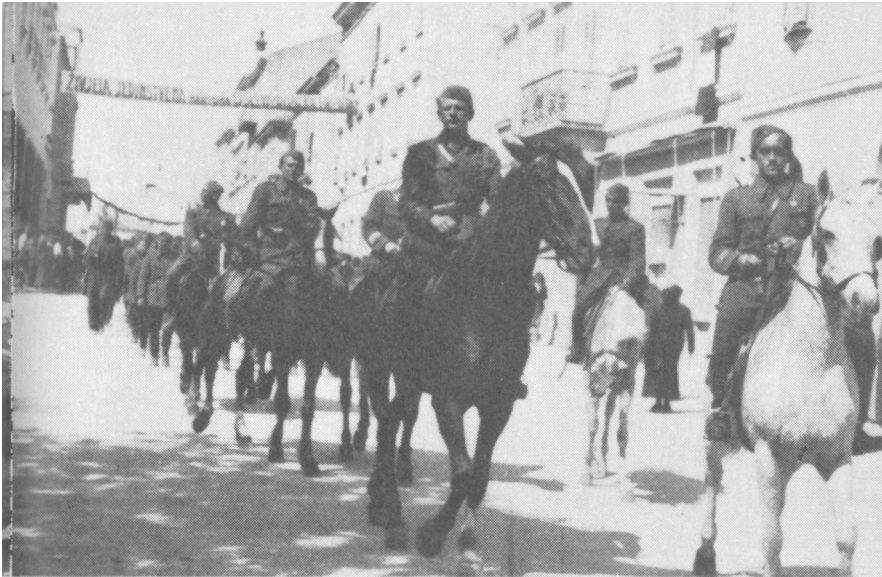
Proveli smo mnogo nezaboravnih dana s Pajom. U sjećanju mi je ostao jedan, osam dana prije ovog kada odlazi od nas. Bilo je to 24. novembra, a Pajo je otišao iz brigade trećeg decembra.

Njegovu dužnost preuzeo je kapetan Rade Mrvoš.

Na Paju snažno podsećala jedna akcija, posljednja, koju je imao sa svojom brigadom.

Išli smo uskom stazom uz Dobru, snijega nije bilo. Dan je bio sunčan, ali topao. U Gomirju, kao na mrtvoj straži pred Ogulinom, boravio je Treći bataljon, a uz njega, još nešto naprijed, u Hambarištu, Drugi. Kada smo napustili Hambarište, nastavili smo da krećemo s više opreznosti. Pajo je išao na čelu, zabacivši njemu kičmu preko ramena. Talijanski oficirski šinjel nosio je preko ramena. Kao i uvijek, imao je i svoje, sjajne izme.

Kretali smo se nešto brže nego što je bilo uobičajeno. Da stignemo na vrijeme do kote 523 i zauzmemo položaj. Bilo je to brdo koje smo već dobro poznavali iz ranijih akcija. Dominiralo je terenom iznad sela Sveti Petar, gdje su bunker bili kapija ogulinskog garnizona. Posljednje u lancu brežuljaka koji su se,

Gortanova brigada ulazi u oslobo enu Pulu, maj 1945.

Talijanski partizanski bataljon »Pino Budi in« sa talijanskom zastavom sa petokrakom zvijezdom prolazi pored stare rimske arene u oslobo enoj Puli

Komandant 43. istarske divizije pukovnik Dušan Vlasiavljević, dijeli odlikovanja borcima Prve brigade koji su se istakli u završnim operacijama za oslobodjenje Istre

Miting u osloboenom selu Medulinu u Istri, maj 1945. godine

dolinom Dobre, pružali do Vrbovskog. Trebalo je pri i nezapaženo i ne dozvoliti bilo kome da cestom iz obližnjih sela u e u Ogulin i obavijesti ustaše o našem pokretu. U najve o j tišini blokirali smo cestu i zauzeli zasjedni položaj u podnožju kote. Prema informacijama koje smo dobili iz Ogulina, danas pre podne trebalo je da jedna satnija ustaša izi e iz garnizona i krene u napad na naše položaje kod Gomirja. Ako promijene pravac, nai i e na Drugi i Tre i bataljon. Mi smo se dobro maskirali u zasjedi i e-kamo. Za svaku sigurnost da nas ustaše ne zaka e s le a Pajo je poslao na vrh kote odjeljenje s teškim mitraljezom. Drugi teški mitraljez poslao je na vrh susjednog brda da bataljonu štiti odstupnicu, ukoliko se desi bilo što nepredvi eno. Izvršene su, dakle, sve pripreme za akciju. ekali smo i ve smo dva sata u zasjedi, ali se nitko živ nije pojavio. Patrola je zaustavila jednog seljaka koji je krenuo ka Svetom Petru i zadržala ga.

— Po i sa mnom, popet emo se na vrh kote da osmotrimo garnizon, re e mi Pajo. Krenuli smo kroz nisko grmlje, uskim puteljkom, i za nepuno pola sata bili smo na vrhu. Tu smo našli naše mitraljesko odjeljenje.

— Osmatrate li? Ima li šta, drugovi?

— Nema, družo komandante. Nitko nije izlazio ...

Osmatramo dvogledom selo. Sveti Petar je mirovao, poneki vojnik bi prošao cestom i to je bilo sve. Pajo je prostro svoj šinjel po zemlji i pozvao me da sjednem.

Sjedili smo i pri ali.

— Znaš, star sam ve . I umoran. Nisu više akcije za mene, morao bih se smiriti. Ali, vrag mi ne da mira. Nau io sam na borbu i ne mogu ...

Svakog asa bi ustajao i kroz dvogled osmatrao garnizon. Kao da je predosje ao da se nešto kre e i dešava, a on ne vidi. Sjeo je ponovo na šinjel. Pušili smo engleske »Viktori« cigarete.

— Sta zna i »Viktori«? — upitao je gledaju i u cigaretu. Nije bio strastan puša .

— Pobjeda...

— Ne pobje uje se s cigaretama. Eh, da imamo više oružja i snaga kako bi ova banda bila najurena iz Ogulina.

Odjednom, dotr i desetar. Teški mitraljez bio je posa en tako da može da tu e suprotnu stranu brda.

— Druže komandante, eno ih, idu ...

— Ma odakle, kad se iz garnizona ništa ne vidi? Sve je mirno! — sko io je Pajo.

— Tu su, pod brdom, lijepo ih vidimo ...

— Pajo je u dva skoka bio kod nišandžije. Istog trenutka, iz blizine kao neka uplašena ptica kad prhne iz grma, doletio je mitraljeski rafal. Ustaše su bile svega stotinjak metara daleko od vrha kote.

— Otvaraj vatru! — zaori se glas komandanta i teški mitraljez tromo zaštek e.

Ali, bilo je kasno. Ustaše su se razvile u strijelce i pojurile ka vrhu. Pajo je jedva stigao da naredi mitraljeskom odjeljenju da se povu e. Zatim je u trku nestao niz brdo, ka položaju bataljona. Nisam ga više vidio, uo sam samo njegov prodoran glas kako nare uje bataljonu da se hitno povla i. Tr ao sam za njim, kroz žbunje, prema zasjedama bataljona. Za sobom sam, sasvim blizu, uo glasove ustaša: »... hvataj žive, ne ubijaj! Napit emo se tvoje krvi!« U dugim skokovima grabio sam prema pruzi i cesti odlu an da se bacim u rijeku i zaplivam, ukoliko bih zakasnio da se povu em duž pruge, koja je bila uvu- ena u kameni usjek. To je bio dobar zaklon za povla enje, ukoliko dolje stignem prije ustaša.

Strepio sam da ne uhvate komandanta, iako sam znao da je nemogu e da im živ dopadne šaka. Bataljlon je uspio da se povu e i da otvori jaku bo nu vatru na ustaše koje su silazile niz kotu. Za uo se i naš drugi teški mitraljez, koji je sa susjedne kote branio odstupnicu. Ustaše su se razvile u strijelce

i skrenule s pravca, natrag uz brdo, da prihvate borbu i izbjegnu boju vatru. Tako sam se odjednom našao iza njihove linije. Osjećao sam da je još njihovo lijevo krilo slobodno, da se nisu razvili tako nisko, čak do rijeke Dobre. Iskoristio sam taj trenutak i u trku, stalno koristeći i mrtav ugao usjeka, po željezničkoj pruzi požurio prema željezničkoj stanici Ogulinski Hreljin. Stigao sam tamo upravo u trenutku kada se bataljon već u koloni povlačio ka Gomirju, ostavljajući i jake zaštitnice, koje su još vodile borbu. Uskoro ih više nismo čuli. Na čelu kolone opet je išao Pajo, neraspoložen i mrk. Kada me je ugledao, reče mi, podižu i ramena:

— Jesam li ti rekao da sam star. Nije više borba za mene ...

Upravo tog dana, kao i bezbroj puta ranije, vidio sam kako se dobar komandant snalazi u svakoj situaciji i kako komanduje i donosi odluke u pravo vrijeme. Neprijatelj ga nije iznenadio.

Svog komandanta brigada je ispratila dižući i oružje tri puta uvis, uz gromko: »Hura, hura, hura!«

Na odluku i vještinu već iskusnih boraca komandni kadar je mogao računati sigurno da će biti u svim akcijama. Brigada se čvrsto držala, oštrila je svoj sluh za borbu, postala snažna udarna jedinica. Branila je na širokom frontu kapiju slobodnog Gorskog kotara.

Bilo je i razlike među dobrim borcima. Bilo ih je posebno hrabrih i njih su isticali bataljonske naredbe i brigadni izvještaji koji su se čitali pred strojem. U više akcija istakao se jedan borac koji je prebjegao iz domobranskog puka u Ogulinu prije mjesec dana. Bio je jedan od hrabrijih boraca. Jurišao je, ne štedeći snage, uvijek je želio da bude u akcijama.

Jednom, pred samu ponoć, neko je pokucao na prozor kuće u kojoj je bio smješten Propagandni

odsjek brigade. Ustao sam i otvorio prozor. Kurir štaba rekao mi je tihim glasom:

— Zove te obavještajni oficir brigade da odmah do eš u štab ...

Obukao sam se i požurio prema velikoj zgradi župskog dvora kraj crkve, gdje se nalazio štab brigade. Kurir mi je donio i znakove raspoznavanja. Na posljednjem katu, ispod samog strmog krova, ugledao sam svjetlo u jednom prozoru. Znao sam odranije da je to soba obavještajnog oficira brigade Vinka Ožbolta.

Za stolom, u sobi osvijetljenoj petrolejkom, sjedio je obavještajac. Nije govorio ništa. Nasmijao se vide i moje za u eno lice. Na stolu su ležale dvije kape sa ustaškim kokardama, bluze i opasa i, tako er sa ustaškim znakovima na reverima, i dvije njema ke auto-matske puške.

— Stavi kapu na glavu, da vidim kako ti stoji...

Nisam ništa razumio. Šta mu pada na pamet! Da u ovo gluho doba pravi šale sa mnom? Ipak, nisam ništa pitao i stavio sam kapu na glavu. On je ustao i primakao svjetiljku bliže mom licu.

— Odli no, pravi si ustaša ... — re e i drugu kapu stavi sebi na glavu.

— Kako meni stoji?

— Pravi si kolja ...

Nasmijali smo se obojica.

— Idemo ve eras u akciju. Obuci ovo, samo brzo, moramo u odre eno vrijeme biti dolje na željezni - koj stanici. Dok sam se obla io, on je skidao svoju dolamu od engleskog štofa i užurbano navla io ustašku bluzu. Osje ao sam se nelagodno sa srebrnim amblemom u kome se isticalo slovo »U«.

— Treba provjeriti jednog borca. Pretpostavljam da ga ne poznaješ. Mene nikad nije vidio.

— Iz kojeg je bataljona?

— Drugog, prije mjesec dana je prebjegao k nama iz Ogulina. Odli no se pokazao u borbama i to mi je sumnjivo.

— S drugim bataljonom nisam ve dugo bio u akciji...

— Utoliko bolje. Dogovorio sam se sa komandantom bataljona da ga iza pono i pošalje u patrolu prema željezni koj stanici. Zarobit emo ih, oni moraju da budu ubije eni da su pali ustašama u ruke. I podvrgnut emo ga temeljitijem ispitivanju na licu mjesta. Ako popusti i progovori, uhapsit emo ga. Ako se bude dobro držao, dat emo obojici priliku da pobjegnu. Jesi li razumio?

Razumio sam. Jednu ljudsku savijest stavljamo na probu. Na malo surov na in. Ali, rat je. Duboko u sebi priželjkivao sam da taj dobar borac položi ispit. Možda je pošten, ali e iz straha što je pao živ neprijatelju u ruke ipak progovoriti. Možda su sumnje neopravdane. Jer, drugo je biti hrabar u borbi, a drugo u rukama neprijatelja. To je posebna vrsta hrabrosti. Taj mladi koga nisam poznao, nije bio ni skojevac, ni lan Partije.

— Ni u kom slu aju on ne smije da sazna tko smo ...

Ogrnusmo kabanice i s ustaškim kapama u džepu izi osmo u mrak. Naše straže su nas propustile. Sišli smo do stanice, koja je bila gotovo ni ija zemlja, ali pod našom kontrolom. Do nje su se esto zalijetale ustaške manje grupe. Bilo je dogovoreno da Drugi bataljon no as upozori svoju patrolu na mogu nost sukoba s neprijateljem. Pred samom stanicom skinuli smo šinjele, sakrili ih u grm i stavili ustaške kape. Ožbolt je razmišljao. Tražio je pogodno mjesto za zasjedu. Odlu io se za jedan napušten teretni vagon koji je usamljen stajao na stani nom kolosijeku. Ušli smo u njega i ekali.

Pazi, kada nai u, sko it emo na njih i razoružati ih. Ja u prvog, a ti drugog. Ako nai u zajedno, ja

u desnog, ti dohvati lijevog. Kada ih razoružamo, povest ćemo ih prema Ogulinu, do tunela.

ekli smo dugih petnaest minuta. A onda smo uli korake na šljunku. Zaustavimo dah. Koraci su se približavali. Uskoro ugledasmo dvije siluete kako idu prema vagonu, opreznim korakom sa puškama u rukama. Pretrnuh. Pomislio sam da su uli kakav šum u vagonu pa se sada oprezno prikradaju. Ako do e do puškaranja ... Ali neposredno pred vagonom oni staviše puške na ramena i laganim, još uvijek opreznim korakom, produžiše put ka vagonu. Ve im raspoznajemo lica. Idu jedan za drugim. Još nekoliko koraka...

Kada su stigli do samog vagona, obavještajac spretno sko i na prvog borca i obori ga svom težinom svog tijela na zemlju. Drugi je ustuknuo tako da nisam imao prilike da sko im na njega.

— Ruke uvis, položi oružje; — povikao sam iz sveg glasa, pružaju i cijev automata ka borcu.

Tog trenutka nisam znao šta da uradim ako ne poslušam. Da li da pucam, da ga ranim u ruku, onesposobim? Ali, tko može u takvim trenucima da ga a precizno? Na moju i njegovu sre u on je položio oružje. Opsovah mu »majku partizansku«. U me u vremenu Ožbolt je savladao onog drugog.

— Marš naprijed, ruke podignute iznad glave ...!

Kora aju pred nama željezni kim nasipom prema tunelu. Njihovi koraci tupo odjekuju u tišini po željezni kim pragovima. Ušli smo u tunel, obavještajac upali baterijsku lampu. Nastavili smo put, željeli smo da budu ubije eni da ih vodimo u Ogulin. Trebalo im je dati vremena da to shvate. Negdje u sredini tunela, koji je bio dug oko jedan kilometar, Ožbolt ih zaustavi pred jednim udubljenjem, gdje se obi no sklanjaju željezni ari kada ih vlak zatekne u tunelu. Ugurao ih je unutra i naredio im da sjednu. Zatim je jednom od njih primakao lampu do o iju.

Zarobljenik zažmuri. Bio je uznemiren. O ekivao je udarac.

— Kako se zove tvoja brigada? Iz kojeg si bataljona? Koliko ima partizana u Vrbovskom?... — pljuštala su pitanja obavještajca, uz obilate psovke.

— Govori, gdje su im položaji? Daj znakove raspoznavanja na no as?

— Ne znam ...

— Ne laži, u patroli si, a ne znaš znakove...

Šutio je, stisnutih usana, stalno o ekuju i udarac kundakom. Odjednom, kao da je nešto u njemu prekipjelo, raširenih o iju pogleda u »ustašu« i re e:

— Ubijte me, vi ste neprijatelji i ja ne u da govorim.

Ožbolt mu se unese u lice.

— Ja te poznajem. Ti si iz tre eg domobranskog puka. ubre, prebjegao si partizanima. Vodi ih za Ogulin, tamo e progovoriti...

Ponovo su bili pred nama. Vodili smo ih do izlaza iz tunela, stalno u pravcu Ogulina. Kada smo izišli iz tunela obavještajac mi dade znak. Pustili smo ih da odmaknu ispred nas. Usporavali smo korak. Onda stadosmo. Spuštam mašinku i tražim po džepu šibice, da pripalim gospodinu »satniku«. Nastojao sam da to uradim što sporije. Slušamo i dalje njihove korake po pragovima. Odjednom prvi koga je Ožbolt ispitivao naglo se okrene i kada je spazio da smo dosta udaljeni, ma ijim skokom, baci se niz nasip ka rijeci. Drugi za njim. uli smo i gledali kako se kotrljaju niz dosta visok nasip. Ožbolt pusti nekoliko rafala iz automata za njima, ali visoko, gotovo u nebo. Poletjeli su do rijeke i hrabro zagazili u njen brzak. Više ih nismo vidjeli.

Okrenuli smo se i kroz tunel se vratili do željez- ni ke stanice, do šinjela koje smo sakrili u žbunovima. Za as smo opet bili partizani, a meni se inilo da mi je sa le a spao težak kamen.

Vratili smo se u štab. Ožbolt je skinuo ustašku bluzu i ponovo obukao svoju dolamu sa inovima poru nika. I ja svoju. Pogledao sam s posebnom ljubavlju tu zlatnu traku što je sjala na rukavu. Kako je lijepo biti partizan!

Onaj borac je pobijedio i postao »ovjek više« u našim o ima.

— Sada sam bar siguran da se bori iz ubije enja, da je prešao k nama jer voli svoju zemlju, jer je shvatio na ijoj je strani pravda. Zao mi je, ali nemamo šta da pijemo. I ja bih se rado napio no as.

Izašao sam u no . I na putu razmišljao o ljudima, o njihovoj odanosti našoj borbi. A moglo se završiti l druga ije. O tome nisam htio da mislim.

Sutradan ujutro poslao je komandant Drugog bataljona pismenu poruku obavještajnom oficiru. Obojica su se vratila bez oružja i raportirala šta se desilo. Kažu: »Bili smo u rukama bandita, ali smo uspjeli da pobjegnemo. Ispitivali su nas u tunelu, psovali, ali nisu tukli. Htjeli smo da navalimo na njih goloruki, ali smo obojica mislili isto — bolje je sa ekati zgodnu priliku i pobje i. To smo i uradili«.

Nikada nisu doznali pravu istinu njihovog zarobljavanja. Nikada taj hrabri borac nije saznao da je bio stavljen na tako tešku životnu probu. Ostao je u brigadi do kraja rata i u svim borbama koje su još predstojale bio je uvijek jednako dobar i hrabar. Kada je, poslije pola godine, brigada stigla u osloboenu Pulu, me u postrojenim borcima koji su od komandanta divizije primali odlikovanje bio je i on. estitao sam mu, a on je bio ponosan sa Ordenom za hrabrost na prsima.

Krajem decembra zima je žestoko stegla. Ku e su se gubile u visokom snijegu, a mraz je ledio dah. Obu eni u nove uniforme spremnije smo do ekali zube hladno e. Kretanje po snijegu je bila uobi ajena vježba dok su jedinice mirovale, kao i patrolna i stra-

žarska služba. Prtiti stazu u dubokom snijegu i probijati se kroz šumu, silaziti po klizavim i zamrznutim stazama s minama na le ima — sve su to bile vještine koje je trebalo naučiti. Vježbe su se isplatile, čak su se pokazale kao neophodne za borbe koje nas očekuju. Znali smo da neprijatelj neće mirovati u zimovniku, a ponajmanje smo to mi željeli. Sveti Petar je bio esto uznemiravan, na kotama oko Gomirja naše su patrole imale gotovo svakodnevne susrete s manjim grupicama bandita koje su se zalijetale u sela.

Prema podacima koji su stigli u štab brigade iz Korduna, postojala je mogućnost da specijalizirani njemački odredi na smu kama izvrše iznenadne napade na naše jedinice. Dijelovi njemačke alpinske divizije bili su smješteni u Generalskom Stolu. I ranijih zima vršili su oni akcije za koje su bili specijalizirani. Zvali su se »trupovi«. Bile su to manje, automatskim oružjem i bombama naoružane i vrlo pokretne jedinice, koje su imale zadatak da u vrijeme kada se najmanje nadamo izvrše brze upade u pozadinu, ili napadaju štabove. Velika hladnoća je bila pogodno vrijeme za takve napade, pa je pojačana opreznost, naročito u prvim jutarnjim satima.

Dvadesetog decembra ujutro, u prvo svanuće, »trupovi« su uspjeli da neopaženi prođu u pored Stubice, gdje je kontrolu terena vršio Prvi bataljon. Tiho, na smu kama, prošli su kroz šumu. Još nije bilo potpuno svanulo, još se mrak s jutarnjim zimskim maglami vukao dolinom, kada su straže koje su davale prištapske jedinice otvorile vatru na prve smuare što su se spuštali sa brda prema crkvi. Borcima je dat detaljan opis kako oni izgledaju. Ipak, straže su bile iznenađene. U polumraku su primijetile kako se iz sniježne bjeline i magle izdižu neke prilike, ogrnute bijelim plaštovima. Na glavi su imali bijele šljemove, a na prsima automate i puškomitraljeze koje smo zvali »šarci«. Naizmjenično su pucali i silazili na smu kama.

Prije toga su vršene esto vježbe uzbune. No u, ili naj eš e u praskozorje, zapucale bi puške i mi smo ustajali, pakovali spremu i povla ili se po unaprijed planiranim pravcima. U prvi as ve ina je pomislila da se radi o vježbi. Ali, pucnjava je bila intenzivna. Straže su se brzo povukle i kada je udarna eta zauzela položaj na padini iznad crkve, njema ki smu ari su ve bili u neposrednoj blizini. Napad je bio ozbiljan. Ra unaju i da e nas zate i na spavanju, njema ki brzi odredi nadirali su u Vrbovsko iz nekoliko pravaca. Raspolagali su, o igledno, ta nim podacima o rasporedu i smještaju jedinica. Po ja ini napada koji su vršili prema crkvi, bilo je o igledno da im je glavni cilj bila zgrada župnog dvora gdje se nalazio štab brigade.

Povla ili smo se u trku, ostavljaju i ve e stvari koje se nisu mogle nositi. Ali bilo je mnogo arhiva i tehnike koje se nisu smjele ostaviti, pa smo bili prili no natovareni. Pod zaštitom prištapskih jedinica, povla ili smo se prema Srpskim Moravicama. Poslije pola sata borbe, bilo je jasno da se ne radi samo o upadanju »trupova« radi iznena enja. Istovremeno su bataljoni vodili borbu sa jakim snagama ustaša, koje su izašle iz Ogulina i sukobile se s našim snagama kod Gomirja. Prvi bataljon je brzo sišao ka Vrbovskom i izvršio jak bo ni napad na smu are, koje su malobrojni prištapski vodovi uspjeli da trenutno zaustave. Neki odredi smu ara uspjeli su da prodru u samo Vrbovsko, ali su zaustavljeni u donjem dijelu sela. Od željezne ke stanice tako er se ula pucnjava. Jedna ustaška kolona uspjela je da se probije do donjeg dijela sela. Napala je s le a jednu etu Tre eg bataljona i nanijela joj osjetne gubitke. Oko deset boraca bilo je ubijeno ili uhva eno. Cijela brigada je bila prinu ena da uz borbu odstupa ka kotama koje dominiraju Srpskim Moravicama.

Na širokom frontu iznad doline Dobre vodila se cijeli dan žestoka bitka po snijegu i velikoj hladno i

Neprijateljeve snage, iako brojano nadmoćne, razvodnile su se u nastupanju na razvučenom frontu naša četiri bataljona. Kada su osjetili da se povlaćimo, znali su da je to taktičko povlaćenje i da nam je namjera da ih uvučemo dublje u Gorski kotar. A tamo, u sadejstvu s drugim brigadama istarske divizije, da ih opkolimo i uništimo. Zaustavili smo se iznad Srpskih Moravica. Uznemireno stanovništvo pripremalo se na zbijeg, u strahu od nove neprijateljske ofanzive. Upregnute sanke sa zavežljajima i djecom povlaćile su se prema Skradu i Delnicama. Ali predveće se borba stišala i u toku noć i Gortanova brigada poćela je da nastupa natrag prema Vrbovskom.

U osvit slijedećeg dana bataljoni su već bili na svojim starim položajima oko Gomirja, Hambarišta i Stubice. Štab se vratio u Vrbovsko, gdje je neprijatelj na brzinu pohapsio nekoliko naših simpatizera, a ustaše su izvršile svoje podlo koljaćko dijelo nad četiri zarobljena borca. S presjećenim vratovima, bez odjeće, ostavili su ih na cesti u samom selu.

U Vrbovskom su s olakšanjem doćekali ponovo svoje Istrane. Svećano su sahranjeni borci koje su ustaše zvjerski ubile. Na pogrebu je komesar održao govor.

Neprijatelj nije postigao očekivani efekat svojim iznenadnim napadom. Nijednog trenutka nije bilo ni panike ni rasipanja jedinica. Jedinice su se kretale po ćano utvrćenom planu, a kadar u nižim jedinicama veoma je dobro vodio svoje borce. Bila je to neobićna ratna škola, novo iskustvo koje je koristilo u budućim pokretima i borbama te veoma duće i surove zime.

Vratili smo im gotovo na isti, ali mnogo efektniji način.

Dan uoći Boćića, na Badnje večer, ćetvrti i Treći bataljon dobili su naredjenje za pokret. Krenuli smo ka bunkerima kod Svetog Petra. Zajedno sa ćelnicima

kom štaba Kadakom i komandantom brigade Radom Mrvošem pošli su u napad i borci prate e ete. Išli smo uskom prtinom i sišli u dolinu Dobre. Nastavili smo željezni kom prugom do Gomirja gdje su nas sa ekali bataljoni.

Padao je gust snijeg, bijela zavjesa pahuljica spuštala se na tihi pejisaž utonuo u romanti nu bijelinu. Kretali smo se sporo. Najve e zanimanje boraca izazvalo je prisustvo protukolskog voda prate e ete. Oni su esto išli u akcije. Ovog puta pažnju je privuklo njihovo novo naoružanje. Iz Perjasice, zajedno sa novom odje om, prebacivano je i oružje: engleski puškomitraljezi »brenovi«, automatske puške, bešumne puške za izvi a e, nekoliko vrsti eksploziva i ru - nih bombi. Posebno dragocjeni su bili ru ni protukolski baca i s raketama, koje su imale vanredno snažno dejstvo. U uputstvima je stajalo da s lako mo probijaju oklope tenkova, ali da su i vrlo pogodni za razbijanje i likvidaciju neprijateljevih bunkera. »Probijaju betonski zid bunkera do 30 centimetara debljine«. Izgledali su vrlo nezgrapno. Jedna cijev od tankog lima, više nalik na žljeb sa krova ku e, i najjednostavniji ure aj za paljenje. U žljeb se polaže raketa i spaja sa ure ajem za aktiviranje, a cijev se polaže na metalne nožice, sli ne nožicama puškomitraljeza. Ga a se iz neposredne blizine, jer domet nije velik. To udovište je dobilo ime »Džon Bul«, jer je stiglo iz Engleske, a zvani no se zvalo PIAF.

Baca i su bili odre eni da » estitaju Boži « ustašama u bunkerima, koji su bili raspore eni pored crkve i groblja, a iznad mosta na rijeci Dobri u selu Sveti Petar, u neposrednoj blizini Ogulina. estitka je istovremeno bila i prvo isprobavanje novog oružja, o kojem neprijatelj još nije imao ni mogu nosti ni vremena da bilo što sazna. Sada je bila prilika da osjeti njegovu mo . Pretpostavljali smo da ustaše slave vjerski praznik, da e im pažnja u bunkerima popustiti.

Mineri su bili ogrnuti bijelim plaštevima od padobranske svile.

Snijeg je nemilice padao. Vidljivost je bila mala, pokret ne ujan, gotovo bežuman. Kolona kao da je klizila kroz prostor, niski oblaci stopili su se sa zemljom. Vrijeme za napad je bilo idealno. Kod napuštene željezničke postaje u selu Ogulinski Hreljin smjestio se sanitet, a dvije bataljonske kolone odvojile su se ulijevo, penju i se na kotu koja nam je iz ranijih napada već bila dobro poznata.

Mala grupa nišandžija s raketama i puškomitraljezima nastavila je put željeznicom prugom. Vodio ih je Josip Kadak, na čelo štaba brigade, rodom Ogulinac, koji je teren u tanjine poznao. Posadu u bunkerima sačinjavale su ustaše 33. bojne zloglasnog Brace Tomljenovića.

— Po i sa nama! — reče mi Pepi.

Hrabrost Josipa Kadaka bila mi je poznata iz ranijih akcija. Bili smo dobri prijatelji, proveli smo mnoge dane zajedno. Pratio sam ga u mnogim napadima, a on je uvijek bio zadovoljan kada smo bili zajedno. Za vrijeme dugih noćnih marša prišli bismo o danima koji dolaze, o slobodnom životu kada se vratimo u gradove. U napadima je uvijek bio sa borcima, hrabro je sprovodio sve planove, dobro je komandovao, ali je bio individualist po prirodi, najviše je volio da sprovodi one akcije koje su dozvoljavale li mu inicijativu i s manjom grupom odabranih boraca. Jednom je, presvučen u civilno odijelo, ali naoružan, pošao u Ogulin da izvrši neke poslove. Probio se do centra grada i tamo ubio dva agenta. Prepoznali su ga i napravili pravu hajku, ali nisu uspjeli da ga uhvate. Poslije toga je ustaška policija u Ogulinu raspisala potjernicu za Josipom Kadakom Pepijem, uz debelu nagradu onome ko ga uhvati živog ili mrtvog. Poznao je dobro sve tajne puteve za izlazak iz žičanog uvanog garnizona i sretno se vratio u brigadu.

Sada je vodio grupu nišandžija na bunkere i bilo mu je posebno stalo da ustaše saznaju ko im dolazi u posjet. Kao i uvijek, nisam mogao da odbijem Pepijevu želju da po em s njim.

— Kada se takve stvari događaju, vrijedi biti blizu...

Pridružio nam se i komesar brigade Radoslav Kosanovi Braco. Išli smo tiho, izmeđ u pruge i brda, zaštićeni nasipom. Prtili smo visok snijeg i ostavljali za sobom usku stazu. Već je pao mrak i snijeg je prestao da pada. Magla se nešto podigla i sniježni pejzaž je po ivao u savršenoj tišini zimske večeri. Vidljivost se osjetno poboljšala, a to nam nije išlo u prilog. Minereri su morali da se privuku u neposrednu blizinu bunkera koji smo odabrali za napad.

Pepi je podigao ruku i zaustavio malu kolonu. Prikupili smo se i pogledali na snijeg, uz nasip, koji je bio vrlo pogodan za skriveno i blisko osmatranje. Oko stotinu metara ispred nas bio je bunker, gotovo zatrpan snijegom. U krugu od oko deset metara oko bunkera raspoznavala se bodljikava žica, koja je opasivala cijelo to malo uzvišenje.

— Dovoljno blizu da se gađaju. Oprezno prilazite žici, moguće je da su ispred njih minska polja.

Komandir pratećete predvodio je četoricu nišandžija. Dvojica su nosili »Džon Bula«, a dvojica mine. Tiho i hitro prebacivali su se preko nasipa i pokušali da pužu kroz snijeg prema žici anoj prepreci. Na nasip smo postavili puškomitraljez »šarac«, koji je obezbjeđivao njihovo kretanje. Puškomitraljezac je »držao na nišanu« bunker, spreman da otvori vatru ako bilo šta u bunkeru primijete. Mi ostali smo držali bombe, spremni da izdamo ukoliko budu otkriveni.

U bunkeru je gorjelo svjetlo. Čuli su se glasovi, neka pjesma i žagor. Vjerojatno su ustaše proslavljale Badnje večeri. Dok smo napeto i bez daha pratili kako se pet boraca, puzeći i kroz snijeg, lagano pri-

mi u bunkeru, sa zadnje strane iza e stražar. Istog trenutka naša mala hrabra grupa legla je u snijeg. Bili su pokriveni bijelim plaštovima i kao da su se odjednom pretvorili u sniježne gomilice. Stopili su se sa brisanim prostorom ispred bunkera i ostali nepomi ni i nevidljivi. Pjesma se dobro ula. Stražar je obišao teren, osmotrio oko sebe i ponovo nestao kroz zadnji ulaz u bunker. Sniježne gomilice su se ponovo pokrenule. Ve su prišli do ži ane ograde, ali stražar ponovo iza e. Pjesma u bunkeru prestade i u ini nam se da osluškuju. U tišini, koja je stezala grlo, stražar u ini nekoliko koraka prema žici, pra en nišanom puškomitraljeza sa nasipa. Na elnik štaba stavi ruku na puškomitraljesca. Nije smio da puca dok ne dobije znak, dok ne osjeti da mu je Pepi stisnuo rame. Nije htio da otvori vatru, bio je to samo potez krajnje nužde, tek ako ih otkriju. Ali, pažnja ustaša izgleda da nije bila naro ito oštra. Stražar se okrenuo i nestao iza bunkera. U inilo nam se da nije izišao da bi osmatrao, jednostavno je poželio da se nadiše zimskog zraka. I pjesma ponovo dopre do nas.

Sada je vrijeme, samo brzo i odlu no! — šaptao je Pepi stežu i pesnice.

Iza nasipa nismo mogli da osmatramo, vidljivost je bila slaba. Dopuzali smo do same pruge i postavili puškomitraljez ispred nasipa. Netremice smo gledali u borce i ispred sebe. Pomo nik je dodao nišandžiji minu. On je dohvati sa obje ruke i brzo postavi u žljeb. Prije no što je nanišanio, baci brz pogled na drugog nišandžiju. I on je bio spreman. Nisu ekali komandu, žurilo im se. Uz šištanje, ali bez detonacije, dvije mine poletješe istovremeno ka bunkeru. Lijepo smo vidjeli kako za sobom ostavljaju svijetle i trag. Ga ali su savršeno. Kao da traže najbolji put, jedna je udarila o zid bunkera, dok je druga uletjela u otvor. Sve se odigralo isuviše brzo da bismo mogli zapaziti šta se tog trenutka odigravalo u bunkeru. Prvo smo ugledali jak bljesak. Plamen ljubi asto-

crvene boje zahvatio je bunker i uz dvije snažne eksplozije podigao ga u zrak. Komadi kamenja letjeli su preko naših glava i udarali u brdo, bunker se rascvjetao. Poslije eksplozije nastala je trenutna tišina. Nije se čuo nijedan ljudski glas. Taj trenutak tišine udarna grupa je iskoristila da se u trku povuče iza nasipa i tamo razvije u strijelce.

— U bunkeru nema preživjelih — reče glasno i oduševljeno Pepi.

Ali vremena za oduševljenje nije bilo. Iz dva bunkera, što su nešto dalje od nas uvala most, počela je da sijeva jaka mitraljeska vatra ka nasipu. Otkrili su naš položaj. »Šarac« je otvorio vatru sa nasipa, a mi smo se brzo povlačili. Iznad nas, sa bataljonskog položaja na koti, počela se takoer jaka mitraljeska vatra. Zimskom noćju i prolamao se eho rata. Nekoliko potmulih tutnjeva iz samog grada najavilo je dolazak topovskih granata. Neprijateljeva artiljerija je imala spremne topove. Uopće nisu nišani, nišanske sprave bile su unaprijed fiksirane na kotu iznad Svetog Petra i svaki put kada bi otpočeo naš napad na bunkere, oni su djelovali naslijepo, unaprijed određenim putanjama zrna. Oko nas se čulo zujanje, granate su se zarivale u snijeg i dizale zemlju u zrak. Bataljoni su se povlačili ili, zaštitnice su sprečavale ustašama izlazak iz bunkera.

Prema ranijim obavještenjima, u svakom od tri velika bunkera što su uvala prilaze Ogulinu od našeg pravca, bila je posada od dvadeset vojnika. Toliko manje ih ima — ostali su u razrušenom bunkeru.

— Letio je uvis kao igračka. »Džon Bul« ima snažnu pesnicu, treba ga što više koristiti...

— Sada će i oni biti oprezniji. Osjetili su udarnu moć novog oružja i pripremit će se bolje za odbranu.

— Dosad su se osjećali sigurni u bunkerima. Sada više neće...

Na povratku se vodio živ razgovor. Vra ali smo se sa jedne uspješne akcije, koja je prošla bez naših gubitaka. ak nitko nije bio ni ranjen.

Vra ali smo se po ve utrtim sniježnim stazama. Iako gladni i umorni, kora ali smo bodro, veseli i puni samopouzdanja. Dvije snažne eksplozije odjeknule su u nama kao vjesnici boljih dana koji nailaze. »Džon Bul« je postigao snažan efekat na obje strane fronta. Kod neprijatelja nesigurnost, kod nas samopouzdanje i vjera u vlastite snage. Iza pono i smo ve bili u Vrbovskom. U štabu je komandant otvorio flašu vina. Pili smo u ast engleskih žljebova i za našu kona nu pobjedu.

U toku januara i februara brigada je izvršila još nekoliko ve ih napada na garnizon Sveti Petar i nanosila neprijatelju gubitke. Držali smo ih vrsto u žicama. Za dva mjeseca ustaše i legionari nisu nijednom izašli iz garnizona i pokušali da prodru dublje u naše položaje. Vrata slobodnog teritorija Gorskog kotara bila su cijelu zimu uspješno branjena.

U februaru mjesecu majora Radu Mrvoša, koji je vršio dužnost komandanta brigade, zamijenio je novi komandant Petar Vuki evi . Zamjenika komandanta brigade Ivana Brozinu Slovana, koji je otišao na novu dužnost u Tre u brigadu, zamijenio je major Ante Mili . Ali, sudbina nije htjela da novog komandanta imamo duže vremena u svojoj sredini. Kada smo krenuli na jednu od uobi ajenih akcija napada prema Ogulinu, štab brigade je sa prate im jedinicama išao u pravcu Gomirja da se tamo sastane s prikupljenim jedinicama Drugog i Tre eg bataljona. U naredbi štaba vrijeme napada je bilo odre eno za 23 asa.

Na jednom proplanku kolona je zastala da se odmori. Posjedali smo na oborene jele i pri ali. Poslije petnaestak minuta, komandant je prvi ustao i dao nare enje za pokret. Ustajali smo i uzimali oružje.

Jedan od drugova dohvatio je rukom svoj automat, koji nije bio zakopan. Tog trenutka okida na automatu zakačila je granica oborenog debla na kome smo sjedili i kratak rafal iz automata pogodio je komandanta Peru Vukićevića. Zadobio je teške rane i hitno je prebačen u pozadinu. U bolnici su sve učinili da ga spasu, ali je ubrzo podlegao ranama. Tako je brigada, nesretnim slučajem, ostala bez svog komandanta u trenutku kada je sa njom krenuo u prvu akciju.

Poginulog prvoborca i komandanta kapetana Vukićevića zamijenio je načelnik brigade novi komandant kapetan Dušan Milanović Duka.

Zima je još bila u punom jeku. Tri brigade istarske divizije vršile su neprekidne akcije na širokom prostoru od Bele krajine do Korduna, do Like i na prilazima jadranske obale. Centralni dio tog fronta, koji nije imao karakter stalne borbene linije i koji se mijenjao zavisno od situacije i karaktera operacija, zauzimala je Gortanova brigada. Štab se već četiri mjeseca nalazio u Vrbovskom, a u selima oko njega borci bataljona postali su toliko bliski narodu da su ih smatrali svojim. Davali su sve što su mogli, odvajali od svojih oskudnih zimskih rezervi kumpira, da bi se brigada prehranila. Ali što je više odmicala, to je sve teže bilo snabdijevati oko hiljadu ljudi na malom prostoru. Nitko nije gladovao, ali obroci su bili oskudni i s nedovoljno kalorija. Napori veliki.

O tome je ušla i Istra, koja je živjela sa svojom brigadom i divizijom. Po selima su stigla pisma, pošta je redovno stizala kuririma, a »Glas Istre«, koji je bio već rasprostranjen i rado čitan list, donosio je dopise iz brigade i detaljno opisivao život i borbe u Gorskom kotaru. Mi nismo znali da se u to vrijeme sprovodila u Istri velika akcija prikupljanja hrane za diviziju. I dalje su na Planiku i na Krasu postojali prihvatni punktovi, odakle su u nekoliko navrata kre-

nule kolone sa prikupljenom stokom za Gorski kotar. Istarski seljak se, tužna srca, ali odlučno, opraštao od svojih volova-hranitelja i jedinih pomaga a u teškim ratnim vremenima.

Ušao je u malu štalicu iza kuće i stao pred krupnim bijelim volom koji je podigao glavu prema gospodaru, oćekujući i da ga izvede, kao i svakog jutra, na oranje, ili upregne u kola da dovuku što god sa polja.

Ali Boškarino je krenuo na dug put, oko dvadeset Boškarina pošlo je borbenim stazama za brigadom. Vodili su ih omladinci i omladinke, natovareni brašnom, maš u, nešto pršuta, malo pšenice. Obezbjivali su ih naoružani kuriri. Sa njima je išlo nekoliko desetina omladinaca koji će ostati u brigadi kao njihovi novi borci. Ko zna kuda su sve išli, kako i koliko puta su noć u prelazili prugu i cestu, hvatali se šume i po dubokom snijegu prtili staze. To ne znamo. Ali, jednog je jutra u Vrbovskom iz magle izronila krupna glava Boškarina. Nastala je prava uzbuna. Stražari su ih prvi zapazili i vijest se brzo raširila. Istrali smo na ulicu. Volovi, izgladnjeli i omršavjeli dovukli su se do esme pred crkvom, lizali led i pili vodu. A mi smo ih gledali kao nešto najdraže na svijetu. Donijeli su sa sobom djelić sunčane Istre, miris onih malih polja na kojima su orali zemlju, sliku bijelih cesta po kojima su vukli kola.

Omladinci i omladinke pozdravljali su se s borcima i skidali s umornih ramena vreće i torbe. Brzo su zaboravili na umor. Razvilo se kolo i veselje je trajalo sve do podne.

Bili su to zvjezdani trenuci u životu brigade. Omladinke i kuriri su se vratili u Istru s pismima i porukama, s prijavama o brigadi koje je Istra jedva doćekala. Ali, najmilija poruka bila je sažeta u samo jednoj rečenici: » ekajte nas, uskoro ćemo doći!«

Sa prvim proljetnim danima, negdje krajem marta, do nas su dopirale vijesti o velikim operaci-

jama koje su naše armije vodile na frontovima širom cijele zemlje. Taj pobjednički val približavao se sve više zapadnim granicama Jugoslavije. Mi smo ga otkivali s nestrašnim. Željeli smo što prije da mu se pridružimo i s drugim divizijama nastavimo pobjedonosni pokret za oslobodjenje Istre i Slovena kog primorja, Trsta, Pule i Rijeke, Pazina i stotine sela i zaselaka koji su nas otkivali.

Uskoro smo u daljini čuli artiljerijske plotune. Pobjeda je već stizala i mi smo bili spremni da joj poemo u susret.

PONOVO U ISTRI

Nelo Miloti na elu kolone — U sastavu etvrte armije — Žestoke borbe kod Lokava — Minobaca ka granata u kazanu — Ponovni susret sa U kom — Komesar bataljona — njema ki zarobljenik — Pregovori sa njema kom komandom u Pazinu — Posljednja bitka i posljednja žrtva brigade u oslobo enoj Puli

U Gorskom kotaru slutili smo dolazak odlu u ju ih dana pred kraj rata. Grmljavina topova bila je sve ja a. etvrta armija je bila na vratima Gorskog kotara. Dalmacijom i Likom se razgarala velika ofanziva.

Snijeg je kopnio, južni vjetrovi su donosili oblake i kišu s mora, a mi smo se radovali tim oblacima i magli, jer su donosili topao dah s juga i u nepovrat odnosili snijeg i zimu. Mjesecima nismo vidjeli kopna. Potoci su bu no nosili bistre vode u dolinu Dobre, sa svih strana je curilo, na krovovima su sinuli crveni crepovi. A prvi cvjetovi kukuruza stidljivo su provirivali svojim ljupkim glavama kroz bijele krpe sniježnih ostataka. U zraku se osje alo prolje e.

Došao je i željno o ekivani april. Prvih dana neprijatelj je u ogulinskom garnizonu vršio pripreme za pokret. Ustaše, domobrani, legionari, zajedno s Nijemcima, povukli su se iz grada na okolna brda. Plašili su se bombardovanja. Brigada je odmah izašla i zaposjela položaje bliže Ogulina. Neprestano smo napadali još uvijek brojno nadmo nijeg neprijatelja, uznemiravali njegove pokrete i neprekidno mu nanosili gubitke.

Osmog aprila je izdato naređenje za pokret. Pravač kretanja je bio Jasenak, preko Musulinskog Potoka, a odatle prema Mrkoplju. Zaobilaznim maršem oko Ogulina, preko planine Klek, po eo je naš povratak. Tri bataljona formirala su dugu kolonu koja se sastala iza Gomirja. Na tom starom i veđo dobro poznatom položaju ostao je jedino četvrti talijanski bataljon. Napuštali smo Vrbovsko posle pet mjeseci boravka u tom selu, koje je Istranima srda no pružilo smještaj, svu svoju hranu i mnoge tople rije i saosje anja i solidarnosti. Kada smo odlazili, na pragovima kuća, po prozorima, na ulici, okupljali su se stanovnici, mahali zastavama i sa suzama u oćima opraćali se od brigade koja ih je tako hrabro i odlučno uvala i tako im olakšala život i skratila duge asove okupacije i grubosti surovog neprijatelja. Išli smo, u četvororedovima, vojni kim korakom. Na elu brigade, uz brigadnu zastavu, koraćao je Nelo Miloti sa svojom harmonikom. Narod je mahao, žene su skidale marame sa glava i, sa djecom u narućju, istravale pred kuće da se rukuju, da još jednom polože ruku na ramena ovih hrabrih mladića.

»Sretan vam put« ... »Živjeli naši Istrani, naši borci...«

Mi smo išli i slijedili ritam Nelove harmonike. Pjevali smo i kolona se njihala... »U borbu sad mi krećemo, u borbu protiv dušmana, mi sinovi smo Istre, al, roblje više nismo ...«

Tek što smo zamakli na strme staze i stigli u selo Musulinski Potok, četvrti bataljon, koji je ostao u Gomirju, krenuo je u napad na Ogulin. Sa suprotne strane jedinice Trinaeste divizije već su ulazile u grad. Nekoliko zatvorenika uspjelo je da pobjegne iz grada. Donijeli su vijesti da se ustaše spremaju da pobjegnu i da bez borbe prepuste Ogulin. Bataljon je požurio prema kotama koje sa sjevera okružuju grad. Bilo je najvjerojatnije da će ustaše pokušati bijeg u tom pravcu. I nije se prevario. Usiljenim maršem

prebacili smo se do sjevernih kota i zatekli smo za-
elje neprijateljevih snaga. Glavnina je ve uspjela da
se dokopa šume i pobjegne. Ali, nije stigla daleko.
Do ekale su je i razbile slovena ke brigade. U poslje-
dnjoj borbi pred Ogulinom pao je i komesar bataljona
ordano Paljaga.

Bataljon »Pino Budi in« sišao je posle borbe sa
brda u Ogulin. Ulice su bile prazne. Na zidovima ku a
itali su crna slova »Smrt partizanima« ... U gradu,
koji je neprijatelj tek napustio, bilo je mnogo posla.
Pretraživane su ku e i hvatani neprijatelji koji su se
skrivali u podrumima, prikupljano je oružje i muni-
cija, prevožen ratni plijen u skladišta. Ttalijanski
borci, koji su se pet mjeseci borili na prilazima ovog
grada, slavili su te ve eri desetog aprila, zajedno sa
borcima Trinaeste i gra anima, oslobo enje Ogulina.

Slijede eg dana bataljon je ve stigao brigadu
koja je zastala u selu Sunger, pred Lokvama.

Pokret prema Mrkoplju bio je jedan od najrados-
nijih koje je brigada imala na svom dugom borbe-
nom putu. Išli smo cestom, što je bilo neobi no.
Putem smo se sklanjali kamionima i vozilima etvrte
armije, sretali druge jedinice koje su išle na položaje.
Kolone sanitetskih automobila, pokretne bolnice, in-
tendanture sa vre ama brašna i hranom, pokretne
kuhinje. Osje ali smo da smo od danas dio jedne
mo ne i dobro naoružane armije. Negdje iza Jasenka
sreli smo i prve tenkove, oklopna kola i artiljerijske
divizione. Drugog dana marša, oko podne, zastali smo
u jednom selu i primili obilat ru ak. Pune porcije
tople kaše s mesom i svaki borac po pola vojni kog
kruha. Osje ali smo se kao da smo pošli nekome u
goste. Nismo se sasvim lako i brzo saživljavali s
injenicom da smo, poslije dugih godina partizanskog
ratovanja i samostalnih akcija, uklju eni u sastav
etvrte armije, krenuli ka zapadnim granicama Ju-
goslavije da izvršimo jedan od najsvetijih zadataka
u dugoj etverogodišnjoj oslobodila koj borbi — da

poslije vjekovnog robovanja tu inu, oslobodimo Istru i Slovena ko primorje i narodu tih krajeva koji se i sam bori, omogu imo ostvarenje vjekovnog sna o priklju enju matici zemlji.

Naši su marševi bili dugi i naporni. Ali, nismo bili sami. Šume su bile pune boraca, komunikacije u našim rukama. Iza nas je stajala ve organizirana ogromna pozadina od dvije tre ine jugoslovenske teritorije. A pred nama je bio neprijatelj koji se još uporno branio. Nijemci su isturili jake jake snage prema Gorskom kotaru da bi olakšali pritisak ofanzive na Rijeku. Zaposjeli su dominantne kote oko Lokava i zadatak Gortanove brigade bio je da ih otjera iz Lokava i postisne prema moru. Na našem desnom krilu u rejonu abra i Gerove nastupale su Druga i Tre a istarska brigada i dijelovi Trinaeste divizije. Uz moršku obalu žurile su ka Rijeci Deveta dalmatinska, Devetnaesta i Dvadeset šesta divizija.

Tako je po ela velika ofanziva na zapad.

Štab brigade smjestio se u selu Sungar kraj Mrkoplja, zajedno s Prvim i Tre im bataljonom. Drugi se zaustavio u selu Brestova Draga, kuda je nešto kasnije stigao i etvrti bataljon. Izvršeno je nasilno izvi anje. Prema prikupljenim podacima neprijatelj se u toku no i ukopao i utvrdio na jedanaest kota oko Lokava. Dvanaestog aprila u zoru sva etiri bataljona krenula su u napad. Borci su u strelja kom stroju prišli do samog podnožja lanca brežuljaka, pokrivenih gustom bukovom šumom, koja je ve prolistala blijedozelenim prolje em. I tu se zaustavila da, prije juriša, sa eka artiljerijsku pripremu. im je svanulo, artiljerijski divizion 43. divizije po eo je sa bombardiranjem kota. Slušali smo kako preko naših glava prelije u granate i uz tresak lome šumu na brdima. itav sat je trajala jaka vatra iz brdskih topova.

im se stišala vatra iz topova i teških baca a, bataljoni su krenuli na juriš. Pod samim vrhovima

kota naišli su na jaku mitraljesku vatru. Neprijatelj je bio odba en s tri kote, a na ostalima je uspio da se održi.

Ostali smo u neposrednoj blizini. Nijemci su uzvra ali granate iz Lokava i baca ima sa svojih utvr enih položaja. Pod kišom gelera i metaka iz pozadine su dovla eni kazani sa hranom, a obroci su nošeni do same vatrene linije. Neposredno iza položaja etvrtog bataljona desio se jedan neobi an slučaj. Dok je kuhar iz velikog kazana presipao hranu u manje transportne kazane, jedna minobaca ka granata pala je u vru u kašu i eksplodirala. Kuvar se snašao — blagovremeno je osjetio opasnost — legao je i tako spasao život. Kazan je eksplodirao, ali niko nije bio povrije en.

Oko petnaest sati komandant brigade je izdao nare enje za ponovan juriš. Poslije pola sata jake artiljerijske vatre, nastalo je kratko zatišje. Stajali smo na malom sedlu, odakle je štab rukovodio borbom. Komesar brigade Braco naredio mi je da po em do položaja Prvog bataljona koji se spremao na juriš, sa zadatkom da po tre i put pokuša zauzeti kotu 982. Bila je to jedna od najve ih kota, istovremeno i ključ za držanje Lokava i komunikacije. Nalazila se iznad same željezni ke stanice. Pošao sam žurnim korakom rubom šume. Vladala je ona zloslutna tišina koja je ozna avala predah izme u dvije bitke. Stigao sam do bataljona i javio se komandantu. On mi vrsto steže ruku.

Borci su u leže em položaju primali dopunu municije i pregledavali ispravnost oružja. Topovske granate prestale su da padaju. Vrh kote nismo vidjeli, jer je šuma ve prolistala. Svaki od boraca u mislima je odre ivao put kojim e jurišati. Najkra i put do vrha.

Minute su prolazile, komanda za juriš još nije data.

Odjednom se s lijeve strane, od pravca Lokava, za u vika i zvuk trube. Borci se iznenađeno okrenuše — prvi put smo čuli trubu!

— To talijanski bataljon juriša — šapnuh komandantu Prvog.

Galama je bila tolika da nam se u ušima činilo kao da nam se u ušima jurišaju. Ali vremena za razmišljanje nije bilo. Ustao je komandant bataljona i prvi potražio uz brdo komanduju i: »Jur-i-i-iš!«. Borci su brzo ustali i pojurili kroz šumu što su brže mogli ka vrhu. Put nije bio dug, oko dvije stotine metara, ali je trebalo savladati jaku vatru. Rafali su vezli, ali su se borci vješto precacivali od stabla do stabla i stigli pod sama utvrđenja. Iz rovova su poletjele ručne bombe. Juriš je malo zastao, bio je pokoleban bombama. Pali su i prvi borci, ranjene su izvlačene ili niz padinu.

Prve eksplozije naših bombi ušutkale su jedno mitraljesko gnjezdo na samom vrhu. Tada je naglo borba prestala. Prošlo je nekoliko minuta čekanja u zaklonu. Nismo znali da li je varka, da li čekaju da im priđe još bliže, ili se povlače. Nekoliko boraca pretrpeli su brisani prostor i uskočili u neprijateljev rov. Zatim nam dadoše znak rukom da priđu. U rovovima bilo je mnogo mrtvih. Vrh kote bio je izrovan kraterima topovskih granata i efekat artiljerijske pripreme bio je očigledan. Preostala mitraljeska gnjezda su davala posljednji otpor, ali su ih ručne bombe iz neposredne blizine likvidirale. Istrani su se povlačili ili po rovovima, prebrojavali mrtve. Pored njemačkih vojnika bilo je i talijanskih fašista, ostataka zloglasnih crnih košulja iz bataljona »Mussolini«. Oni su zajedno sa Nijemcima ostavili svoje kosti na koti 982. Poslije trećeg juriša kota je bila konačno u našim rukama.

Pokupili smo zaplijenjeno oružje i municiju, a ostavili petnaest leševa u njemačkim i crnokošuljaškim uniformama.

Kada je pao mrak vratio sam se sa bataljonom u Sunger. Brigada je zauzela položaj na Brestovoj Glavi i oko Sungera da bi spriječila noćni prodor neprijatelja iz pravca Lokva. Bio je to dan teških borbi. Bilans od preko stotinu ranjenih i 67 mrtvih neprijateljevih vojnika bio je povoljan. Osim toga, svih jedanaest kota bilo je u našim rukama. Naši gubici su iznosili pet mrtvih i osamnaest ranjenih.

Negdje pred zoru naredjen je pokret prema Crnom Lugu. Prolazili smo u dugoj brigadnoj koloni kroz Lokve u koje su se smjestile jedinice Primoraca i Gorana, u njihovom sastavu od njenog osnivanja bilo i mnogo Istrana. Srdačno smo se sa njima pozdravili. Borci Trinaeste su nam odali priznanje za žestoke borbe i osvajanje brdskog lanca iznad Lokava, što im je omogućilo da bez veće muke uđu u Lokve. Borbe iznad Lokava ostale su nam u dubokoj uspomeni kao jedne od najžešćih koje je brigada vodila u Gorskom kotaru.

Veliki pobjedonosni marš u ofanzivi za Istru nastavio se nesmanjenim tempom. Naše mjesto preuzela je Prva brigada Trinaeste, a mi smo usiljenim pokretom preko Crnog Luga krenuli za Mrzle Vodice, gdje je oko 200 Nijemaca kontroliralo glavnu komunikaciju Gornje Jelenje — Mrzla Vodica — Lokve. Borbe su vođene cijeli dan, 17. aprila, a kasno po podne natjerali smo neprijatelja u bijeg i izbili na planinsko selo kod Gornjeg Jelenja. Našoj radosti nije bilo kraja. Poslije pola godine ponovo smo ugledali ponovo i Kvarnerski zaliv, obrise Rijeke, a pozadi, u svjetlosti zalaze i sunca, Uku. Borci su bacali kape, rafali iz automata i pucnjevi pušaka parali su vedro proljetno nebo. Iz Rijeke su se dizali visoki stupovi crnog dima. Ule su se jake eksplozije. Opkoljen u gradu neprijatelj je dizao u zrak lučnu postrojenja. U klopci je i sada ruši. Ali neka ruši, gradit ćemo, ima mnogo ruku i beskrajno mnogo

volje da na ruševinama starog gradimo novo, ljepše i pravednije društvo.

Ponovni susret sa morem i U kom, snaga kojom smo razbijali sve pred sobom i sigurnost u blisku pobjedu, dali su borcima takav elan da su prosto letjeli naprijed. Događaji su tekli brzo. Svakog dana savladavali smo velika rastojanja u napornom maršu i neprekidnim borbama. Poslije zauzimanja Gornjeg Jelenja i Kamenjaka, zajedno s dijelovima Trinaeste divizije, brigada je dobila naređenje da krene preko Platka na liniju Gumanac — Željezna vrata, gdje smo 18. aprila ujutro izbili na nove položaje. Vratili smo se na poznati teren, na kojem smo prošle jeseni preživljavali teške dane ofanzive. Pred nama je bila Klana, onaj tvrd orah koji sa slabim snagama nismo mogli da likvidiramo prije pola godine. Borba za Klanu bila je žestoka, ali ovog puta otpor Nijemaca je bio savladan. Brigada je uzela u eš e u osvajanju Klane samo u prvoj fazi. Zadovoljstvo da u e u to utvrđeno mjesto pripala je Trinaestoj, jer su naši bataljoni pred kraj bitke bili izvučeni i prebačeni prema Ilirskoj Bistrici i Mašunu, gdje je neprijatelj vrsto držao komunikacije da bi obezbijedio izvlačenje svojih jedinica iz Klane i Gorskog kotara.

Na maršu kroz šume prema Gumancu sretali smo veliki broj vozila četvrte armije. Motorizirane kolone probijale su se po teškom terenu da bi dovršile opkoljavanje neprijateljevog garnizona na Rijeci i udarile sa zapadne strane na grad. Iza nas je grmjelo i mi smo se sklonili sa uskog puta u jarak, da bi propustili nekoliko velikih tenkova. Bio je poseban doživljaj gledati tenkove engleske proizvodnje, s petokrakom na oklopu, i partizane u kupoli opremljene šljemovima. Na svakom tenku pisalo je »Naprijed u Istru na Trst!«, ili »Za slobodu Istre«. Protutnjali su pored nas, išli su »naprijed u Istru« kao i mi, pješaci i partizani, koji još nisu navikli na takvu sliku. Vjerojatno smo bili jedna od posljednjih jedinica naše

armije, koja je do pred sam kraj rata živjela sasvim partizanski, vodila gerilske borbe bez sadejstva ve ih jedinica, pogotovu ne motoriziranih i oklopnih.

U bitkama na Gumancu talijanski bataljon je došao iznenada u poziciju koja je mogla za nas da bude i fatalna. Poslije jakih napada borci etvrtog uzeli su dvije kote koje dominiraju nad cestom Ilirska Bistrica — Žabice. Neprijatelj je uporno nastojao da ih zadrži. U nekoliko juriša pokušavao je da zauzme osvojene kote, ali je svaki put bio odbijen. Na osvojenim kotama bataljon je proveo no . Umorni i pri kraju snaga borci su pali u dubok san, obezbije eni stražama i jakim patrolama koje su no u izlazile do same ceste. U samu zoru komandir prve ete probudio se i u neposrednoj blizini je primijetio njema ke vojnike kako utvr uju položaje. Bilo mu je odmah jasno da se obje ete, koje su zauzele kote poslije žestoke borbe, nalaze u neposrednoj blizini neprijatelja. Zahvaljuju i magli i mraku, on je uspio da pri e sasvim blizu, neprimije en od straža.

Borci su tvrdo spavali ispruženi na travi, nesvjesni opasnosti koja im prijeti. Samo zahvaljuju i magli nisu bili pobijeni u snu. Vo a patrole koja se vratila sa ceste saop io je komandiru da su se i oni uspavali. To je bio razlog da su Nijemci uspjeli neopaženi da pri u sasvim blizu položaja bataljona. U najve o j tišini probu eni su borci. Odlu eno je da se pokuša proboj kroz položaj Nijemaca i otvori vatra samo u slu aju ako budu primije eni. Gusta jutarnja magla davala je mogu nosti da se probiju neopaženi. Bez glasa, sa znakovima rukom, komesar bataljona je poveo svoje ete u pokušaj koji je imao neznatne izgleda na uspjeh. U koloni, idu i gotovo na prstima, krenuli su ka njema kim položajima. Za proboj je izabrana kamenita uvala ispunjena gustom maglom. U po etku je sve išlo kako treba, ali kada su borci ve mislili da su se izvukli, iz magle se za u glas njema kog vojnika: »Halt!« Komandir Prve ete našao se pred

njema kom patrolom. Vremena za razmišljanje nije bilo. On pusti rafal u pravcu odakle je dopirao glas iz magle. Rafal je ta no pogodio ali je podigao i zabunu. Sa svih strana prema koloni otvorena je vatra iz pušaka i automata. Razvila se borba prsa u prsa. Uprkos magli, neprijatelj se snašao i opkolio obje strane. Svega dvadeset boraca uspjelo je da probije vatrenu liniju neprijatelja i izađe iz okruženja. Ostali, njih oko trideset, pali su u ruke Nijemaca. U toj opštoj gužvi nije se snašao ni komesar bataljona Bracco. Umjesto da slijedi liniju proboja, on se sa grupom boraca pokušao provući i u suprotnom pravcu. Nije uspio i Nijemci su ih uhvatili. Zarobljenog komesara i njegove borce uspjeli smo nekoliko dana kasnije da oslobodimo kod Ilirske Bistrice, gdje smo zarobili kompletnu njemačku posadu.

Za vrijeme ove teške borbe pali su na čelu svojih boraca komandir i komesar Trešćeviće Armando Siguri i Diogene Degrasi. Poslije ove krvave bitke, ostaci bataljona su nastavili borbe oko Gumanca sve do idućeg jutra, kada je bataljon bio povučen u Suho da se odmori i reorganizira. Tu se, u šumama i uz logorske vatre, prikupila cijela brigada na kratak odmor. Bilo je to posljednje boravište brigade u šumi. Kao da želi još jednom da se oprosti od brigade, šumjela je svojim visokim jelama, a negdje pred jutro počeo je da pada, sada već nemiran, kasni proljetni snijeg. Bio je to kratak predah pred odlazak u Istru.

Dvadeset peti april. U štab Prve brigade stiže kurir sa narednjem iz štaba divizije. Komandant Duka Milanović pročitao je zapovjest o pokretu, o formiranju kolone brigade u njenom sastavu marširati i štab divizije sa svojim prištapskim jedinicama.

Prije podne je prošlo u užurbanim pripremanjima za pokret. Borci su bili raspoloženi, kao da su slutili da će to biti dugo i teško silazak sa planina u Istru. Kada je, oko petnaest časova, kolona krenula

prema zapadu, kroz šumu se zaori i pjesma koju su svi znali i koja se pjevala uvijek u trenucima nekog značajnijeg događaja u životu brigade. Spontano i gromko, zapjevali su »Marš Gortanove brigade«.

Duga kolona kretala se preko planinskog vijenca Gumanca i silazila na pašnjake prema cesti Trst — Rijeka. Poslije dva dana marša preko nama ve- dobro poznatog terena Mašuna, Koritnice, Knežaka, 28. aprila, kasno uveče, kolona se zaustavila u starom gradištu u što se uzdizao visoko iznad doline. Bio je to Prem u Brkinima gdje smo prošle jeseni, stalno proganjani od neprijatelja, ostali svega jedan dan. Ali, ni sada nismo ostali duže.

Bitka za Rijeku, gdje je neprijatelj koncentrirao svoje snage, vodila se svom žestinom. Iako opkoljen i u agoniji, uspijevaao je uz krajnje napore još da održava vezu sa Trstom. Naše snage su se iskrcale na kvarnersku obalu kod Mošeničke Drage i prodrle u centralnu Istru sa zadatkom da priđu u Trstu s jugoistočne strane. Brigada je dobila zadatak da izbije na cestu Trst — Rijeka i da u samoj blizini Trsta presiječe komunikaciju i jednim dijelom spriječi povlačenje neprijatelja u pravcu Trsta. U to vrijeme već se uveliko odvijala i tršćanska operacija, čiji su sastavni dijelovi bile akcije brigade i 43. istarske divizije.

Tri bataljona Gortanove brigade izašla su na cestu 29. aprila uveče, a napad je počeo u tri sata ujutro. Za nepunih dvadeset minuta, Prvi i Drugi bataljon sa divizijskim prištapskim jedinicama likvidirali su posadu garnizona u Markovšćini, a Treći je zauzeo garnizon u Materiji. U rano jutro zagospodarili smo cestom na relaciji Materija — Grašće i presjekli komunikaciju neprijatelja. Naše patrole pružile su se po asfaltu, grupe boraca kretale su se cestom koju smo za dugih godina gledali sa vrhova brda, ili u noćnim satima prelazili u trku. Kraj rata osjećao se u organiziranom i jakom otporu neprija-

telja, uvijek samo sa jednim ciljem — da izbjegne zarobljavanje i da se dokopa prvih saveznih jedinica, koje su nastupale prema Trstu iz Italije. Radili su da je bolje pasti u zarobljeništvo Englezi, koji ne znaju za zlo i ne što su ih vršili na ovoj teritoriji, nego da dozvole da ih uhvate jedinice Jugoslavenske armije i pravedno osude za nedjela. Njihovi pokušaji bili su očajnički. Bilo pješke, bilo ostacima motorizacije, Nijemci su se kretali cestom prema Trstu bez ikakvih obezbjeđenja i vojničkog pokreta. Sreli smo jednu takvu jedinicu sa kompletnim naoružanjem na cesti iza Materije. Nismo vjerovali vlastitim očima. Išli su u vojnički poretak i kada su nas opazili, produžili su cestom kao da nas ne primjećuju. Pustili smo ih da prođu, bilo nas je svega deset, a Nijemaca cijeli bataljon. Znali smo da će pasti u ruke našim bataljonima koji obezbjeđuju cestu u osvojenim garnizonima.

Nešto kasnije, pored komandanta i komesara brigade koji su sjedili pored ceste, prošao je kamion sa dobro naoružanim Nijemcima. Nisu pušali, prošli su mirno prema Kozini. Kasnije smo saznali da su uspjeli da prođu pored svih naših straža i da stignu do Trsta.

U borbama koje smo vodili tog jutra za Materiju, Markovštinu i Obrovo, zarobljeno je 200 Nijemaca, a 360 ih je poginulo. Ratni plijen bio je za naše pojmove tako obilatan: 395 pušaka, 13 puškomitraljeza, četiri teška mitraljeza, jedan teški bacač, dva laka bacača, stotinu mina, 14.500 metaka, sedam radio-aparata, tri radio-stanice, dva telefona, pet motocikla, 13 kamiona, dve radionice, 4 automobila i mnogo drugog sitnijeg materijala i opreme.

Sve se odvijalo gotovo filmskom brzinom. Prošlo je gotovo mjesec dana, kako smo krenuli iz Vrbovskog. Za sve vrijeme ove ofanzive na Istru svakog dana je bilo ili marša ili borbe. Posljednjeg dana aprila bili smo veoma blizu prilazima Trsta. Kopar je bio

oslobo en, sa vrhova iznad Mu e pružala se pred nama panorama velikog grada, u kome su se vodile uli ne borbe. Brodogradilište, sa rafinerijom i velikim rezervoarima nafte, pokrivali su oblaci crnog dima. Nad Trstom su kružili avioni i bombardirali dijelove grada u kojima su Nijemci još davali otpor. Na krilima aviona zapazili smo petokraku zvijezdu. Sa brda koja su okruživala grad topovi su tukli brodove s trupama koje su pokušavale da se izvuku iz opkoljenog Trsta prema Veneciji. Umjesto u grad, koji je Prvog maja ve bio slobodan, brigada je dobila nare enje da krene prema unutrašnjosti Istre gdje su pojedini garnizoni još davali otpor.

Bataljoni su se kretali u etiri kolone i raširili lepezu koja je obuhvatila širok teren i velik broj sela od Krasa do Buzeta i dalje na jug, ka Pazinu. U svakom selu, u najmanjem zaseoku, na raskrš ima, uz cestu kuda su se kolone kretale, na svakom koraku po Istri, koja je doživljavala dane oslobo enja, svuda smo do ekivani sa cvije em, slavalucima i zastavama. Ali, Istra još nije bila o iš ena od neprijateljevih grupa. Prodrli smo u njihovu pozadinu koja je, iako ve u rasulu, još predstavljala izvjesnu snagu. U to vrijeme, na evropskim bojištima doga aji su se razvijali munjevitom brzinom. Crvena armija vodila je završnu bitku u Berlinu, a zapadni saveznici osvajali su Njema ku sa zapada. U sjevernoj Italiji zauzeti su Milano i Venecija, u Kazerti Nijemci iz grupe armija »C« potpisuju kapitulaciju svih njema kih snaga u sjevernoj Italiji. To se nije odnosilo i na Julijsku krajinu, gdje je operisala grupa armija pod komandom generala Lera. Njegove trupe nisu zapadnim saveznicima pružale nikakav otpor, ali su se protiv naših snaga tukle do iznemoglosti.

U takvoj situaciji, kada se neprijatelj do posljednjeg asa nije predavao, brigada je morala operirati duboko u njegovoj pozadini. Vremena za slavlje i sretan povratak u Istru nije bilo. Morali smo da pro-

lazimo kroz sela, ostavljaju i ih da se sama raduju slobodi. **Zurili** smo da oslobodimo Pazin, da u **srcu** Istre proslavimo pobjedu.

etvrtog maja svi bataljoni Prve brigade stegli su obru oko Pazina. Stab brigade smjestio se u velikoj ku i bivšeg zemljoposjednika u blizini Berama, rodnog mjesta Vladimira Gortana. Do idu eg dana izvršena su izvi anja, a aktivisti iz Pazina donijeli su ta ne podatke o ja ini neprijatelja i njegovom naoružanju. Petog maja po ele su borbe za Pazin. Opko-ljen, neprijatelj je pružao jak otpor. Oko 700 vojnika, naoružanih teškim topovima i protuavionskim mitraljezima »Flak«, automatskim oružjem, branilo je prilaze gradu tokom no i. Nekoliko puta je pokušao talijanski bataljon da prodre u grad, ali bez uspjeha. Oko grada se razgarala borba sve do jutra, kada je nastalo kratko zatišje.

Osmatrali smo sa balkona zgrade štaba prema gradu. Izvi a i su javili da je iz garnizona izašao jedan motocikl s dva vojnika. Istakli su bijelu zastavu. Sada ih pratimo dvogledom. Jedan od njih u ruci drži bijelu zastavu. Primi u se štabu, a kada su ušli u veliko dvorište, prekriveno bijelim šljunkom, u susret im po e obavještajni oficir. Nijemac je donio poruku komandanta garnizona. Pristaju da predadu Pazin i da nam ostave teško naoružanje. Tražili su da ih sa lakim pješadijskim naoružanjem propustimo prema Puli. Oficir za vezu vratio se u garnizon s negativnim odgovorom. Sa naše strane je dat prijedlog da se još neko vrijeme održi prekid vatre i da njema ka komanda prihvati uvjete potpune kapitulacije i razoružavanja.

Primirje je potrajalo sve do popodnevnih asova, kada je ponovo došao njema ki parlamentarac s molbom da dva oficira do u u štab njema ke komande u Pazin, gdje e im biti saop eni uvjeti za predaju. Komandant je pristao. U garnizon su krenuli obavještajni oficir Vinko Ožbolt i pisac ovih redova.

Straže pored bunkera na ulazu u grad su nas propustile. U pratnji njema kog motocikliste stigli smo automobilom pred zgradu njema ke komande.

Dežurni podoficir uvodi nas u ve u prostoriju. Za dugim stolom sjedilo je desetak viših njema kih oficira. Kada smo ušli ustali su i ispruženih ruku nacisti ki pozdravili sa »Hajl Hitler«. Obojici nam je bilo neprijatno otpozdravljati na takav pozdrav. Prvi put od po etka rata našli smo se u njema koj sredini. Neobi na situacija, koja je zahtijevala hladnokrvnost i uzdržanost. Pozdravili smo vojni ki, oni su nas posmatrali, ispituju i svaki naš pokret. Dok je najstariji oficir pokazivao naše mjesto za pregovara kim stolom, ostali oficiri su gledali u naša odijela i izme, opremu i njima nepoznate inove. Skinuli smo kape i sjeli za sto. Prevodilac je ekao da komandant saop i uvjete predaje. Ustao je i govorio odsje nim, ali sve anim glasom. Radilo se njima o glavi, a ne nama. Mi smo ovdje sjedili kao pobjednici, a oni su imali samo dvije mogu nosti: da pristanu na kapitulaciju, ili da ekaju da budu uništeni. Prevodilac je brzo saop io: Komandant garnizona spreman je da ostavi u kasarnama sve oružje koje e po spisku predati i traži samo da oficirima ostavimo revolvare. Odmah po predaji oružja, trupe e se u redu i pod našom kontrolom povu i prema Puli.

— Stalo im je da po svaku cijenu stignu do Pule. Vidi se da nemaju nikakvu vezu sa svojim višim komandama, da su linije sa Pulom prekinute. Borbe za Pulu su u toku. I ako ih pustimo, opet e sti i nama u ruke ...

Dok je Ožbolt tihim glasom razgovarao sa mnom, njema ki oficiri su zašutjeli. ekali su da završimo konsultacije.

— Vaša vojska je u rasulu — re e Ožbolt — nemate nikakvog izgleda da se odavde izvu ete. Zato je smiješno da vi govorite o uvjetima predaje.

I dok su zapisivali svaku njegovu riječ, kroz prozor se za u jaka mitraljeska vatra. Bilo nam je odmah jasno da je neki od naših bataljona zapucao prema garnizonu. Komandant njema kog garnizona prebljedi.

— Šta se dešava... zar nije prekid vatre?

Mi smo se našli u neugodnom položaju. Nismo znali zašto naši prije vremena po inju napad. Možda su mislili da smo se povukli? Nijemci su pomislili da se radi o prevari i istr ali su na ulicu. Mi, naravno, za njima. Pred komandom je nastalo uzbu enje. Iz njema kih bunkera su odgovorili, a mi smo opet prvi put imali prilike da osjetimo na sebi vatru sopstvene brigade. Ali to nas nije toliko brinulo koliko ponašanje oficira. Likvidirati nas bilo bi jednostavno. Bili smo u njihovim rukama. U posljednji as riješili smo situaciju jednom crvenom raketom. Bio je to ugovoreni znak da Nijemci pristaju na naše uvjete. Odmah poslije ispaljene rakete napad je prekinut. Mi smo saop ili da se vra amo, a ako pristanu na kapitulaciju neka njihov komandant do e u naš štab. Rok je jedan as, ako u tom vremenu ne do e, naše snage e ponovo napasti.

Poslije jednog asa zatišja u štab brigade došao je komandant garnizona i ponudio predaju. Istovremeno, Prvi bataljon je krenuo ka Puli i zauzeo neprijateljevo uporište u Žminju.

Tek kada smo se vratili u štab bilo nam je objašnjeno zašto je otvorena vatra dok smo se nalazili u garnizonu na pregovorima. Nijemci su iskoristili primirje da iza u ispred bunkera i na brzinu kopaju rovove u polju. Time su se ogriješili o prekid vatre i na njih je zapucala izvidnica, koja je bila isturena ispred našeg položaja radi kontrole prekida vatre. Da njema ki oficiri nisu bili toliko zbunjeni i zauzeti mogu nostima da se izvuku iz obru a i spasu svoju živu silu, nas dvojica se sigurno ne bismo živi vratili do naših položaja.

Šestog maja neprijatelj je položio oružje i brigada je ušla u oslobojeni Pazin. Bila je to i njena posljednja bitka u velikom oslobodilačkom ratu. Još dok su trajale borbe, svakome od nas su bili najteži posljednji gubici, posljednje žrtve koje je brigada imala u oslobojenju Pazina. Predveče, uoči bitke, stajali smo pred vratima štapske zgrade. Bilo je veče, toplo proljetno veče, vedro nebo bilo je crveno od zalaza sunca. Na elniku štaba brigade, kapetan Dušan Ignjatović, osedlao je konja i uzjahao.

— Idem na položaj Trećeg bataljona, vratiti se odmah ...

Pratili smo ga pogledom, penjao se uskom kamenitom stazom prema brežuljku, u pravcu Berama. Konjanika na horizontu zapazio je i neprijatelj. Mina iz lakog bacača pogodila je konja i Dušan Ignjatović je pao. Kada smo stigli do njega bio je već mrtav. Bio je to težak gubitak. Obuzeti bolom, sahranili smo našeg Dušana na groblju u selu Cerovlje, kraj Pazina, a njegova smrt je ostala u dubokom sjećanju svih boraca brigade. Iako je rat bio pri kraju, a pobjeda i kraj svih ratnih napora i muka nadohvat ruke, bilo je isto tako jasno da se mora ginuti i u posljednjim sekundama rata. Kapetan Ignjatović je bio prvoborac, na svojim grudima je nosio Partizansku spomenicu. Četiri godine je prolazio kroz okršaje i ofanzive, a poginuo na pragu slobode, u posljednjoj borbi svoje brigade. Utoliko smo njegovu smrt svi mi teško podnijeli.

Sedmi maj, dan oslobođenja, Pazin je proslavio zajedno sa svojim borcima. Mitinzi, govori i tople riječi i pozdrava i dobrodošlice oslobodilačcima koji su sa Gortanovim imenom jednom za svagda oslobodili drevni Pazin, trajali su cijelu noć i cijeli dan.

Osmog maja, u ranim popodnevnim časovima, neprijateljev garnizon je bio razoružan, oružje i zarobljenici predati Komandi mjesta, a brigada je, u kamionima, krenula prema Puli.

Tre eg maja jedinice etvrte armije ušle su u Rijeku. Preostale trupe njema kog 97. armijskog korpusa sabijene su na uskom području oko Ilirske Bistrice. Njihovi napori da se probiju do saveznih trupa i njima se predaju, ostali su bez uspjeha. etvrti korpus sa Sedmom (banijskom) i Osmom (kordunaškom) divizijom smijenio je ve zamorenu Dvadeset šestu diviziju i poslije višednevnog marša ušao u obranu njema kim snagama. One su bile u »vrućini« i pružale su beznadežan otpor. U toku noći, između 6. i 7. maja povedeni su pregovori o kapitulaciji, a protokol je potpisan u Zagorju u 6.04 časa. Neprijateljstva su prestala oko podne. Predalo se oko 16.000 vojnika i oficira i nekoliko generala.

Time je bila završena bitka za Rijeku, a sa njom i drugi svjetski rat na ovom području.

Osmog maja, oko podne, naša motorizovana kolona zaustavila se u neposrednoj blizini mlina u Puli. U gradu se još ulla pucnjava. Dijelovi Devete dalmatinske istili su grad od ostataka neprijatelja. Odsllali smo jake patrole koje su stigle do centra grada i stare rimske arene. Vratile su se natrag sa izvještajem da nisu naišle na otpor i da je grad slobodan.

Preko hiljadu boraca Gortanove brigade izvršilo je nužne pripreme za ulazak u grad. Ure ena su odijela i cipele, nastojali smo da što ljepše izgledamo za taj sve ani trenutak. Gra ani Pule brzo su saznali da se Istarska brigada nalazi na ulazu u grad i narod je pohitao na ulice da pozdravi oslobodioce.

Postrojeni u etveroredove, sa pjesmom i zastavama, ušli smo u centar grada. Na elu brigade išao je i Nelo Miloti sa harmonikom.

Ušli smo u grad koji je bio na nogama. Na mnogim kućama vijorila se jugoslavenska trobojka s petokrakom, a ve unapred spremljene parole i transparenti, koje su mladi aktivisti vjerojatno pisali

još pod okupacijom, isticali su se na balkonima kuća, na zidovima drevne arene, u parkovima i na rivi uz obalu: »Ovdje je Jugoslavija« ... »Tu e ne emo — svoje ne damo« ... »Živjela Titova armija« ... »Živjela brigada Vladimir Gortan« ... Išli smo odsjedinim vojni kim korakom, praeni poklicima i aplauzima stanovnika Pule. Hiljade ljudi bilo je na ulicama. Zvunici su ih zvali na veliki miting oslobođenja u Areni. Nakon obilaska grada tu se postrojila i brigada. Sa govornice su se ule oduševljene rije i aktivista, lanova Oblasnog oslobodila kog odbora za Istru, govorio je i komandant naše brigade kapetan Milanović, koji je u ime boraca od Istrana primio i novu zastavu. Slavlje se nastavilo do duboko u noć. Nebo su parale rakete, po cijeloj Istri gorjeli su krijesovi, u svakom selu slavio se veliki dan.

Jedinice etvrte armije izvršile su svoj najveći i najteži zadatak. Savladan je naoružan i brojno nadmoćan neprijatelj, koji se oslanjao na teško prohodno zemljište i vrsto odlučio da nas ne pusti u Istru. Ovaj težak zadatak sjajno je riješen vještim obuhvatom oba krila neprijatelja. Dok je okupator krvario oko Rijeke da bi nam zatvorio put u Istru, naše su jedinice već ulazile u Trst. Hrabroš u i smjelom taktikom nadigran je neprijatelj, koji se pridržavao već zastarelih doktrina komandovanja zasnovanih na držanju terena po svaku cijenu. Dio te Jugoslavenske armije bila je i istarska 43. divizija, nastala u dugim borbama rastućeg ustanka u Istri. Njoj je pripala čast da poslije žestokih borbi i napornih marševa i oslobodi mnoge gradove i sela.

Deveti maj.

Negdje kod Arsenala još vezu rafale. Poneka eksplozija. Zadrhti zrak u sve anoj tišini i neka udna nostalgija obuzima borce, neko neobično pitanje lebdi na usnama — zar nikad više ne uću rafale i eksplozije što su tako magično vukli u okršaje?

Radio je kratkim saop enjem javio da je Hitle-
rova nacisti ka armija kapitulirala i da je potpisano
primirje.

Rat je završen.

Istr ao sam iz male sobe jedne velike zgrade
bivšeg zemljoradnika u Premanturi i požurio ka obali.
Duvalo je jako jugo, oblaci su se vijali nad gradom,
a posljednji rafali nestajali su niz pu inu.

DOKUMENTI I PRILOZI

Naredba o ponovnom formiranju brigade »Vladimir Gortan« od 1. aprila 1944. godine Operativnog štaba za Istru:

N A R E D B A Br. 28

OPERATIVNOG ŠTABA ZA ISTRU XI KORPUSA NOV
I POJ ZA DAN 1. APRIL 1944. GOD.

Formiranje :

1. Prema odobrenju štaba XI Korpusa NOV i POJ formira se brigada i jedan partizanski odred na teritoriji Istre.
2. U sastav ove brigade ulaze: I. i II. udarni bataljon Operativnog štaba za Istru i III istarski partizanski bataljon.
Brigada će nositi naziv: *I Brigada »Vladimir Gortan« Operativnog štaba za Istru.*
3. U sastav Odreda ulaze dosadašnje jedinice II istarskog partizanskog bataljona, ostatak jedinica III. istarskog partizanskog bataljona, koje nisu ušle u sastav brigade i 9. 15. i 16. kastavska eta. Od ovih jedinica formirat će se četiri bataljona. Odred će nositi naziv I partizanski odred »Uka« Operativnog štaba za Istru.

Postavljenja :

1. Za v. d. komandanta I brigade »Vladimir Gortan« Operativnog štaba za Istru postavlja se drug Vitomir Širola (Pajo, dosadašnji operativni oficir ovog štaba.
2. Za v. d. politkomesara ove brigade postavlja se drug Josip Matas (Andri) dosadašnji član Oblasnog komiteta KPH za Istru.
3. Za operativnog oficira postavlja se drug kapetan Boro Sušanj.

4. Za zamjenika politkomesara postavlja se drug Ra ki Anton, dosadašnji politkomesar I udarnog bataljona.
5. Drug Anton Saršon, dosadašnji zamjenik politkomesara I udarnog bataljona raspore uje se u štab brigade kao oficir pri štabu.
6. Za v. d. komandanta Prvog partizanskog odreda »U ka« Operativnog štaba za Istru postavlja se drug Ivan Brozina (Slovan) dosadašnji komandant II istarskog partizanskog bataljona.
7. Za v. d. politkomesara ovog odreda postavlja se drug Danijel Kova evi .
8. Za operativnog oficira odreda postavlja se drug poru nik Dušan Gnjatovi , dosadašnji komandant Prvog udarnog bataljona.
9. Za komandanta I bataljona I brigade »Vladimir Gortan« postavlja se drug Danilo Ribari , dosadašnji komandant III ete istog bataljona.
10. Za politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Josip Ožbolt dosadašnji politkomesar II ete II udarnog bataljona.
11. Za zamjenika politkomesara postavlja se drug Davor Srdo , dosadašnji komesar III ete Udarnog bataljona.
12. Za operativnog oficira drug Mario Krasnaja ostaje i dalje na istoj dužnosti u ovom bataljonu.
13. Štab II. udarnog bataljona I brigade ostaje istog sastava kao i do sada.
14. Za politkomesara III bataljona I brigade postavlja se drug Anton Jenkel. istog bataljona.
15. Za zamjenika politkomesara III bataljona I. brigade postavlja se drug Milovan Ble i , dosadašnji komesar I ete II udarnog bataljona.
16. Za komandanta I. udarnog bataljona I. partizanskog odreda »U ka« postavlja se drug Milan Klobas, dosadašnji komandir ete.
17. Za politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Dušan Sim i , dosadašnji komesar ete.
18. Za zamjenika politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Anton Jankel.
19. Za komandanta I bataljona I partizanskog odreda »U ka« postavlja se drug Ivan Mladeni , dosadašnji operativni oficir II. istarskog partizanskog bataljona.

20. Za politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Jakob Koli , dosadašnji politkomesar I ete I udarnog bataljona.
21. Za zamjenika politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Alfons Sumberac.
22. Za operativnog oficira postavlja se drug Rudi Matoši , dosadašnji komandir ete.
23. Za komandanta II bataljona I partizanskog odreda »U ka« postavlja se drug Tihomir Saršon, dosadašnji komandir ete.
24. Za politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Vlado Jakši , dosadašnji komesar 9. istarske partizanske ete.
25. Za zamjenika politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Anton Turši .
26. Za operativnog oficira postavlja se drug Josip Pavli .
27. Za komandanta III bataljona I odreda »U ka« postavlja se drug Ivan Kusturin, dosadašnji komandir II. ete II. udarnog bataljona.
28. Za politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Anton Udovi , dosadašnji politkomesar II istarskog partizanskog bataljona.
29. Za zamjenika politkomesara ovog bataljona postavlja se drug Anton Frankovi .
30. Za operativnog oficira postavlja se drug Vice Brni , dosadašnji komandir ete u III bataljonu.

P o p u n j a v a n j e :

Štab I brigade i štab I odreda »U ka« popunit će komande eta sa komandnim kadrom s tim što će se na ova mjesta izdignuti najbolji vodnici i delegati i dostaviti ovome štabu pregled postavljenih na uvid.

Naredba stupa odmah na snagu i po njoj se ima postupiti.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politkomesar:
Jože Skočić , s. r.

Komandant, pukovnik:
Saro Vukelić , s. r.

Od svog ponovnog formiranja 1. aprila 1944. godine do završetka ratnih operacija 8. maja 1945. godine I brigada »Vladimir Gortan« je:

- neprijatelju nanijela slijedeće gubitke — 2.018 mrtvih vojnika, podoficira i oficira; ranjenih 1.274 vojnika, podoficira i oficira; zarobljenih 943 vojnika, podoficira i oficira. Ukupno 4.235.
- zaplijenila 1069 pušaka, 82 puškomitraljeza, 92 automata, 79 pištolja, 7 lakih bacača, 1 teški bacač, 2 protivavionska mitraljeza, 8 topova kal. 20 mm. 10 topova kal. 88 mm. 20 bicikla, 6 motocikla, 38 motornih vozila i 80 konja, uz veliku količinu municije i ostalog materijala.
- uništila ili oštetila 18 lokomotiva, 65 vagona, 1 motorni vlak, 28 motornih šinskih vozila, 9 mostova, veći broj bunkera i zgrada, više stotina metara pruge i ceste.
- brigada je oslobodila oko osamnaest naselja i mjesta, zaplijenila je mnoštvo razne ratne opreme i hrane. Uništila veliki broj raznih postrojenja i uređaja.
- brigada je za to vrijeme imala 180 mrtvih boraca, podoficira i oficira, 432 ranjena borca, podoficira i oficira, nestalo je 37 boraca. Ukupni gubici 642.

Brigada je odlikovana:

Ordenom narodnog oslobođenja

Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem.

Za istaknuti masovni heroizam i naročite zasluge u borbi protiv neprijatelja za oslobodjenje zemlje bataljon »Pino Budićin« odlikovan je Ordenom zasluge za narod I reda.

L i t e r a t u r a :

- dokumenti Vojno historijskog instituta JNA
- radovi prof. *Vinka Sušnja* iz Rijeke
- publikacija »Istra i Slovena ko primorje«
- *Ivan Brozina* — *Slovan* »Put Prve istarske brigade«
- Pisani materijali i sje anja *Ljube Drndića*, *Radoslava Kosačića* i *Dušana Milanovića*.

SADRŽAJ

MOTIVI I SJECANJA — — — — —	5
DOŠAO JE CAS — — — — —	14
TUBE NE EMO — SVOJE NE DAMO — — —	31
AVANTI POPOLI — — — — —	57
ISTARSKA DIVIZIJA U GORSKOM KOTARU —	76
NA VELIKOM MARŠU — — — — —	93
KRUGOVI OKO VRBOVSKOG — — — — —	110
PONOVO U ISTRI — — — — —	149

Recenzija

**LJUBO DRNDIC
RADOSLAV KOSANOVIC pukovnik
VINKO BRANI A**

•fr

Jezi ka redakcija

JELENA RADOVANOVIC

•fr

Naslovna strana

OR E GORBUNOV akademski slikar

fr

Tehni ka oprema

**OR E RAKIC
MILUTIN SIJAKOVIC**

•fr

Korektura

**TARABIC DESANKA
RISTIC RADMILA**

•fr

Stampa

**BEOGRADSKI GRAFI KI ZAVOD
BEOGRAD**